

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2016

1

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Indrė Agnė KAŽDAILYTĖ
Iliustracijos iš knygos
„Konstitucijos istorija vaikams“. 2003

Apie autorę skaitykite p. 48

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 655 90921
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Liana RUOKYTĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Problemos ir idėjos

Ramūnas TRIMAKAS. 2016-ieji – beždžionės su sprogdikliu letenoje metai / 2
Audronis LIUGA. Barbarų sulaukus / 10

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Kęstutis ŠAPOKA. Kuratorius ir menininkas – nuo proletaro iki projektaro / 14

Nuomonės apie nuomones

Mantas STANKEVIČIUS. Menas suprasti meną. Štai kur menas! / 20

Kūryba ir kūrėjai

Edita DEGUTIENĖ. Lietuva Krokuvoje / 22

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Triptikas / 27

Kęstutis ŠAPOKA. Menininkas, padalytas pusiau. *Audriaus Novicko projektas* / 33

Narius KAIRYS. Ta pati procedūra kaip ir praėjusiais metais / 35

Kęstutis ŠAPOKA. Iš naujo tverti pasaulį. *Paroda „(Ne)fotografinis laukas. 1988–1995“* / 39

Audronė JABLONSKIENĖ. Damoklo kardas virš Kauno kamerinio. *Su teatro meno vadovu Aleksandru Rubinovu kalbasi Audronė Jablonskienė* / 43

Odeta ŽUKAUSKIENĖ. Ypatinga vieta dykinėti. „Kabinetas“, kviečiantis kitaip pažvelgti ir kitaip matyti / 46

Arvydas KAŽDAILIS. Talentingi, bet nereikalingi / 48

Deimantė DEMENTAVIČIŪTĖ-STANKUVIENĖ. Amžinojo žmogaus šmėkla / 50

Konkurenciją ignoruoja iš principo. *Su smuikininke Agata Daraškaite kalbasi Zita Čepaitė* / 53

Sandra BERNOTAITĖ. Eilėraščiai / 57

Zecharia PLAVIN. Vilties giesmė / 59

Laikai ir žmonės

Margarita STARKEVIČIŪTĖ. Rokas, laisvė ir ekonomika / 69

Vasario 16-osios Akto originalo paieškos

Algirdas GRIGARAVIČIUS. Signatarų liudijimai / 75

Edmundas GIMŽAUSKAS. Dėl Nepriklausomybės Akto teksto, įteikto Georgui von Boninui / 78

Praeities dabartis

Endre BOJTÁR. Litvakai. *Kaip pradingo (pradingsta) žydai?* / 81

Beatričė JUŠKAITĖ. Tai tiek tos istorijos, tai tiek to svetimo skausmo / 87

Apie knygas

Astrida PETRAITYTĖ. Lietuvai tarnavę, neišskiriami... / 89

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Meilės eliksiyras be pagirių / 93

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Audrius PUIPA. Lėbautojai (pagal Janą Steeną). 1997

Iš ciklo „Inscenizuoti paveikslai“. Fotografas Gintautas Trimakas

4 p.: Audrius NOVICKAS. Grįžtantis. 2015. Vidmanto Ilčiuko nuotrauka

2016-ieji – BEŽDŽIONĖS SU SPROGDIKLIU LETENOJE METAI

Istorikas Williamas Jamesas Durantas daugiato veikalą „Civilizacijų istorija“ trečiosios dalies „Cezaris ir Kristus“ skyriuje „Epilogas – kodėl žlugo Roma“ rašo: „Didžioji civilizacija neužkariaujama iš išorės iki tol, kol pati nesunaikina savęs iš vidaus. Romos nuosmukį iš esmės lėmė jos žmonės, jos moralė, jos klasių tarpusavio kovos, jos žlunganti prekyba, jos biurokratinis despotizmas, jos smaugiantys mokesčiai, jos vartotojiški karai.“¹

Baigiantis 2015-iesiems, prasidedant 2016-iesiems, niekuo neišsiskiriančios ir neišvengiamai glaudžiai tarpusavyje susijusios priežasčių ir pasekmių vagonetės triukšmingai kirto dar vieną chronologinę pervažą. Nenutrūkstamai vykstant išpuoliams, žudynėms ir prievartavimams, Vakarų „progresyvieji“ politikai (tokius itin vertino Sovietų Sąjungos propagandistai) ir žiniasklaida nesiliauja kalbėti apie „taikos religiją“, ypač griežtai pasisakydami prieš „islamofobiją“ (nors „fobija“ dažniausiai apibūdinama kaip „intensyvi baimė kažko, kas realybėje kelia nedidelį pavojų arba nekelia visai jokio“, tai toli gražu nėra neapykanta kažkam), grūmodami prieš „rasizmą“ (juo viešai kaltinami islamo kritikai, nors islamas – tai ne rasė, bet religija). Kita vertus, nepasitenkinimo banga, kylanti Vokietijoje, verčia tenykščius politikus reaguoti adekvačiau, užuot vien gąsdinus bundančia nacizmo šmėkla.

Išklauskime keleto asmenų, kurių niekaip nepavadinysi nei dešiniaisiais radikalais, nei neapykantos kursytojais, nuomonę. Pavyzdžiui, dar 2010 m. biologas, ateistas, vadinamasis Dievo žudikas Richardas Dawkinsas, plačiau žinomas kaip knygos „Dievo iliuzija“² autorius, rašė: „Kiek žinau, nėra krikščionių, sprogdinančių

pastatus. Man nežinomas nė vienas krikščionis savižudis-sprogdintojas. Joks didesnis organizuotas krikščionių tikėjimas už atsimetimą nebaudžia mirtimi. Mane apima įvairūs jausmai dėl krikščionybės nuosmukio, nes krikščionybė tam tikru mastu galėtų mus apsaugoti nuo kai ko daug blogesnio.“³ Taip kalbėjo žmogus, ilgus metus ne tik kritikavęs, bet ir nuosekliai puldinėjęs krikščionybę.

Iš Sirijos kilusi psichiatrė, medicinos daktarė Wafa Sultan, 2006 m. vasario 21 d. duodama interviu *Al Jazeera* televizijai, aiškino, kad skirtingos kultūros savaip reaguoja į iššūkius, su kuriais susiduria. Paklausta apie atitinkamos ne krikščionių grupės elgesio modelį, ji, nepaisydama praeities nuoskaudų ir sunkios istorinės patirties, pabrėžė: „Mes nematėme nė vieno žydo, susisprogdinančio vokiečių restorane.“ Apmąstydamą religinės nesantaikos priežastis, psichiatrė akcentavo: „Musulmonai turėtų paklausti savęs, ką [gero] jie gali padaryti žmonijai, prieš reikalaudami, kad žmonija juos gerbtų“⁴ (iškart po šio interviu pasipylė grasinimai susidoroti su Wafa Sultan, grasino, savaime suprantama, ne žydai).

Netrukus po to, kai 2016 m. pradžioje įvyko naujameinis prievartautojų benefisas Vokietijos miestuose, žurnalistas iš Pakistano Shamilis Shamsas interviu *Deutsche Welle* sakė, kad jau daug metų gyvena Vokietijoje, kur su juo elgiamasi maloniai ir pagarbiai. Todėl dabar jaučia neapsakomą gėdą: „Mano draugai europiečiai supyksta, kai perspėju juos, kad pernelyg draugiška kanclerės Merkel politika imigrantų atžvilgiu nėra vienareikšmiškai geras dalykas. Daugelis vokiečių klysta, manydami, kad visi pabėgėliai iš Vidurio Rytų ir Pietų Azijos prisitaikys prie jų gy-

venimo būdo, prie vertybių. Aiškinau savo draugams, kad jų supratimas apie musulmoniškojo pasaulį yra ribotas, net ydingas. Jie nekreipė dėmesio į mano argumentus. [...] Tai, kas nutiko Kelne, dažnai nutinka mano gimtajame Pakistane. Šioje pasaulio dalyje vyrai niekada nejaučia kaltės, nesusigėsta, nesigaili dėl to, kaip jie elgiasi su moterimis. Vyrai, kurie šiurkščiai priekabiavo prie mergaičių Kelne, anaipol nebuvo išsikraustę iš proto – jie puikiai žinojo, ką daro. Esu įsitikinęs, kad jie darė tai, norėdami pademonstruoti panieką Europos kultūrai, jos normoms ir jos žmonėms. [...] Bijau, kad imigrantų antplūdis sujauks Vokietijos visuomenės harmoniją, suardys pusiausvyrą. Manau, islamo kultūra ir Europos normos yra nesuderinamos.⁵

Shamilis Shamsas paminėjo „šią pasaulio dalį“, būtent Pakistaną. Jo tėviškės ir artimiausių kaimyninių šalių istorinė patirtis niekur neišnyko ir iki šiol yra reikšmingas faktorius, darantis įtaką santykiams tarp valstybių. Iki musulmonų įsiveržimo šioje teritorijoje draugiškai sugyveno budistai, zoroastristai, animistai, šaivistai ir t. t. Nė viena iš religijų ar tikėjimo sistemų neragino naikinti kitatikių. O dabar atsiverskime M. A. Khano veikalą „Islamiškasis džihadas“, skirtą musulmonų vykdytam Indostano užkariavimui (prasidėjęs VIII a., jis ypač suaktyvėjo XII a. ir tęsėsi iki XVI a.). Autorius, aprašydamas islamo išpažinėjų rutininę taktiką, pagrįstą genocidu, nurodo kad sudedamoji užkariavimo mechanizmo dalis buvo vietinių nemusulmonių moterų grobimas, paverčiant jas reprodukcijos įrankiais: „Moterys, ypač jaunos, buvo svarbiausias musulmonų pavergimo taikinyš nuo pat Pranašo Mahometo laikų. Vėliau šios vergėmis paverstos moterys tapo pagrindine „priemone“, užtikrinančia musulmonų populiacijos augimą ir plėtrą.“⁶ Khanas, oponuodamas islamiškajai doktrinai atstovaujantiems autoriams, teigiantiems, neva atsivertimas vykęs taikiai ir laisva valia, parodo, kad būta priešingai. Atsivertimas į islamą ir musulmonų populiacijos augimas kuo puikiauusiai sutampa su užkariavimais, per kuriuos kito tikėjimo moterys ir vaikai buvo plačiu mastu pavergiami seksualinio išnaudojimo tikslais.⁷

Patys islamiškosios minties klasikai irgi aprašė savo tikėjimo brolių tokio pobūdžio „žygdarbius“. Pavyzdžiui, persų kilmės istorikas Firišta (مشرّف; dar transkribuo-

jama kaip Ferišta, t. y. „angelas“ arba „siųstasis“, tikrasis vardas Muhamadas Kasimas Hindu Šachas (1560–1620) savo veikaluose *Tarikh-i Firishta* ir *Gulshan-i Ibrahim* aprašo musulmonų arabų pergalingą veržimąsi į Rytus, užkariaujant dabartinę Indiją. Autorius giriasi, kad šimtai tūkstančių induistų buvo išskersti, „baudžiant“ juos dėl „neteisingo“ tikėjimo. Tie, kurie palikti gyvi, tapo vergais arba buvo iškastruoti. Šiuos faktus Firišta pamini kaip sa-vaime suprantamus, jokio pateisinimo nereikalaujančius islamo „pergalės žygio“ epizodus. Šiandien galima tik spėlioti, koks buvo to naikinimo mastas. Kai kurie autoriai nurodo, kad Indijoje, įsibėgėjant islamo užkariavimams XII a., išpažįstančiųjų induizmą buvo maždaug 600 milijonų, o XVI a. liko tik 200 milijonų. Pateikiami duomenys diskutuoti, tačiau bet kuriuo atveju tenka pripažinti faktą, kad žmonės buvo masiškai naikinami, vadovaujantis religiniais sumetimais. Kadangi antpuoliai tęsėsi šimtus metų, per kiekvieną naują įsiveržimą musulmonai jau-tė pareigą surengti kuo didesnes skerdynes. Pavyzdžiui, istorikas ir indologas Alainas Daniélou knygoje „Indijos istorija“ nurodo: „Maždaug nuo 632 m. po Kristaus, kai pradėjo skverbtis musulmonai, Indijos istorija virto ilga monotoniška žudynių, skerdynių, grobimų ir naikinimo orgija. Kaip jau įprasta, tai daryta jų tikėjimo ir vienintelio Dievo vardu, per „šventąjį karą“ barbarai sunaikino civilizacijas, nušlavė ištisas rases.“⁸ Apibendrinamas daugiau kaip 700 metų trukusį islamiškąją Indijos terorizavimą, François Gautier knygoje „Perrašant Indijos istoriją“ teigia: „Musulmonų nuolatos rengtos skerdynės Indijoje neturi analogų istorijoje – jos kur kas didesnės negu nacių inicijuotas žydu Holokaustas, turkų organizuotos armėnų žudynės, masiškesnės negu vietinių Pietų Amerikos gyventojų skerdynės, kurias surengė įsiveržę ispanai ir portugalai.“⁹ O Fernandas Braudelis „Civilizacijų istorijoje“ pabrėžė: „Musulmonai nesugebėjo valdyti šalies jokiais kitais metodais, išskyrus sistemingą terorą. Žiaurumas tapo norma – deginimai, masinės egzekucijos, nukryžiuavimai ar pasmeigimai ant baslių, išradingi kankinimai. Induistų šventyklos griauamos, kad jų vietoje būtų pastatytos mečetės. Bet kokia pasitaikiusia proga vykdomi prievartiniai atvertimai [į islamą]. Jeigu kur kildavo sukilimas, jį tučtuojau žvėriškai numalšindavo: namai būdavo sudeginami, visas kraštas nuniokojamas, vyrai

*išskerdžiami, moterys paverčiamos vergėmis.*¹⁰

Nuo tolimų šalių istorijos grįžkime prie moterų. „Progresyvių pažiūrų“ veikėjai siautėjimus Naujųjų metų naktį Kelno katedros pašonėje (dažniausiai nurodomas būtent šis pavyzdys, tačiau išpuolių būta kur kas platesnio masto ir ne vien Vokietijos miestuose) vadina keleto kriminalinių elementų išsišokimais, nemaloniu atsitiktinumu, kuris verčia juos nenoromis prasižioti apie „imigrantų krizę“, tačiau nekelia daugiau jokių asociacijų, nebent dar didesnę neapykantą jų pačių demonizuojamai ir griežtai užčiaupiamai „dešinei“. Musulmonų rutiniškai vykdomi sprogdinimai, atsitiktinių praeivių šaudymas, viešas galvų kapojimas ir gerklių pjaustymas, masiniai prievartavimai, kuriuos dangsto policija, reikalaujant „progresyviams“ Vakarų politikams, ir vėl paskatino tiek Lietuvos, tiek Vakarų islamo ekspertus viešai piktintis vietinių gyventojų neišprusimu, nekultūringumu, ksenofobija, kultūrinio jautrumo stoka (nors ne jie, bet juos žudo, prievartauja, plėšia). Ekspertai nurodo, kad būtina diegti kryptingą švietimą, aiškinant autochtonams islamiškosios kultūros ypatumus. Ir jie teisūs – švietimas tikrai būtinas. Atsiliepdamas į tokius raginimus, nors menkai prisidėsiu prie svarbios informacijos skleidimo, žinoma, kuklus mano indėlis neužpildys žiojinčios išsilavinimo spragos.

Po netramdomo naujametinio prievartautojų triumfo Vokietijoje (ir ne vien joje, bet apie tai reikėtų rašyti atskirą tekstą) ne tik „ksenofobiškuose“ interneto portaluose, bet ir Vakarų žiniasklaidoje, kad ir kokia ji būtų paklusni oficialiai „tolerancijos“ cenzūrai, tarsi stepių gaisras plinta žodžių junginys *taharrush gamea* (تعاطف شرحة). Ši sąvoka, verčiama kaip „priekabiavimo žaidimas“, neabejotinai pasklis ir mūsų informaciniame lauke, duok Dieve, kad nepasklistų ir pats reiškinys. Iš tikrųjų ši sąvoka yra kur kas turiningesnė, apimanti priekabiavimą, prievartavimą, plėšimą, dažnai lydimus įvairaus sunkumo fizinių sužalojimų. Vakariečiai savo televizorių ekranuose per tiesiogines transliacijas jau matė kryptingo smurto aktus, pavyzdžiui, 2011 m. kilus protestams Egipte. Su prievartavimu ir kankinimais susidūrė JAV televizijos kanalo *CBS News* reporterė Lara Logan, britų *Fair Observer* žurnalistė Natasha Smith, prancūzų televizijos kanalo *France 3* reporterė Caroline Sinz ir t. t., ir t. t. Praėjus penkeriems metams,

į šią „pramogą“ Vakarų Europos didmiesčiuose pagaliau atkreiptas dėmesys, nors šis kriminalinis reiškinys, įgavęs kur kas siaubingesnes formas ir nepalyginamai platesnį mastą, buvo puikiai žinomas, tačiau daugelį metų slėptas.

Vienas žinomesnių, bet ne vienintelis toks, būtų vadinamasis Roderamo (Anglija, Pietų Jorkšyras) vaikų seksualinio išnaudojimo skandalas, kurio pagrindiniai figūrantai – atvykėliai iš Pakistano. Jau įrodyta, kad nuo 1997 iki 2013 m. išprievartauta mažų mažiausiai 1400 vaikų. Detalės gerai žinomos: taikiniai būdavo pasirenkamos mergaitės nemusulmonės nuo 11 iki 16 metų, jas kankindavo, prievartaudavo, svaigindavo narkotikais... Nurodoma, kad būta atvejų, kai jų sėdmenis paženklandavo M raide pranašo Mahometo garbei, ir t. t. Policija ir socialiniai darbuotojai žinojo, kas vyksta, o pratrūkus skandalui, tiesiog atsiprašė, bet atsistatydinti ir tenykštės savivaldybės vadovai, ir vietinės policijos šefė Sara Thornton, atsiskakė.¹¹

Atlikus nepriklausomą tyrimą, kuriam vadovavo profesorė Alexis Jay, nustatyta, kad ir vietinė Roderamo valdžia, ir policija ne tik deramai nereaguodavo į jiems pranešamus faktus, bet kai kuriais atvejais juos visaip neigė.¹² Theresa May, vidaus reikalų ministrė, apkaltino Roderamo valdžią, kad suvešėti masiniam nepilnamečių mergaičių prievartavimui ši leidusi dėl „*institucionalizuoto politinio korektiškumo*“.¹³ Pakistaniečių, gyvenančių Jungtinėje Karalystėje, bendruomenės nariai pripažino, kad mergaičių nemusulmonių prievartavimus vietinė valdžia dangstė ir slėpė, bijodama „*įpūsti deguonies į rasizmo laužą*“.¹⁴ Kilus „*prievartavimų, pakylėtų į industrinį lygmenį*“¹⁵ skandalui, organizacija Britų musulmonų jaunimas (*British Muslim Youth*) pareiškė, kad Roderame persekiojami musulmonai, ragino juos boikotuoti policiją, atliekančią tyrimus, grasino, kad imsis savi-gynos ir neatsakys už padarinius.¹⁶ Sasekso universiteto migracijos tyrimų centro dėstytojas Rummy Hassanas pabrėžė, kad dėl susiklosčiusios padėties (Roderamo atvejis nėra vienintelis ar kuo nors išskirtinis – šis reiškinys paplitęs kur kas plačiau) kalčiausia vietos valdžia: „*Miestų ir miestelių – Ročdeilio, Roderamo, Oksfordo, Oldamo, Birminghamo – vadovybė tylėjo, nes nežinojo, ko griebtis*.“ Pasak jo, prievartautojų gaujos neišvengiamai siautės toliau, nes atvykėliai kultivuoja gyvenimo būdą, įprastą, tarkime,

Pakistane ar Saudo Arabijoje, o Didžiosios Britanijos vykdoma politika neskatina jų integruotis.¹⁷

Tokių pavyzdžių apstu visoje Europoje. Stavangeryje, trečiame pagal dydį Norvegijos mieste, prieglobsčio siekiantys asmenys pabėgėlių centre išprievartavo 3 metų berniuką. Policija, kaip įprasta tokiais atvejais, informaciją įslaptino, tačiau žurnalistams pavyko išsiaiškinti, kad įtarimai kol kas niekam nėra pareikšti. O privačios kompanijos *Hero*, kuri valdo 40 proc. visų Norvegijos centrų, priimančių pabėgėlius, atstovė Linda Hagen maloniai paaiškino: „Nėra vieno kultūrinio kodo, kuris leistų pasakyti, koks elgesys yra geras, o koks – blogas, nes visi norime laisvos visuomenės.“¹⁸ Po tokių „progresyvių“ išaiškinimų tampa iš tikrųjų aišku, kodėl išprievartavimų cunamis, siaubęs Stavangerį nuo 2009 iki 2011 m. ir sukeltas vadinamųjų „prieglobsčio prašytojų“, buvo taip stropiai dangstomas ir slepiamas.

Tačiau grįžkime į Vokietiją ir pasidomėkime, kas ten dedasi po naujmetinės 2016-ųjų „šventės“. *YouTube* apstu „integruoto imigrantų jaunimo“ pasisakymų apie juos priėmusius vokiečius ir Vokietiją. Štai vienas iš daugybės pavyzdžių: „Vokiečiai yra šlykštūs kiaulienos rijkai, mes niekada nebūsime jų draugai.“¹⁹ Trys paaugliai sirai, kuriems dar nėra nė penkiolikos metų, plaukimo baseine Miunchene užpuolė septyniolikmetę ir bandė išprievartauti. Ją apginti mėginusi keturiolikmetė sesuo pati patyrė seksualinę prievartą²⁰ (nekelkite retorinio klausimo, kodėl aplinkiniai leido šiam smurto aktui vykti, – tai kultūriškai neįvairu ir netolerantiška).

Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas dar 2009 m. liepė nevertoti žodžio *džihadistai* dėl galimai įžeidžiančios konotacijos, o 2011 m. įsakė mokymų medžiagoje, skirtoje JAV specialiosioms tarnyboms, ištrinti bet kokias užuominas apie islamą ir musulmonus.²¹ Jungtinių Tautų pasitarime, svarstant vadinamosios Islamo valstybės klausimą, JAV prezidentas nurodė pasaulio šalių lyderiams, kad ir čia negalima akcentuoti musulmonų vaidmens. Jungtinės Karalystės ministras pirmininkas Davidas Cameronas, neapsikentęs, kad Nobelio taikos premijos laureatas neigia akivaizdžią tikrovę, paragino visus saugios ateities dėlei aiškiai įvardyti grėsmes ir tuos, kurie skelbiasi esantys mirtini musulmoniško pasaulio priešai: „*Barackai*,

tu pasakei ir esi teisus, kad kiekvienoje religijoje pasitaiko savų ekstremistų. Tačiau mes privalome būti atviri ir pripažinti, kad šiandien didžiausia problema yra islamiškasis ekstremizmas, kuris pagimdė ISIL, al-Shabab, al-Nusra, al-Qaeda ir daugybę kitų prievartos grupuočių.“²²

Egipto prezidentas Abdelas Fattahas el-Sisis, 2015 m. kreipdamasis į sunitų šventikus Al-Azharo universitete, ne veltui pareiškė, kad reikia atsigręžti į nuosaikesnį islamą, užuot siekus išžudyti visus tuos Žemės gyventojus, kurie nesimeldžia Mahometui.²³ Musulmoniškos šalies, kurioje krikščionių koptų mažuma yra persekiujama, naikinama, plėšiama, lyderis žino, ką sako, kodėl tą sako ir į ką kreipiasi.

Ko tokiuose islamiškuose universitetuose mokoma, šiais laikais nesunku įsitikinti patiems. Pavyzdžiui, panaršius po *YouTube*, galima su kaupu aptikti paskaitų apie tai, kaip moteris nemusulmones panaudoti musulmonų reikmėms. Antai minėto Al-Azharo universiteto profesorė (bent jau taip ji pristatoma) Suad Saleh „akademiškai“ skaidriai išaiškina, kodėl ir kaip islamas įteisina moterų nemusulmonių prievartavimus, kodėl tai teisėta ir teisinga.²⁴

Šiuo atveju komentarų nereikia. Kitas reikalas, kad vadinamoji „liberali“ žiniasklaida ir „progresyvūs“ politikos, visuomenės veikėjai niekaip neišsigydo nuo selektyvaus aklumo. Dalis Vakarų visuomenės, atrodo, visiems laikams yra atsikračiusi gebėjimo adekvačiai suvokti tikrovę.

Kalbant apie galimybes grąžinti pacientams tikrovės jausmą, vertėtų paminėti šiuolaikinio Somalio patirtį. Tačiau iš pradžių atlikime trumpą istorinį ekskursą: „progresyvūs autoriai“, atkreipiantys dėmesį į postkolonijinę Somalio raidą ir kritikuojantys Vakarų (beje, teikiančius šiai šaliai humanitarinę pagalbą), linkę nutylėti, kas vyko iki 1991 m., kai Somalis dėsningai grimzdo į chaosą. Nuo 1976 iki 1991 m. ten buvo oficialiai kuriamas socializmas, vadovaujant vienintelei įteisintai Somalio revoliucinei socialistų partijai („mokslinį socializmą“ imta diegti jau nuo 1969 m., iškart po karinio perversmo). Vakarų kairieji ir įvairūs „progresyvūs veikėjai“ tą šalies kryptį entuziastingai sveikino – jų psichiką ypač įaudrindavo, entuziazmą sukeldavo tokie „progresyvios“ naujakalbės dūzgiažodžiai kaip „antikolonializmas“, „revoliucija“, „socializmas“, „šalin JAV imperialistus“ ir

t. t. Todėl socialistiniame Somalyje visiškai logiškai vyko beveik visuotinis nuosavybės suvalstybinimas, bet kokio savarankiška ekonominė veikla buvo ribojama, imta steigti „kooperatinius“ žemės ūkius, persekioti kitaminius (nebūtinai politinius oponentus). Užsitęsė kariniai veiksmai prieš kaimynus – kuriant „didįjį Somalį“ kaimyninėms šalims buvo skleidžiama „vienintelė teisinga marksizmo interpretacija“ ir, žinoma, „priešiško kapitalizmo“ kritika, nes dėl visko kalti Vakarai ir jų „grobuo-niškas kapitalizmas“. Stiprėjant gyventojų pasipriešini-mui, galop kilo pilietinis karas.

Rezultatus matome. Vakarų „progresyvūs veikėjai“ kategoriškai atsisako prisiminti, kas vyko iki tol, kol Somalis virto žlugusia valstybe (*failed state*). O kadangi vietiniai Somalio „progresyvūs veikėjai“ sunaikino ne tik bent kiek adekvačią opoziciją, bet ir socialinius sluoks-nius, laikytus „grėsmė“ vykdomai „didžiąjai transfor-macijai“, politinėje dykynėje, išdegintoje socializmo ir progresyvizmo napalmu, šiandien siautėja islamistai, tęsiantys marksistinės sektos darbus.

Somalio gyventojams stengiantis išgyventi tokio-mis sąlygomis, kokios dabar yra, ypač opi problema – sveikatos priežiūra. Ligų ir mirtingumo rodikliai šalyje sukrečiantys, o medicinos sistemą ištikęs kolapsas. Tą iliustruoja du tokie pavyzdžiai. Pirmas – tarptautinė or-ganizacija „Gydytojai be sienų“, šioje nesiliaujančio karo apimtoje teritorijoje veikusi nuo 1991 m., nusprendė savo misiją nutraukti.²⁵ Antras pavyzdys – etnografinis faktas, kuris galėtų būti įdomus ir Europos Sąjungos gyvento-jams. Kadangi somaliečių, sergančių psichikos ligomis, skaičius ypač didelis (ne vien dėl karo, bet ir dėl masiško narkotikų vartojimo) Somalyje psichiatrais įdarbinamos hienos.²⁶ Pacientas uždaromas kartu su hiena vienoje patalpoje. Jeigu ligoniui sugrįžta sveika nuovoka, jis su-geba išgyventi, kol bus iš ten išleistas. Vietiniai tiki, kad šie šuninių šeimos plėšrūnai, nepasižymintys ypatingu draugiškumu, „suvalgo demonus“, esą apsidėsius žmo-gų, ir jis atsikrato beprotybės. O jeigu nesusivokia, kas vyksta, pasisotinusi hiena laukia kito paciento.

Europiečių sveikos nuovokos kol kas nevertinsime.

Vis dėlto grįžtant prie vadinamosios „pabėgėlių krizės“, vertėtų atkreipti dėmesį į dar vieną faktorių. Be sąmoksl

teorijų. Tai tiesiog atsitiktinių, tarpusavyje, be abejo, nie-kaip nesusijusių įvykių seka.

Vokietijoje vis garsiau kalbama, kad naujametiniai 2016-ųjų išpuoliai buvo gerai organizuoti ar net nukreipti. Tarp kitko, Suomijos policija sekso džihadistus Helsinky-je sėkmingai sutramdė, nes nuspajovė į prievartautojų ir marodierių „saviraiškos laisvę“. Facebook tinkle išstudijavę raginimus musulmonams „tinkamai“ sutikti naujametinę naktį, „sekso kankinius“ išgaudė be rimtesnių incidentų. O Vokietijoje tai nebuvo padaryta, todėl vis garsiau aidi balsai, reikalaujantys kanclerės atsistatydinimo.

Angela Merkel, su visa jai derama, bet neperdėta pagar-ba, yra viena ryškiausių politinių figūrų ne tik Vokietijoje, bet ir Europos Sąjungoje. Apie tokias „kairiojo fronto“ ypatas kaip Prancūzijos prezidentas François Hollande'as nėra reikalo išsamiau rašyti – iškart po islamistų išpuo-lių Paryžiuje jis nudūmė į Maskvą klusniai „derėtis“ dėl bendrų veiksmų prieš Islamo valstybę koordinavimo (mat prancūzų bombonešiai neapdairiai „kliudė“ IS naftos versloves, iš kurių tiekama nafta Bašarui al-Asadui, o jis, savo ruožtu, pinigais, gautais už parduotą naftą, atsiskaito su rusais). Jokio sutapimo, jokių „sąmokslu teorijų“ – vi-siškai natūralu, kad Hollande'as palaikė siūlymą panaikinti sankcijas Rusijai. Merkel viena iš nedaugelio tvirtai laikėsi ir pasiekė, kad sankcijos Rusijai būtų pratęstos, todėl jai teks (jau tenka) už tai atsakyti.

Turkijos karo lėktuvui numušus rusų Su-24, šalyje ne-trukus prasidėjo sprogdinimai. Turkijos specialiosios tar-nybos operatyviai sulaukė kelis Rusijos piliečius. Čia irgi nėra jokių „sąmokslu teorijų“ (tiesiog Turkijos specialiųjų tarnybų rankos dar nėra politiškai neatpajinijamai su-pančiotos eurokairiosios šrioderizacijos ir bleirizacijos).

Be abejo, irgi tik sutapimas, kad Vokietijos gatvėse operatyviai pasirodo kontingentas, kuriam priklauso pa-našaus mobilizacinio amžiaus vyrai iš buvusių socialisti-nių respublikų, SSRS sąjungininkių – tai Alžyro Liaudies Respublika, buvusi Socialistinės Liaudies Libijos arabų Džamacherija, socialistinis Sadamo Huseino laikų Irakas, socialistinė asadistų Sirija ir t. t. Dabar šios šalys sparčiai grimzta į radikalųjį islamizmą. Minėti vyrai veikia pagal vieną šabloną, juos drausminantiems policininkams at-sikerta tokiomis frazėmis kaip antai „Mane pakvietė frau

Merkel“ (vokiečiai tuo ne tik stebisi, bet ir piktinasi). Policijos pajėgos per „įvykius“ buvo negausios, su priekabiau-tojais elgėsi itin atsargiai ir švelniai (nors sekso džihadistai į juos mėtė ir sprogdino petardas). Nė kiek nekeista, kad Kelno merė Henriette Reker, per savo rinkimų kampaniją pažadėjusi duoti atkirtį „fašizmo“ apraiškoms, dabar nurodė naują elgesio kodą moterims. Esą dėl išprievartavi-mų kaltos pačios aukos, savo gimtajame mieste dailiosios lyties atstovės turėtų rengtis kitaip, negu yra įpratusios, kad neskatintų nedorų minčių atvykėliams. O jei laikysis nuo vyrų per ištiestos rankos atstumą, mažiau juos provo-kuos imti jas ir išprievartauti. Apie prievartautojų tramdy-mą Kelno merė užsiminti nenorėjo. Matyt, tai būtų „fašis-tiška“. Tačiau kilus skandalui, kurio tenykštė melasklaida jau nebesugebėjo užgniaužti, kaltė buvo suversta Kelno policijos šefui, kuris mikliai atstatydingas, nors viso labo klusniai vykdė merės, kovojančios „prieš fašistinių gaivalą“ ir nuolaidžiaujančios imigrantams, nurodymus.

Viena vertus, yra kultūra, sankcionuojanti moterų ir vaikų prievartavimą. Tos kultūros nešiotojai nevaržomai platina ją selektyvaus multikultūriškumo, christianofobi-jos ir mizoesperijos sąlygomis (autorinis gana nerangus žodžių lipdinys *mizoesperija* apibūdina neapykantą Va-karų civilizacijai, kurstomą pačių tos civilizacijos periklių. Aritmetinis veiksmas labai paprastas: $\mu\acute{\iota}\sigma\omicron\varsigma + \text{Εσπερία}$. Jei suklydau, antikinės graikų kalbos specialistai, neabejoju, mane pataisys).

Antra vertus, yra „progresyvūs“ kairieji politikos vei-kėjai, revoliucinį Trečiojo pasaulio proletariatą impor-tuojantys į Vakarų šalis ir visaip jį globojantys „didžiosios transformacijos“ dėlei.

Trečia vertus, yra Rytų kaimynas, kuris dar nuo sovie-tmečio palaiko tvirtus agentūrinius ryšius tiek su Vakarų „progresyviaisiais“ veikėjais, tiek su Trečiojo pasaulio „re-voliuciniu proletariatu“.

Jokio sąmokslų. Tiesiog politika, rūstesnė negu verslas.

Šiame fone artimesni ir tolimesni Rytų kaimynai, pra-dedant Iranu, baigiant Kinija, pajuto nevaržomą laisvę veikti. Ta proga Vladimiras Putinas, iškart po 2016-ųjų šventimo duodamas interviu paslaugiai prisistačiusiems vokiečių žurnalo *Bild* žurnalistams, aiškiai sudėliojo pra-sidėjusių Beždžionės metų darbotvarę. Dėmesį ypač pa-

Šveicarų dailininkės Milo MOIRE protestas Kelne: „Reikalaujame gerbti mus, net jeigu esame nuogos“.

traukė viena detalė – Kremliaus šeimnininkas kaip sektingą pavyzdį Vokietijai ir santykių gerinimo su Rusija etaloną nurodė pernai mirusį Vokietijos politiką, socialdemokra-tą Egoną Bahrą. Susipažinus su jo biografija, tampa aišku, kodėl šis veikėjas vėl pagarbiai prisimintas: „Būtent savo spekuliatyviomis kalbomis, idealiai kartojančiomis prieš Baltijos valstybes nukreiptą propagandą, jis ir sudomino mane labiausiai. Kas gi tas paslaptینگasis E. Bahras? Tai Egonas Karlas Heinzas Bahras, žmogus [sukaupęs] didelę gyvenimišką patirtį, tarnavęs Wehrmachte, ir [taip pat tar-navęs] Vokietijos kanclerio Willyo Brandto vyriausybėje, o kartu palaikęs glaudžius ryšius su KGB. Šis aktyvus Naujo-sios Rytų politikos organizatorius, kai tik buvo nuslopintas

Praho pavasaris, 1969 m. pasiūlė savo pagalbą Andropovui. Rusų disidentas, priverstinis emigrantas Vladimiras Bukovskis tvirtina, kad Egonas Bahras – senas kolaborantas, bendradarbiavęs su Sovietų Sąjungos komunistų partija, SSRS vadovybe, naudodamasis KGB kanalais. Bukovskiu, dirbusiam Rusijos Konstituciniame teisme, pavyko gauti dokumentus, įrodančius šį faktą. Taigi, Bahras – senas „dalykinis“ SSKP ir KGB partneris. Be to, Bukovskis aptiko dar vieną šio „vokiečių draugo“ pėdsaką – kai buvo nužudytas Džocharas Dudajevas, Egono Bahro ir ilgamečio jo partnerio Valentino Falino (žlungant SSRS jis vadovavo Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK Tarptautiniam skyriui) fondas dviejų milijonų dolerių premijų už kažkokius nuopelnus sumokėjo generolui Aleksandrui Lebedžiui, kuris tuo metu buvo Rusijos Federacijos Saugumo tarybos sekretorius. Šiais pinigais sumokėta už Jungtinėse Amerikos Valstijose pavogtą specialią įrangą, padedančią nutaikyti raketą pagal palydovinio telefono skleidžiamą signalą. Minėtasis Falino-Bahro fondas yra Vokietijoje, o fondo pinigai – tai SSKP lėšos. Taigi, praeitis neatsiejama nuo dabarties, o Vokietijos užsienio politikos ekspertas E. Bahras ir toliau nuosekliai konsultuoja Rusijos specialiąsias tarnybas.“²⁷ (Pastaba: tuo metu, kai rašyti šie žodžiai, „progresyvus“ kairysis politikas Egonas Bahras dar buvo gyvas ir veiksnus.)

Rusijos vadovybė demonstruoja savo pasirėngimą veikti. Tame pačiame interviu žurnalui *Bild* Putinas ne veltui nurodė Baltijos valstybes – jis žymi naujus artimiausius, gal net šių metų taikinius, o pabrėžtinis JAV silpnumas ir susitaikėliškumas (Europos Sąjungos šiuo atžvilgiu neverta net minėti) dar labiau didina Kremliaus apetitą.

Kaip vertina situaciją mūsų Rytų kaimynas, žvelgdamas į Vakarų, nesunku suprasti, paanalizavus informacines Rusijos laidas, įvairaus rango ekspertų nuomones, oficialius pranešimus ir politinės vadovybės priimamus sprendimus (pavyzdžiui, vėl didinamas karinis kontingentas Vakarų kryptimi). Putinas nesikatapultavo į „alternatyvią tikrovę“, kaip viliasi Angela Merkel, – buvęs KGB karininkas pernelyg gerai žino, ko vertas Vakarų „progresyvių politikos veikėjų“ agentūrinis tinklas ir ką galima nuveikti, sumaniai juo naudojantis. Rusijos propaganda vaizduoja Europą, užtvindytą pabėgėlių, apimtą suirutės, ir įžvelgia puikią progą lengvai pasiglemžti tai, dėl ko jai seniai niežti

nagus. (Galėtume guostis nebent tuo, kad propagandinės spalvos vis dėlto gerokai sutirštintos, o perdėtai apokaliptinės nuotaikos kažin ar atspindi tikrąją padėtį. Antai prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo laukiama Vakarų griūtis, nes plečiasi „proletariato revoliucija“, o dabar ir vėl pranašaujamas Vakarų žlugimas, nes šie savo noru įsileido veržlųjį „Trečiojo pasaulio šalių proletariatą“).

Ar išdrįs Rusija žengti žingsnius, kuriuos atvirai deklaruoja, apie kuriuos iš anksto praneša, netrukus įsitikinsime savo kailiu. Deja, mūsų kaimynai Vakarų fronte atsisako išgirsti nerimo balsus, be paliovos kartodami Kremliaus propagandos užkeikimus apie „rusofobiją“.

Dalies Vakarų Europos rinkėjų kantrybė palaipsniui senka, matant laisvai veikiančius serijinius žudikus ir prievartautojus (apie pataloginį Prancūzijos atvejį nė nėsnekame). Kai eiliniam biurgeriui tenka sukti galvą dėl savo ir artimųjų saugumo, Baltijos šalių likimas jam tikrai neatrodys reikšmingas 2016-ųjų klausimas. Kriminalinis šurmulys nuosavame kieme nustelbs karo aidą rytinėje Baltijos pakrantėje.

Ką jau ir kalbėti apie visiškai neadekvatą JAV prezidento pranešimą, pasak JAV Kongreso Atstovų rūmų pirmininko Paulo Ryano, tiesiog pažeminusį prezidento instituciją.²⁸ Tai dar vienas Rusijos trokštamas išgirsti signalas – šiais metais ji galės „produktyviai“ veikti iki pat „Mandžiūrijos kandidato“ kadencijos pabaigos (o jeigu bus išrinktas kitas demokratų partijos kandidatas, galimybių ribos išsiplės laike dar mažiausiai ketveriems metams). Įžūliai peržengta jau ne viena „raudona linija“, kurią nubrėžė JAV prezidentas. Į Kremliaus, atvirai puoselėjančio imperines ambicijas, vis agresyviau metamus iššūkius griežto, Rusijai suprantamo atsako niekas neduoda. Ką jau kalbėti apie parodomąjį nuolaidžiavimą Irano ar Šiaurės Korėjos atžvilgiu (šis pavyzdys tiesiog anekdotinis: kai 2016 m. sausio 6 d. Šiaurės Korėja pranešė apie vandenilinės bombos išbandymą, visa JAV prezidento kariauna suskubo neigti šį pranešimą, o vienišo strateginio JAV bombonešio B-52 demonstratyvus skrydis virš Pietų Korėjos galėjo sukelti nebent juoko audrą nuo Pchenjano iki Maskvos ir Havanos).

Štai ir sulaukėme Beždžionės su sprogiškiu letenoje metų. ■

- ¹ Will Durant. *The Story of Civilization. Part III. Caesar and Christ.* New York: Simon and Shuster. 1944, p. 665.
- ² Richard Dawkins. *The God Delusion.* Mariner Books. 2008, p. 464.
- ³ Ruth Gledhill. Scandal and schism leave Christians praying for a 'new Reformation'. *The Times (UK)*, 6 April 2010. Taip pat galima rasti internete: <http://www.thetimes.co.uk/tto/faith/article2460128.ece> [žiūrėta: 2016-01-11].
- ⁴ John M. Broder. For Muslim Who Says Violence Destroys Islam, Violent Threats. *The New York Times*, March 11, 2006. Taip pat galima rasti internete http://www.nytimes.com/2006/03/11/international/middleeast/11sultan.html?pagewanted=print&_r=0 [žiūrėta: 2016-01-13].
- ⁵ Opinion: Cologne attacks on Muslims show incompatibility of cultures Taip pat galima rasti internete: <http://www.dw.com/en/opinion-cologne-attacks-on-muslims-show-incompatibility-of-cultures/a-18971622> [žiūrėta: 2016-01-14].
- ⁶ M. A. Khan. *Islamic Jihad: A Legacy of Forced Conversion, Imperialism, and Slavery.* iUniverse. 2009, p. 105.
- ⁷ Ten pat, p. 104.
- ⁸ Alain Daniélou. *Histoire de l'Inde.* Fayard. 1983, p. 452.
- ⁹ François Gautier. *Rewriting Indian History.* Vikas Publishing House. 2003, p. 164.
- ¹⁰ Fernand Braudel. *A History of Civilizations.* Penguin Books. 1995, p. 640.
- ¹¹ Police chief constable and council chief executive refuse to stand down despite catalogue of errors in Oxford sex ring scandal. *Mail Online*, 14 May 2013. Taip pat galima rasti internete: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2324386/Police-chief-constable-council-chief-executive-refuse-stand-despite-catalogue-errors-Oxford-sex-ring-scandal.html#ixzz3xllOMG3s> [žiūrėta: 2016-01-03].
- ¹² „Independent Inquiry into Child Sexual Exploitation in Rotherham (1997–2013)“. Rotherham Metropolitan Borough Council. 26 August 2014. Taip pat galima rasti internete: http://www.rotherham.gov.uk/downloads/file/1407/independent_inquiry_cse_in_rotherham [žiūrėta: 2016-01-04].
- ¹³ „May blames 'institutionalised political correctness' for Rotherham scandal“. *The Guardian*. 2 September 2014. Taip pat galima rasti internete: <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/sep/02/theresa-may-political-correctness-rotherham-abuse> [žiūrėta: 2016-01-03].
- ¹⁴ „Real or imagined: Racism 'fear' over Rotherham child abuse“. *BBC News*. 27 August 2014. Taip pat galima rasti internete: <http://www.bbc.com/news/uk-england-south-yorkshire-28951612> [žiūrėta: 2016-01-03].
- ¹⁵ Soeren Kern. *British Girls Raped by Muslim Gangs on „Industrial Scale“.* Gatestone institute, March 17, 2015. Taip pat galima rasti internete: <http://www.gatestoneinstitute.org/5386/british-girls-raped-oxford> [žiūrėta: 2016-01-04].
- ¹⁶ Fury as Islamic group orders Muslims in Rotherham to BOYCOTT police over child sex scandal. *Express*, Oct 29, 2015. Taip pat galima rasti internete: <http://www.express.co.uk/news/uk/615246/Rotherham-sex-scandal-Islamic-British-Muslim-Youth-boycott-South-Yorkshire-Police> [žiūrėta: 2016-01-03].
- ¹⁷ Nick Hallet. Muslim Professor: Rape Gangs Inevitable, Muslim Men Live In Britain As If It Was Pakistan. *Breitbart*, 13 Jan 2016. Taip pat galima rasti internete: <http://www.breitbart.com/london/2016/01/13/muslim-prof-rape-gangs-inevitable-muslim-men-live-in-britain-as-if-it-was-pakistan/> [žiūrėta: 2016-01-03].
- ¹⁸ Gianluca Mezzofiore. Three-year-old boy is raped 'by multiple people' at asylum centre in Norway. *Mail Online*, 12 January 2016. Taip pat galima rasti interene: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3396107/Three-year-old-boy-raped-multiple-people-asylum-centre-Norway.html#ixzz3xaBgb6rB> [žiūrėta: 2016-01-14].
- ¹⁹ Taip pat galima rasti internete https://www.youtube.com/watch?v=qv5WlxjLe7s&feature=player_embedded [žiūrėta: 2016-01-12].
- ²⁰ Corey Charlton. Girl, 17, is 'raped' and her 14-year-old sister is sexually assaulted as she tried to save her when group of Syrian migrants surrounded them at German public swimming pool. *Mail Online*, 12 January 2016. Taip pat galima rasti internete: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3395924/Girl-17-raped-14-year-old-sister-sexually-assaulted-tried-save-group-Syrian-migrants-surrounded-German-public-swimming-pool.html#ixzz3xluq3DkL> [žiūrėta: 2016-01-13].
- ²¹ Rowan Scarborough. Obama's scrub of Muslim terms under question; common links in attacks. *The Washington Times*, April 25, 2013. Taip pat galima rasti internete: <http://www.washingtontimes.com/news/2013/apr/25/obamas-cleansing-of-islamic-terms-suppresses-commo/?page=all> [žiūrėta: 2016-01-12].
- ²² Dave Boyer. David Cameron slams Obama: 'Barack, biggest problem we have is Islamist extremism'. *The Washington Times*, September 29, 2015. Taip pat galima rasti internete: <http://www.washingtontimes.com/news/2015/sep/29/david-cameron-confronts-obama-roots-islamist-extre/?page=all> [žiūrėta: 2016-01-12].
- ²³ Raymond Ibrahim. Egypt's Sisi: Islamic „Thinking“ Is „Antagonizing the Entire World“ Taip pat galima rasti internete: <http://www.raymondibrahim.com/2015/01/01/egypts-sisi-islamic-thinking-is-antagonizing-the-entire-world/> [žiūrėta: 2016-01-05].
- ²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=Hj-Bx4SYufA> [žiūrėta: 2016-01-04].
- ²⁵ <http://www.doctorswithoutborders.org/country-region/somalia-closed> [žiūrėta: 2016-01-14].
- ²⁶ Richard Hooper. Where hyenas are used to treat mental illness. *BBC News*, 17 October 2013. Taip pat galima rasti internete: <http://www.bbc.com/news/magazine-24539989> [žiūrėta: 2016-01-14].
- ²⁷ <http://www.kgbdocuments.eu/index.php?4246018551> [žiūrėta: 2016-01-15].
- ²⁸ Susan Page. Paul Ryan: Obama's State of the Union 'degrades the presidency'. *USA Today*, January 13, 2016. Taip pat galima rasti internete: <http://www.usatoday.com/story/news/politics/elections/2016/01/13/paul-ryan-obama-political-state-of-the-union-degrades-presidency/78747316/> [žiūrėta: 2016-01-14].

BARBARŲ SULAUKUS

Baigiantis 2015-iesiems, didelį rezonansą sukėlė režisieriaus Alvio Hermanio sprendimas nutraukti spektaklio „Rusija. Endšpilis“ repeticijas Hamburgo *Thalia* teatre. Gal skandalo nebūtų, net ir turint omenyje politiškai pikantišką spektaklio pavadinimą, jei ne *Thalia* teatro vadovo Joachimo Luxo išplatintas pareiškimas, kurio esmė tokia: Hermanis atsisako dirbti „*dėl politinių motyvų*“, tai susiję su priešišku jo požiūriu į emigrantus. Trumpame tekste už frazių apie „*gily Europos susiskaldymą, šokiruojamai palietusį kultūros sferą*“, jaučiamas gilus paties teatro vadovo, kuriam „*dar niekada netekę patirti, kad būtų atsisakyta kurti spektaklį dėl politinių motyvų*“, sutrikimas. Luxas apgailestauja, kad humanistiniai kultūros žmogaus įsipareigojimai gali sukelti tokią atmetimo reakciją. Hermanis suskubo atsakyti, atmesdamas politinę savo poelgio interpretaciją, ir teigė spektaklį Hamburge atšaukęs „*dėl labai privačių priežasčių*“, susijusių su jo, septynių vaikų tėvo, baimė dirbti „*dar viename potencialiai pavojingame mieste*“. Tačiau iš pareiškimo akivaizdu, kad režisieriaus poelgį padiktavo ne baimė, o asmeninė pozicija, kai kalbėdamasis su *Thalia* teatro žmonėmis suprato, kad šie „*nėra atviri kitokiai nuomonei. Jie tapatina save su prieglobsčio pabėgėliams centru. Taip, aš nenoriu prie to prisidėti. Ar aš galiu sau leisti asmeninį pasirinkimą ir kitokį požiūrį?*“

Solidarumas su pabėgėliais ir priešprieša grėsmingai „svetimųjų“ invazijai šiandien tapo vienomis karščiausių temų. Nenuostabu, kad Hermanio pozicija viešojoje erdvėje buvo interpretuojama kaip politinė laikysena, o ne kaip eilinis privatus incidentas. Nekeista, kad daugiausia šalininkų Hermanis sulaukė prieš emigrantus labiausiai nusistačiusiose šalyse, tarp kurių yra ir Lietuva. O po Vokietiją sukrėtusių naujametinių masinės agresijos pro-

trūkių Kelne sulauks dar daugiau, nes įtariama, kad juos vykdė ir pabėgėliai iš Sirijos. Galbūt pritils ir kairiosios pakraipos vokiečių spauda, apkaltinusi Hermanį, esą jo „*logika rasistinė*“. Teks pripažinti, kad latvių režisieriaus pozicija vis dėlto pagrįsta?

Po Kelno įvykių pagrindiniuose lietuvių (ir ne tik) žiniasklaidos portaluose keikiami „*barbarai emigrantai*“ ir apraudama „*prievartaujama Europa*“. Atrodytų, pagrindas tam yra. Tačiau susidaro įspūdis, kad visuomenė kryptingai nuteikiama kuo įnirtingiau priešintis „barbarų“ atėjimui. Galima suprasti populiariąją žiniasklaidą – pabėgėlių tema tapo paklausia preke. Tačiau riba, kai ją pardavinėjant vietoj visuomenės informavimo pradedama pilti alyvą į dešiniųjų radikalų kurstomą neapykantos ugnį, yra labai trapi. Užjaučiu užpuolimų Kelne aukas, bet pirmiausia solidarizuojusi su įbaugintomis pabėgėlių šeimomis, pakraupusiomis dėl gerai organizuotos tariamų likimo „brolių“ grupelės veiksmų, kurie milijonams tėvynainių užtraukė „barbarų“ vardą. O juk pasipriešinimo „barbarams“ įkarštyje nelieta individualių veidų, istorijų, likimų. Yra tik baimė, verčianti mases veikti – kovoti su atėjūnais. Ar ne apie tai prieš tris dešimtmečius rašė Johnas Michaelas Coetzee romane „Barbarų belaukiant“, šiandien įgaušančiame tikrąjį aktualumą?

Kultūra, skirtingai negu politika, svarbiausiu laiko individualų žmogų. Jos erdvėje neveikia paprasta daugumos „už“ arba „prieš“ logika. Kultūra negali egzistuoti be altruizmo ir empatijos, tačiau negali ir naiviai žvelgti į pasaulį, užsidėjusi rožinius abstraktaus humanizmo akinius. Užjausdami Europą užtvindžiusius mūsų laikų „pažemintuosius ir nuskriaustuosius“, neturėtume pamiršti, kad realiai egzistuoja ir jų keliamos grėsmės. Bet juk jos gali ir turi būti sprendžiamos taip, kaip apibrėžia įstatymai,

o ne kurstant visuomenės baimės ir nepakantumą. Net ir sugriežtinus teises migracijos, pabėgėlių kontrolės normas, naujoji socialinė tikrovė niekur nedings. Reikės kažkaip sugyventi su ja. Teks susitikti, bendrauti, galbūt bendradarbiauti su „svetimais“. Kaip atskirti tikruosius pavojus nuo tariamų? Kaip ištiesti ranką žmogui, kuris potencialiai kelia baimę savo kitoniškumu? Atsakymų į šiuos klausimus geriausia ieškoti kultūros sferoje.

Bendriniu tapo posakis, kad šiandien visus persekioja permanentinė katastrofos nuojauta, o neprognozuojama tikrovė, apie kurią sužinome iš informacijos tvano, verčia ieškoti būdų, kaip apsisaugoti, pasislėpti nuo to, kas yra sunkiai suvokiama. Aiškinti tikrovę daugiausia imasi politologai, socialiniai komentatoriai. Jie prioritetiniais laiko dažniausiai daugumos (valstybės?) interesus. Reikšti kitokią nuomonę, polemizuoti, ginti mažumos balsą turėtų būti kultūros žmonių užduotis. Tačiau jie šiandien lieka nuošalėje, skirtingai negu prieš gerus du dešimtmečius. Jaučiama apatija ir net alergija visuomeninėms problemoms. Gal alergiją kelia politika, persmelkusi visas visuomeninio gyvenimo sferas? Kultūros žmonės šiandien iš naujo susiduria su klausimais, kaip išreikšti savo poziciją į tikrovę, nesitapatinant su politinėmis nuostatomis. Kaip suderinti meninę misiją su humanistine? Teatras, kaip socialiai jautriausia kultūros sritis, yra ypač tinkama vieta ieškoti atsakymų. Bandant tą daryti, vertėtų atsigręžti į Vokietijos teatro patirtį.

Vokiečių repertuarinis teatras pastarąjį dešimtmetį užima unikalią vietą Europos kontekste. Senieji šalies teatrai ypač daug dėmesio skiria aštriausioms socialinėms problemoms. Didingi vokiečių kultūros paminklai, kaip antai *Deutsches Theater* Berlyne, *Thalia* ir *Schauspielhaus* Hamburge, *Kammerspiele* Miunchene, jau senokai išsivadavę iš buržuazinio akademizmo, ieško naujos meninės kalbos, keldami visuomenei nepatogius klausimus. Anot vokiečių kritikos, teatras jau „*nėra vidurinioios klasės savirefleksijos vieta*“. Pastaruoju metu visuomeninė didžiųjų Vokietijos teatrų veikla glaudžiai siejama su nauja socialine tikrove, kurią lemia milžiniškas pabėgėlių srautas. Šiandien „*dau-gelis vokiečių teatro kūrėjų klausia savęs, kaip „atrakinti“ Europą užtvindžiusių pabėgėlių temą*“.

Šį klausimą vokiečių teatrai gvildena ne tik pastaraisiais metais. Susiformavęs stereotipas, esą Vokietija, kaip reta kuri šalis, turi Antrojo pasaulinio karo įskiepytą priešnuodį nacionalizmui, jaučia pareigą dalytis savo gerove su skurstančiomis tautomis, o emigraciją nuo šalies padalijimo laikų suvokia ne tik kaip išorinę, bet ir kaip vidinę tautos problemą. Ar šis stereotipas tebėra gyvybingas? To klausiti vokiečių teatras pradėjo, kai pabėgėlių problema dar nebuvo įsisiūbavusi. Laikui bėgant, ji ne tik inspiravo naujus spektaklius, bet ir paskatino teatrus pagal galimybes imtis pabėgėlių švietimo, socialinio adaptavimo misijos. Šiandien jau galima teigti, kad vokiečių teatro socialinis aktyvizmas smarkiai prisidėjo prie tolerancijos ugdymo. Milijonui pabėgėlių užtvindžius Vokietijos miestus, visuomenės tolerancija jiems tapo dominuojančiu veiksniu, pristabdančiu dešiniųjų radikalų pastangas sujaukti vokiečių protus. Ir čia tikrai nemažas šios šalies teatralų nuopelnas.

Tačiau teatrai nėra ir negali būti pabėgėlių kontrolės vieta, todėl tokia veikla darosi rizikinga, nes nėra aiški nei konkretaus atvykėlio praeitis, nei kokią grėsmę jis potencialiai gali kelti. Šiuo atžvilgiu Hermanis teisus, sakydamas, kad socialinis teatrų aktyvizmas – pavojingas dalykas. Tačiau reikėtų pripažinti, kad teatras į šią rizikos zoną žengia ne vien dėl kairiųjų pažiūrų, tradiciškai būdingų jo kūrėjams, bet ir ieškodamas naujų kūrybos šaltinių.

Vokiečių teatras greitai suprato, kad norint kalbėti apie „kitokią“ pabėgėlių realybę, jų patirtį, išgyvenimus, nepakanka tradicinės dramaturgijos. Naujos socialinės tikrovės neįmanoma adekvačiai perteikti, vien aktualiai interpretuojant pjeses. Didesnę laisvę ir kūrybines galimybes teikia vadinamasis postdraminio teatro kelias. Jis irgi turi savo dramaturgus. Vienu iš etapinių kūrinių tapo austrų rašytojos Elfriedės Jelinek pjesė „Maldautojai“ (*Die Schutzbefohlenen*).

2013-ųjų sausį Austriją sukrėtė beprecedentis įvykis. Šešiasdešimt pabėgėlių iš Lampedūzos užsibarikadavo Vienos centre, bažnyčioje, nes austrų valdžia ketino juos deportuoti. Jie tą padarė iš nevilties, nes tėvynėje daugeliui grėsė mirtis. Maištingai nusiteikę pabėgėliai bandė protestuoti, rengė susitikimus su visuomene, tačiau vietos valdžia greitai juos užčiaupė. Visus suėmė ir po pusmečio deportavo. Kone iškart po to į Austriją plūptelėjo pirmoji

didelė pabėgėlių banga iš tos pačios Lampedūzos... Austrai turi didelę darbo su emigrantais ir jų deportavimo patirtį. Emigrantams apgyvendinti ir izoliuoti prieš deportaciją Vienoje buvo net speciali teritorija Macondo (beje, ten 2011 m. Vienos festivalyje parodytas lietuvių teatralų ir suomių režisieriaus Kristiano Smedso „Vyšnių sodas“). Tačiau susidorojimas su Lampedūzos pabėgėliais tapo simboliu – jie buvo išvaryti ne tik iš šalies, bet pirmiausia iš bažnyčios, kurioje ieškojo prieglobsčio...

Nobelio premijos laureatė austrų rašytoja Jelinek tų pačių metų vasarą įtūzusi parašė maištingą tekstą – monologą „Maldautojai“, kaip atsaką į minėtus įvykius. Tekstas paremtas Aischilo „Raudotojų“, vienos seniausių dramų, motyvais. Jame skamba tik pabėgėlių choro balsas. Jelinek tekste, kuris labiau panašus ne į pjesę, o į manifestą, pabėgėliai ne rauda, kaip Aischilo dramoje, bet kreipiasi į europiečius, retoriškai klausdami, kodėl imigrantams negalioja tokios pačios teisės kaip civilizuotos demokratinės visuomenės piliečiams. Jelinek „Maldautojų“ stiprioji pusė yra ne patys žodžiai, kurie čia liejasi kaip krioklys, bet simbolinė akistata, apeliuojanti į karus, trėmimus ir europiečių, susidūrusių su skaudžia pabėgėlio lemtimi, kolektyvinę atmintį. Autorė klausia, ar ši atmintis šiandien dar yra ko nors verta?

Jelinek tekstas 2014 m. buvo pastatytas Hamburgo *Thalia* teatre. Spektaklį, pavadintą „Izoliuotieji“, režisavo vienas šiuolaikinio vokiečių teatro lyderių Nicolas Stemannas. Kiek vėliau pagrindiniame Austrijos teatre *Burgtheater* jį pastatė kitas vokiečių teatro grandas Michaelis Thalheimeris. *Thalia* teatro „Izoliuotieji“ pateko į vokiškai kalbančių šalių to sezono geriausių pastatymų dešimtuką, dalyvavo prestižiniame Berlyno festivalyje *Theatertreffen*. Stemanno spektaklyje kartu su aktoriais pasirodo tikri pabėgėliai iš Lampedūzos, ieškoję prieglobsčio Hamburgo Šv. Povilo bažnyčioje. Režisierius pakvietė juos ir ilgai su jais dirbo repetacijų procese visai ne dėl egzotikos ar siekdamas pabrėžti įvykius, inspiravusius Jelinek tekstą, bet ieškodamas būdų perteikti autentišką tų žmonių patirtį. Anot Stemanno, repetuodamas „Izoliuotuosius“ jis susidūrė su esminiu klausimu, kaip perteikti emigrantų kančią ir desperaciją, užuot visa tai suvaidinus: „Kas už ką čia gali kalbėti? Kaip galima tai vaidinti, kaip apskritai prisiliesti prie šito siaubo,

nesitikint išspręsti problemas? Tai didelis pilietinės visuomenės ir meno pralaimėjimas, jei sakome: „Negalime jums padėti, esame užsiėmę tuo, kad jus vaidiname.“

Pajuskime prašymą nenusišalinti. Pasižiūrėti į savo pačių išsigandusias akis. Pripažinti mūsų komfortiško pasaulio menkumą.“ Galima sakyti, kad ši citata išreiškia *Thalia* teatro pozicijos pabėgėlių atžvilgiu esmę. Ir gal ne vien jo. „Pasižiūrėkime į savo pačių išsigandusias akis“, – taip galėtų šios temos pasirinkimą motyvuoti dažnas teatro kūrėjas.

Klausimas – kaip? Kito didelio Hamburgo teatro *Deutsche Schauspielhaus* režisierė Karin Beier teigia, kad šiandieninė socialinė tikrovė verčia naujų kalbėjimo būdų ieškoti jau vien tam, kad teatralai skirtųsi nuo politikų: „Mes turėtume ne propaguoti vieną moralinę poziciją, bet kvestionuoti įvairius požiūrius. Tik taip išvengsime populizmo.“ Juk teatras tuo ir skiriasi nuo politinės scenos, kad, užuot teigęs vieną požiūrį, kelia klausimus ir provokuoja kritiškai mąstyti. Vokiečių teatras nuo Brechto laikų turi galias tradicijas ir instrumentus, kaip skatinti visuomenę mąstyti, neperšant moralo, kuris parengtas jau iš anksto. Ši tradicija pirmiausia reiškia pagarbą pasirinktai temai – ieškoma jos šaknų realybėje, kaupiami faktai, jie analizuojami ir tik tada interpretuojami. Šitai teatras užmezga glaudžius ryšius su socialine tikrove, kurią perprasti, kritiškai vertinti ragina ir žiūrovus. Tokia praktika leidžia teatrui nuolatos atsinaujinti, keistis, neužsisiklendžiant vieno režisūrinio modelio kiaute, nes spektaklio kūrimo būdas priklauso nuo pasirinktos temos.

Grįžtant prie pabėgėlių temos, žinoma, nebus nieko gero, jei ši nepaprastai jautri tikrovė paskatins rasti naują meno konjunktūrą, nuo kurios joks teatras nėra apsaugotas. Menas, kuriamas iš užuojautos ir solidarumo, geriausiu atveju atkreipia dėmesį į problemą, sukeldamas trumpalaikį kai kurių visuomenės grupių susidomėjimą. Blogiausia – nuramina buržua sąžinę, iš esmės propaguodamas seną kolonialistinį požiūrį į „kitokius“. Todėl įtarimą kelia tiek tokios akcijos, kai rašomos ir viešai skaitomos pjesės apie pabėgėlius, tiek kiti panašūs menininkų solidarumo gestai. Tada jau geriau tiesiog nunešti karšto maisto alkstančiai pabėgėlių šeimai. Arba suteikti

žodį tiems atvykėliams, kurie norėtų papasakoti asmeni-
nę savo istoriją, išdėstyti poziciją. Taip ir pasielgė *Thalia*
teatras, po spektaklio „Izoliuotieji“ nusprendęs pratęsti
bendravimą su pabėgėliais, apsigyvenusiais Hamburge,
pradėjęs rengti jų susitikimus su miestiečiais. Po pirmųjų
kontaktų kilo nauja idėja – nuo praėjusių metų pabaigos
teatre atidaryta kavinė „Vilties ambasada“, kuri nemoka-
mai teikia pabėgėliams elementarias socialines ir kultū-
rines paslaugas (yra kompiuteriai, internetas, mokoma
vokiečių kalbos pradmenų, vyksta teatro seminarai,
veikia kino klubas ir t. t.). Būtent dėl šios veiklos Alvis
Hermanis kritikavo *Thalia* teatrą, esą virtusį „pabėgėlių
prieglobsčio centru“. Ar kritika teisinga, spręskite patys.

Kalbant apie meninę kūrybą pabėgėlių tema, man at-
rodo, kertinis yra Stemanno pavartotas žodis „*pralaimėji-
mas*“. Teatras, o ir menas apskritai, negali šios problemos
nei adekvačiai perteikti, nei praktiškai išspręsti. Įmanoma
tik garbingai, be melo prie jos prisiliesti. Ir padėti visuo-
menei pažinti tą „kitą“ žmogų, jo likimą. Teatru imantis
šios temos, netinka žodis *vaidyba*. Tai nereiškia, kad tea-
tras turėtų tempti į sceną tikrus pabėgėlius. Tokia prak-
tika gali būti lygiai tokia pat melaginga, kaip ir vaidinant
pabėgėlių likimus. Reikia ieškoti būdų, kaip nemeluojant,
neimituojant, bet su savo santykiu papasakoti apie tai, ko
iš esmės neįmanoma suvaidinti scenoje. Tokie ieškojimai
galėtų realybės dokumentavimą originaliai susieti su kū-
rybine fantazija. Teatru tai kūrybiškai produktyvus ke-
lias, provokuojantis ieškoti kitokio aktorių buvimo sceno-
je negu tradicinė vaidyba. Jį galima vadinti kolektyviniu
temos suvokimu, dokumentiniu pasakojimu, reportažu
ir pan. Tai rizikingas, užtat sąžiningas kelias. Jis ypač pra-
verstų šiandieniniam Lietuvos teatrui, kurio pagrindinis
„arkliukas“ – personažų vaidyba – klumpa, slegiamas
gausybės štamptų. O ką jau ir kalbėti apie chronišką mūsų
teatro abejingumą dabarties reiškiniams.

Tiesos dėlei reikėtų pasakyti, kad pastaraisiais metais
lietuvių teatras šiuo keliu žengė keletą ryžtingų žingsnių.
Tą rodo „Išvarymas“ (rež. Oskaras Koršunovas), „Mūsų
klasė“ (rež. Yana Ross), „Didis blogis“ (rež. Ąrpad Schil-
ling). Išskirtinis jų bruožas – ne tik kūrybinė, bet ir pilie-
tinė aktorių iniciatyva. „Išvarymas“ tapo pirmuoju per
atkurto Nepriklausomybės laikotarpį spektakliu, turinčiu

tokį socialinį ir pilietinį krūvį. Jis padiktavo ir naują mūsų
teatrui estetiką. Beje, „Išvarymas“ neleidžia užmiršti, kad
mes patys kai kuriose platumose neseniai tapome ir vis dar
esame „barbarai“. Gaila, kad šitas spektaklis, laikui bėgant,
pradėjo byrėti į paskirus aktorių benefisus ir tapo publikos
įkaitu, užuot buvęs vedliu. Tai pavyzdys, kaip teatras, pa-
dedamas publikos, *nugali* pasirinktą temą, bet ar čia nėra
Pyro pergalė? O „Mūsų klasė“ ir „Didis blogis“, tapę ašaka
gerklėje kai kuriems kritikams ir visuomenės veikėjams,
kaltinami amoraliu požiūriu į pasirinktas temas, o gal kaip
tik dėl to ir dėl kontroversiškos estetikos, traukia publikos
dėmesį, išlaikydami su ja aštrų, konfliktišką santykį. Tokiu
būdu teatras, *pralaimėdamas* neįkandamai temai, iš esmės
laimi, nes žiūrovai skatinami kritiškai mąstyti.

... Yra du puikūs Nobelio premijos laureato Coetzee's
romanoi, parašyti skirtingais laikais, bet glaudžiai tar-
pusavyje susiję – „Barbarų belaukiant“ (1980) ir „Ne-
šlovė“ (1999). Abu sukurti, praėjusiam amžiui ritantis į
pabaigą, tačiau adresuoti šiandieniniam žmogui. Abie-
juose pasakojama apie pasaulio reliatyvumą ir civili-
zuoto žmogaus, susidūrusio su barbarais, pralaimėjimą.
Pirmajame romane, pasitelkdamas tariamai barbarų
apgulto miesto parabolę, rašytojas parodo visuomenės
kovą su savo baimėmis, stumiančiomis į susinaikinimą.
Pagrindinis herojus pralaimi kitaip – netenka teisėjo
pareigų, o tėvynainiai sutrypia jį už tai, kad drįso už-
jausti barbarą. Suluošintas, tapęs paskutiniu miesto val-
kata, pasakotojas pats atsiduria suimto barbaro kailyje
ir pamato tiek savo, tiek miesto gyvenimą iš visai kitos
perspektyvos. Vėlesniame romane „Nešlovė“ Coetzee
vaizduoja vidutinio amžiaus intelektualą, dėstytoją, ku-
rio ramų gyvenimą pajvairina seksualiniai nuotykiškai su
studentėmis. Viskas apvirsta aukštyn kojomis, kai trys
vietiniai barbarai išprievartauja jo dukterį. Ji žino, kad
tie vyrai padarė tai iš neapykantos, bet nepaiso tėvo ra-
ginimų išvykti. Nusprendžia ne tik likti, bet ir pagim-
dyti vieno iš prievartautojų vaiką. Tėvas kapituliuoja.
Tačiau patirta nešlovė priverčia jį kitaip pažvelgti į savo
paties gyvenimą, permąstyti ankstesnius įsitikinimus.
Coetzee nepateikia jokio moralalo. Jis tik vaizduoja indi-
vidualias žmonių patirtis. Jei mus jos ko nors moko, tai
to, kaip patiems nepavirsti barbarais. ■

KURATORIUS IR MENININKAS – NUO PROLETARO IKI PROJEKTARO

Vienas žymesnių dabartinių Europos (meno) sociologų olandas Pascalis Gielenas, bene dvidešimt metų tyrinėjantis Vakarų šiuolaikinio meno ir bienalių sistemą, pateikia įdomių įžvalgų, kurios galėtų būti aktualios ir mums. Iš pažiūros bienalių bumai per pastaruosius du tris dešimtmečius rodo meno sistemos ir (šiuolaikinio) meno suklestėjimą, tačiau sociologas ragina neskubėti džiaugtis.

Bienalė vis labiau tampa globalia sistema, žaibišku greičiu plintančia po pasaulį (bent Vakarų kultūros įtakos zonoje). Jai vis daugiau dėmesio skiria politikai, vadybininkai ir sponsorai, norintys „susidraugauti“ su šiuo renginiu. Ir tai, anot sociologo, paverčia bienalę įtartinoka. Gielenas bienalių ir apskritai visą šiuolaikinio meno sistemą vadina neoliberalios sistemos veidrodžiu su savita specifika. Ji tokia ekspansyvi, kad daro didžiulę įtaką daugumai meno aspektų.

Bienalė atsiskleidžia kaip monstras, nuo kurio tampa priklausomi kuratoriai ir menininkai, priversti laviruoti, kad išliktų. Paradoksalu, tačiau daugelis bienalėse dalyvaujančių meninink(i)ų, kuratorių ir kritik(i)ų, nestokodami savistabos ir kritinio požiūrio, puikiai supranta, kad tampa glo-

balaus mechanizmo sraigteliais, vis dėlto džiugiai, entuziastingai sutinka būti šios sistemos dalimi nors dažnai jaučiasi psichiškai ir protiškai jos sekinami. Tuo nereikėtų stebėtis, nes neoliberali sistema yra kurstoma „ambicijų“, joje be dozės *cinizmo* ir *oportunizmo* neįmanoma funkcionuoti.

Kuratorius kaip „malonumų išjodinėtojas“

Cinizmą ir oportunizmą, pasak sociologo, dažnai suvokiame kaip individualias amoralias kategorijas. Sakome, kad tas ar anas žmogus yra „cinikas“ arba „oportunistas“. Tačiau aptariamajame kontekste šių kategorijų nereikėtų suprasti kaip amoralijų tiesiogine šio žodžio prasme. Jos veikia apibrėžia ne asmenines savybes, o kolektyvinį foną. Cinizmas ir oportunizmas yra struktūrinis globalios visuomenės komponentas, pamatas, ant kurio stovi pasaulis, taigi ir menas, todėl „*cinizmas, oportunizmas yra būtini meno sistemos komponentai*“.¹

Filosofas Paolas Virnas siūlo šias kategorijas suprasti kaip neutralias,² sakykime, kaip dabartinio meno sistemos taisyklių išmanymą ir „*gebėjimą*

nutverti galimybę“, naudojantis tomis taisyklėmis, jomis manipuliuojant. Menininkai dažnai dalyvauja teminėse ar socialiai angažuotose parodose, skirtose socialiniam aktyvizmui, politinei ar ekologiškai kritikai, kitaip sakant, tam, kas vienu ar kitu metu pateikiama kaip „aktualija“. Sukuriama kritiška, socialiai angažuota atmosfera. Tačiau, jei įdėmiau įsiskaitytume į kuratorių, menininkų deklaracijas, jei įvertintume jų retoriką ir poelgius, pamatytume, kokia bedugnė žioji tarp kalbų ir darbų. Svarbu ne tai, kiek iš tikrųjų tam tikras kūrinys kritiškas ar angažuotas, kokia dvasinga ar progresyvia retorika jis apraizgytas, o tai, kaip efektyviai jis integruojasi į „aktualumo“ konjunktūrą, uždara biurokratinę / komercinę sistemą.

Galima įsivaizduoti kritiką kaip romantiką-idealistą-asketą, kovojantį su neoliberalia meno sistema. Tačiau tai pernelyg stojiškas ir nebepopuliarus modelis. Populiariesnis yra kuratorius, nuolat dreifuojantis sistemos viduje, iš dalies netgi pritariantis kritikui-asketui, vis dėlto panašus veikiau ne į jį, o į „malonumų raitelį“ (*the joyful rider*) arba „malonumų išjodinėtoją“, kuris su juodais akiniais, su stilinga vyno taure rankoje elegantiškai prajoja, praslusta pro neoliberalios hegemonijos spąstus tarsi sistemos aksesuaras, *priedas* (*rider* anglų kalba gali reikšti tiek *raitelį*, tiek *priedą*, *papildinį*).

Pirmojo stojiškumas netrukdo cinizmu atskiestam antrojo idealizmui. „Malonumų išjodinėtojo“ situacija yra kompleksiškesnė. Globaliame bienalių tinkle dreifuojantis kuratorius (nors jį labiau tiktų vadinti globaliai vaidinančiu *aktoriumi*) yra priklausomas nuo malonumų, kuriuos generuoja neoliberali rinka. Kuratorius griebiasi bet kokios galimybės, progos, jeigu tik jaučia, kad galės pasakyti šį tą kritiškesnio ar įdomesnio. Labai praverčia jo „mentalinis lankstumas“, gebėjimas prisitaikyti, keisti mąstymą, retoriką, poziciją, atsižvelgiant į susiklosčiusią situaciją. Todėl kuratorius „*tuo pat metu yra ir didžiausias oportunistas*“.³

Globaliai dreifuodamas jis privalo prisitaikyti prie niveliuojančio globalaus aparato, todėl yra pri-

verstas griebtis bet kokios progos, bet kurią situaciją paversti laimėjimo–laimėjimo (*win-win*) modeliu. Tai dviprasmiška būseną, nes reikia ir atsakyti asmeninės pozicijos, tapti bestuburiam, ir stengtis išsaugoti bent dalelytę „autentiškumo“.

Menininkas kaip monstras-hibridas

Menininkų, bandančių integruotis į globalų bienalių tinklą, situacija panaši. Pastaraisiais dešimtmečiais Vakaruose vyksta totali visų sociopolitinių ir sociokultūrinių sferų hibridizacija, nykstant modernaus tipo institucijoms. Moderni institucija turėjo vertikalią vertybių sistemą ir fiksuotą funkcinių aparatą. O pastarųjų keleto dešimtmečių procesai, vadinami postkapitalistiniais arba postfordistiniais, suplakė rinką su politika ir menu, o meną – su rinka ir politika. „Kūrybiška“ tampa apskritai viskas, kartu naikinama „kūrybos“ ir „menininkų“ autonomija. Ir tai nėra tiesiog neutralus kryžminimasis, tai akivaizdžiai ideologinė hibridizacija, kurią Pascalis Gielenas vadina „*ideologiškai represyviu liberalizmu*“, kai totalios „laisvės“ ir „kūrybiškumo“ iliuzija maskuoja visais lygmenimis stiprėjančią kontrolę.⁴

Menininkas, įsiliejęs į šią sistemą, privalo tapti nuolat laviruojančiu hibridu. Kuo „laisvesnė“ erdvė suteikiama „kūrybiškumui“ apskritai, tuo savanoriškiau pasiduodama (post)institucinei kontrolei, nes menininkus spaudžia ir kontroliuoja jau ne kokie nors konkretūs „užsakovai“, bet nematomi gniaužtai – patentai, kontraktai, autorių teisės, korporacinė bienalių logika, reitingai, socialinių garantijų specifika, kaip antai menininko statusas, valstybinės premijos, specifinė pensijų logika ir t. t.

Menininko ar meno apskritai autonomija vis labiau manipuluojama kaip reklaminiu įvaizdžiu, o kūrybinė veikla vis akivaizdžiau tampa laisvai samdomu darbu. Laisvai samdomi darbininkai keliauja paskui „projektus“, kur tik atsiranda darbo, nekeldami nereikalingų klausimų.

Žinoma, amatininkai / dailininkai / menininkai visais laikais apipavidalindavo galios sistemą, tačiau

vargu ar kada nors buvo tokiu mastu ir taip ciniškai manipuluojama „menininko laisvės“ sąvoka. Menininkai, pripratinti prie „meninės autonomijos“, „savirealizacijos“ iliuzijų ir tariamos laisvės (sistemos viduje), tampa stropiai *ganomais politiniais gyvuliais*. (Žinoma, olandų sociologui tai būtų naujiena. Mes turime sovietmečio patirtį, tam tikrais aspektais primenančią liberalų represyvumą – dailininkui / menininkui suteikiama tiek „kūrybinės laisvės“, kiek jis lojalus sistemai, o „laisvas“ jis tiek, kiek laisvės suteikia sistema. Tiems, kurie atsisako tenkintis „laisvės iliuzija“, gresia atsidurti „meno“ užribyje.)

Gielenas išskiria penkis menininkų tipus, vienaip ar kitaip reaguojančius į postfordistinę sistemą. Apytikriai 8 proc. menininkų ar „kūrybinių darbuotojų“ tiesiog pasiunčia sistemą velniop, nes negali joje išgyventi, todėl baigia „menininko“ karjerą ir imasi ko nors kito.

Apie 20 proc. menininkų neįstengia likti nepriklausomi, tačiau bando pritaikyti savo gebėjimus taikomojoje srityje – tampa kuratoriais, kritikais ir t. t.

Dar maždaug 28 proc. yra aktyvūs menininkai „pliuralistai“, t. y. imasi „autonomiškos kūrybos“, kita vertus, jie dirba ir komercinio ar taikomojo meno srityje, lygia greta imdamiesi kūrybinės komercinės veiklos. Šis menininkų tipas daugiau ar mažiau atskiria, atriboja abi veiklas. Tai daroma, dalį laiko skiriant „komercinei veiklai“, o kitą – „autonomiškai kūrybai“.

Maždaug 8 proc. menininkų galima vadinti „monolitais“. Jie atsidėję tik „autonomiškai kūrybai“, nenori socializuotis ir kurti „tinklų“. Net neparduoda savo kūrinių, kad išsaugotų savo nepriklausomybę ir principus, nes kūrybos ar kūrinio tikslas nėra vien būti *parduotam*. Maža to, yra menininkų, manančių, kad meno „socializavimas“ apskritai reiškia kūrybos ir kūrinio mirtį. Beje, šio tipo menininkų palaipsniui mažėja.

Dar šiek tiek daugiau negu 20 proc. menininkų vadinantini „hibridais“. Tokiems autoriams nesvarbu, kaip traktuojama jų kūryba – priskiriama taikomajam, komerciniam ar elitiniam menui, laikoma socialiai an-

gažuota ar uždara. Tegul vertina publika, institucija ar mecenatas. Kitaip tariant, objektas ar kūrinys išlieka toks pat, tačiau ne pats menininkas sprendžia, kokios prasmės ir funkcijos jam bus priskirtos.

Menininkų „hibridų“ pagrindinė gudrybė (ir silpnybė) yra tai, kad kūrinio „socializavimas“ ir „kontekstualizavimas“ plačiąja prasme jiems rūpi labiau už bet ką. Abejingumas tam yra viso labo kaukė. Tokie menininkai stengiasi, kad jų kūryba nuolatos būtų pristatoma kokiam nors „tinkle“, t. y. taptų visiems matoma. Tai iš dalies artima *reality show*, kurio esmė – ne produktas, jo kokybė ar prasmė, bet *matomumas, dalyvavimas, priklausymas sistemai*. Būtent dalyvavimas ir matomumas sukuria pridėtinę vertę. Ši menininkų, pasirengusių griebti bet kokią galimybę, grupė auga sparčiausiai.

Tačiau vienas menininkų „hibridų“ pogrupis elgiasi kiek kitaip. Tai vadinamasis *public art* – dalyvavimo menas, darbas su įvairiais socialiniais sluoksniais ir pan. Hibridizaciją jie suvokia kaip sąmoningą suartėjimą su viešojo valdymo, politikos sfera, stengdamiesi išvengti totalizuojančios sistemos, kurdami savas minisistemas. Tačiau globali bienalių sistema yra tokia viską apimanti, kad pasisavina net radikaliausias socialinės ir / ar sisteminės kritikos apraiškas, žaibiškai išsiurbdama pirmines kritikos prasmes. Visa tai virsta stilingai apipavidalintu, patogiu, socialiai angažuotu *lounge* kampeliu bienalėje – visi pasižiūri kokią nors „kritinę dokumentaciją“, po to draugiškai verda sriubą, plovą ar gurkšnoja kokios nors firmos, reklamuojančios save, paslaugiai pasiūlytą kavą, užsikąsdami pyragėliais.

Gera idėja

Ką tokiomis represinio neoliberalizmo sąlygomis gali pasiūlyti kuratorius? Arba kodėl būtent tas, o ne kitas asmuo kviečiamas kuruoti bienalę? Dėl kokių nors unikalių gebėjimų? Dėl garsaus vardo?

Iš dalies ir dėl šių faktorių, tačiau tikrosios kuratorių dreifavimo po sistemą ir permanentinio parazitavimo priežastys kur kas efemeriškesnės, ri-

zikingesnės ir sunkiau apibūdinamos. Vienas iš kuratorių rinkos elementų yra vadinamoji „gera idėja“. Ją galima beveik modernistiškai suprasti tiesiog kaip „naują idėją“. Net labai garsūs kuratoriai veteranai negali leisti sau kartotis. Kartoti(s) leidžiama specifiniais pavieniais atvejais tiems jauniems kuratoriams, kurie karjeros pradžioje laikosi įsikibę kokios nors monolitinės koncepcijos. Toks tęstinumas, kartu patvirtinantis solidų koncepcijos statusą, yra netgi pageidaujamas.

Tačiau „gera idėja“ turi būti „pritaikoma“ ir „priimtina“. Tai reiškia, kad idėjos nuolat „atsinaujina“ ir yra susijusios su socialiniu ar geografiniu kontekstu, užsakovų lūkesčiais ir t. t. Tiesiog nukopijuoti kokios nors bienalės idėją ir mechaniškai perkelti ją į kitą parodą yra blogas tonas. Reikia atsižvelgti į besikeičiančius kontekstus.⁵

„Geros idėjos“ pritaikomumas, priimtumas yra svarbūs ir dar vienu aspektu. „Gerai idėjai“ būdingas „originalumas“, netgi „autentiškumas“. Tačiau reikia turėti omenyje, kad šių sąvokų prasmė yra pakitusi. Globaliai bienalių sistemai tikrai autentiška, originali idėja gali net pakenkti kaip „nelankstumas“ ir „atvirumo trūkumas“. Juk autentiška idėja neišvengiamai veda ir prie tam tikrų etinių principų, tiesiog verčia laikytis savo pozicijos ir ją ginti. O globalaus „draugiškumo“ sistema, kur viskas einasi „tarsi sviestu patepta“, gali traktuoti tai kaip „užsispyrimą“ ir „negatyvų“ nusiteikimą. Autentiška idėja ar tvirta pozicija sudaro prasminį pamatą, monolitą, kuris nestabilioje, tokioje, *vorkšopinėje* sistemoje tampa kliūtimi ir stabdžiu.

Taigi, iš „autentiškumo“, „originalumo“, „aktualumo“, „inovacijos“ ir panašių sąvokų bienalių sistema išplauna aktualų turinį, net įskiepija priešingą pirminei prasmę. Žodžiu, „gera idėja“ neturi būti pernelyg originali ar, gink Dieve, autentiška. Ji turi būti saikingai paviršutiniška, tačiau neleistina, kad būtų atvirai nuvalkiota ar tiesiog nukopijuota. „Gera idėja“ turi būti inovatyvi, tačiau tuo pat metu *priimtina* daugumai. „Gera idėja“ turi būti ir maksimaliai oportunistinė, žinoma, suprantant tai neutralia, Vir-

no pasiūlyta prasme, kaip potencialią, atvirą bet kokiai progai ir prisitaikančią prie bet kokios situacijos.

Kaip atsiranda gera idėja?

Kai kurie kuratoriai ir menininkai sugeba nuolat žerti „geras idėjas“. Čia slypi savotiška sisteminė gudybė, nes „gerą idėją“ potencialiai turi kiekviena paroda ar nauja bienalė. Kitaip tariant, dažniausiai turime reikalą ne tiek su „gera idėja“ tiesiogine šio žodžio prasme, kiek su joje koduotu *pažadu*. O pažado *realizacija, įgyvendinimas* – labai jau reliatyvus, tiesą sakant, netgi nebūtinai dalykas. Kai bienalių organizatoriai sudaro sutartis su kuratoriais, paprastai sutariama ne tiek dėl konkretaus produkto, kiek dėl *potencialaus*, neapibrėžto proceso idėjos. Nėra taip jau svarbu, koks bus galutinis produktas, ar jis apskritai atsiras, nes tinkamai administruojamas *pažadas* bet kokiam produktui, renginiui sukuria pridėtinę vertę, kartais atstodamas ir patį produktą. *Pažadas* veikia kaip universali valiuta. Jeigu *pažado* rinka veikia gerai, visi – tiek bienalių organizatoriai, kuratoriai, menininkai, tiek žiūrovai, vartotojai – yra patenkinti.

Šioje pažado rinkoje menininkai atlieka jiems numatytą vaidmenį, kartu gaudami šiokių tokių finansinių dividendų arba papildomų taškų, sustiprinančių CV prestižą. Kaip tik tai ir yra naujas postfordistinio dematerializuoto darbo, neoliberalios įmonės arba išnaudojimo modelis.

Žinoma, vadinamoji laimėjimo-laimėjimo (*win-win*) schema irgi yra greičiau iliuzija, priskirtina *pažado* rinkos reklamai, negu iš tikrųjų egzistuojantis dalykas. Bienalių sistemoje tiek kuratorių, tiek menininkų pasiūla gerokai didesnė negu paklausa. Vadinamasis bienalių pasaulis „*remiasi skausminga patirtimi, kai laimi tik vienetai, o dauguma lieka be nieko, tik su potencialia – nestabilia ir laikina – galiemybe patekti į „projektą“*“.⁶

Institucijai priklausančius kuratorius ar tas pavienes „žvaigždes“, kurios jau yra išsitarnavusios daugiau ar mažiau stabilų statusą, galima vadin-

ti *sisteminės konjunktyūros* dalimi. Daugelis laisvai samdomų kuratorių ir menininkų, kuriuos svaigina *pažado* propaganda, vadintini *projektarais*. Jie panašūs į *proletarus*, nes privalo parduoti savo darbo jėgą, šiuo atveju įdarbindami „geras idėjas“. Tačiau įdarbinti jas įmanoma tik tam tikroje sistemoje ir tik laikinai – *projektų* pavidalu.⁷

Be to, ir tuos pavienius „laimėtojus“ reikėtų laikyti greičiau reklamos triuku. Vadinamieji „laimėtojai“, nesvarbu, kuratoriai ar menininkai, veikia dėl įvaizdžio, dėl kokios nors efemeriškos vietos kokiam nors „reitinge“, negu dėl apčiuopiamos „naudos“, turi su kaupu atidirbti sistemai, aukodami paskutinius savigarbos ir tapatumo likučius, kad įrodytų esantys lojalūs. Vadinamasis „laimėtojas“ jaučiasi nesaugiai, nes bet kada gali būti nustumtas nuo „garbės pakylės“.

(Vakarų) bienalė tampa „fabriku“, postinstitucija, buvę juodadarbiai (kuratoriai ir menininkai) suburžuazėja, pasinaudodami „individualizacija“, „derutinizacija“, lanksčiomis darbo valandomis, „intelektinių gebėjimų“ svarba. Tokiu būdu pasisavinami, uzurpuojami visi produkto ir apskritai prasmės gamybos lygmenys. Išnaudojimo totalumą užgožia „kūrybinių industrijų“, „visuotinio kūrybiškumo“ iliuzija. Žinoma, tai nereiškia, kad išnyksta tradicinis rutininis darbas. Jis tiesiog perkeliamas į mažiau išsivysčiusias pasaulio šalis.

Anot Gieleno, darbo dematerializacija Vakaruose įsibėgėjo XX a. 8-ajame dešimtmetyje. Maždaug tuo pat metu meno sistema perėjo prie kuratorystės...

Postinstitucija ir flirtavimas su Deleuze'u

Dar viena funkcinė bienalių ir šiuolaikinių kuratorių / meninink(i)ų klišė yra „kuketavimas su Deleuze'u“. Bienalių rinkoje bent jau pastaruosius dešimt metų išpopuliarėjo sąvokos „rizoma“, „nomadiškumas“, „nehierarchiniai organizacijos santykiai“ ir pan.

Institucija (bienalė yra tarsi megainstitucija) balansuoja tarp inovacijos ir konservacijos. Tradicinis muziejus ir meno institucija visų pirma orientuo-

jasi į konservaciją arba istoriškumą – rūpinasi tiek savo kaip institucijos istorija, tiek istorija plačiąja šio žodžio prasme. Tradicinė meno institucija, t. y. muziejus, gana griežtai laikosi pozicijų hierarchijos su atitinkama funkcinė struktūra. Dauguma, bent jau Europos, muziejų patvirtina šitą modelį – fiksuotos darbo valandos, gana aiškiai padalytas ūkis, plėtojama edukacija, ryšiai su visuomene, vadyba ir t. t. Dėmesys sutelktas į „materialumą“ (kolekciją ar meno kūrinius).

Vis dėlto santykis su kolektyvine atmintimi yra problemiškas, nes muziejus užima privilegijuotą padėtį „atminties ir užmaršties“ procese, kartu įtvirtindamas savo statusą. Tačiau ryškėja ir nepageidautina institucijos „dingumo“ inercija, kurios bandoma išvengti, deklaruojant inovatyvumą. Tačiau institucijų inercija pernelyg stipri, todėl „inovacijos“ diegiamos lėtai, yra sunkiasvorės. Štai čia ir iškyla naujoji neoliberali bienalė, lanksčiau reaguojanti į kontekstinius pokyčius, sumaniau manipuliuojanti tiek prasmų gaminimu, tiek savo „statusu“.

Bienalė nepaiso griežtų ribų tarp darbo pasidailijimo, koncentruojasi į paslankų darbo grafiką ir laikinus kontraktus. Nomadiškumo „romantiką“ nekritiškai perkelia į tākų tinklą. Štai čia, išoriškai priešpriešinant save muziejui arba „modernistiniam“ institucijos tipui, ir tampa naudingas minėtasis Deleuze'o sąvokų rinkinys, kurį papildo daugiau ar mažiau savarankiškos Derrida, Rancière'o, Žižeko, kitų populiarių filosofų įdiegtos sąvokos. Žinoma, turime reikalą ne tiek su adekvačia metodologine diskusija, sąvokinio arsenalo analize, kiek su deleuzišku (ar koku kitu) žargonu, kuris padeda sistemai susikurti nerašytas bendravimo taisykles, ritualus.

Tai nereiškia, kad asmenys, vartojantys tą žargoną, yra skaitę Deleuze'o, Rancière'o, Žižeko, Meillassoux, kitų filosofų veikalus, o jei skaitė, nebūtinai viską suprato, net nežinia, ar kuratoriams, menininkams tos idėjos apskritai aktualios. Sistema perima madingas sąvokas iš pavienių žinovų, specialistų, tačiau suvokia ir taiko jas gana paviršutiniškai. Pa-

radoksalu, bet viena iš to paviršutiniško žargonu funkcijų kaip tik ir yra maskuoti paviršutiniškumą, biurokratiją, apipavidalinti, suteikti solidumo „geroms idėjom“, jas „aktualizuoti“.

Panašus koketavimas būdingas ir sisteminei dailės kritikai, be perstojo cituojančiai Deleuze'o, Guattari'o, Benjamino, Merleau-Ponty, Lacano ir kitų teiginius, nors tai nėra būtina, siekiant metodologiškai „išryškinti“, „preparuoti“ tiriamąjį objektą / reiškinį. Veikiau laikytina paties teksto autoriaus savilegitimacija, užsitikrinant solidesnį įvaizdį.⁸

Toks „nomadinis“ žargonas kartu maskuoja institucijų elitarizmą ir modernistinę hierarchinę vertikale – kad ir kiek sistema „dematerializuotų“ viską aplinkui, savęs pačios nei dematerializuoti, nei dekonstruoti neketina, apskritai savimi neabejoja, siekdama išlikti piramidės, parentos atviru arba maskuojamu išnaudojimu, viršuje.

Šizofreniškas geismas ir psichopatija

Eilinius bienalės lankytojus atakuoja „struktūrinė amnezija“, lokalaus konteksto neigimas, jau minėtas paviršutiniškumas, susijęs su koncentracijos, susikaupimo stygiu. „*Bienalė, teisingiau būtų sakyti, bienalių bumas, nebepalieka vietos istoriškumui [...], kuris paprastai yra muziejaus prerogatyva.*“⁹

Bienalių peršama struktūrinė amnezija ir totalus paviršutiniškumas verčia susimąstyti, kur link judama pastaruosius keletą dešimtmečių. Pasak Gieleno, bienalei kaip reiškiniui būdingas šizofreniškas susidvejinimas. Kuratoriai ir menininkai, viena vertus, stengiasi adaptuotis prie niveluojančio „globalaus“ stiliaus, kuris lemia meninės praktikos suvienodėjimą, kūrybos rutinizaciją, stiprėjančią išnaudojimą, antra vertus, paradoksaliai deklaruoja „individualizaciją“, „derutinizaciją“ ir „kūrybos laisvę“.

Susidaro keistoka situacija – garbinamas postinstitucinis mobilumas, horizontalus atvirumas, keistumas ir inovacijos, bet jaučiamas ir lokalumo, istorinės logikos ilgesys. Antivertybinė horizontalė prieštarauja vertybinei vertikalei, ir šios priešprie-

šos, ko gero, neįmanoma išspręsti. Kad ir kaip aktyviai institucija propaguoju „dehierarchizaciją“, „dematerializaciją“, „horizontalumą“, ji pati bet koku atveju išlieka istoriška, siekia dominuoti ir bando slapčiomis išsaugoti hierarchinę vertikale.

Pastaraisiais dešimtmečiais vykstantis bienalių bumas rodo Vakarų šiuolaikinio meno (sistemos) krizę, – besipučiantis komercinis ir biurokratinis aparatas išoriškai imituoja „klestėjimą“, kartu maskuodamas gilėjančią prasmės tuštumą. ■

¹ Pascal Gielen. (2009), The Biennial: A Post-Institution for Immaterial Labour. In: *Open. Cahier on Art and the Public Domain*, nr. 16., p. 1, 2 (internetinė prieiga <http://www.deburen.eu/uploads/documents/The%20Biennial%20a%20Post-Institution%20for%20Immaterial%20Labor.pdf>) [Žiūrėta 2015-12-17].

² Paolo Virno. *A Grammar of the Multitude: For an Analysis of Contemporary Forms of Life*. Semiotext(e): Los Angeles, New York, 2004, p. 84.

³ Pascal Gielen. (2009) *The Murmuring of the Artistic Multitude*. Global Art, Memory and Post-Fordism. Amsterdam. *Valiz*, p. 36.

⁴ Pagal: Pascal Gielen. (2013) *The Artist as Hybrid Monster*. In: *Incubate Conference*. Internetinė prieiga: <https://www.youtube.com/watch?v=pYT7XGwRQCA> [Žiūrėta 2015-12-26].

⁵ Pascal Gielen (2010): *Transdisciplinary Lectures: Pascal Gielen and Michael Hardt | The New School*. Internetinė prieiga: <https://www.youtube.com/watch?v=HbnIG5QkkEg> [Žiūrėta 2015-12-26].

⁶ Kuba Szreder. *How to Radicalize a Mouse? Notes on Radical Opportunism*, p.186. Internetinė prieiga: http://transformativeartproduction.net/wp-content/uploads/2015/07/szreder_notes_on_radical_opportunism.pdf [Žiūrėta 2015-12-24].

⁷ Ten pat, p. 186.

⁸ James Elkins. (2003). *What happened to Art criticism?* Chicago. *Prickly Paradigm Press*, p. 24.

⁹ Pascal Gielen. (2009). *The Biennial: A Post-Institution for Immaterial Labour*. In: *Open. Cahier on Art and the Public Domain*, nr. 16., p. 1, 2 (internetinė prieiga <http://www.deburen.eu/uploads/documents/The%20Biennial%20a%20Post-Institution%20for%20Immaterial%20Labor.pdf>) [Žiūrėta 2015-12-17].

Mantas STANKEVIČIUS

MENAS SUPRASTI MENĄ. ŠTAI KUR MENAS!

Jeigu nuolat mąstytime sąvokomis „menas“ ir „komunikacija“, ar pasaulis pasikeistų? Ar jis įgytų daugiau spalvų? Pasisveikinimas „Labas“ – ar tai jau komunikacija? Ar žodis „menas“ – tai šių dienų keiksmazodis, tinkamas apibūdinti viskam, ko nesuprantame iš pirmo mesto žvilgsnio ar pirmos išgirstos natos?

Vėlyvą vakarą kelionė Vilniaus visuomeniniu transportu ir bandymas žaisti dviejų žodžių žaidimą pateikė kelias ganėtinai įdomias staigmenas.

Prieš mane sėdėjo jaunuolis, pagal aprangos stilių priklausantis hiphopo subkultūrai. Iš jo ausinių sklido repo muzika. Ne, tikrai ne lietuviškas repas. Ir tai suprantama. Lietuviškajai repo kultūrai būdingi du nepatrauklūs bruožai – tai neaktualumas ir kaukės. Lietuviškojo repo atlikėjai dažniausiai tiesiog neturi, ką papasakoti, todėl kuria istorijas, primenančias argentiniečių muilo operas, o pagrindinis jų tikslas – sukurti scenarijų, kuris pritrauktų žmonės, banaliai mylinčius televizorių ekranus.

Tai modernusis primityvumas.

Žiūrėdamas į tą jaunuolį, supratau, kad dabar būtų pats geriausias laikas nusikelti laiko mašina į priešistorinius laikus, kai menas dar nebuvo laikomas menu, kai piešiniai ant uolų turėjo daug didesnę reikšmę už dabartinius socialinius grafičius ant miesto sienų. Apie ką mąstė mūsų protėviai, piešdami primityvius žmogeliukus? Tikrojo atsakymo nėra iki šiol. Kurdavo būsimos medžioklės scenarijų? Pasakodavo sėkmingos medžioklės istoriją?

Kas būtų, jei priešistorinis žmogus, pavadinkime jį Lariu, bandytų užsidirbti iš meno – keliautų po svetimas olas ir pagal užsakymus pieštų ant sienų? Kaip Laris turėtų komunikuoti, norėdamas tapti anų dienų Annie Leibovitz?

„Taškas, taškas, rutuliukas ir išėjo žmogeliukas“, – skambėtų galvoje kiekvienam, metusiam žvilgsnį į akmenį amžiaus meną. Ir tai būtų tikra tiesa.

Šiuolaikinis menininkas tuoj pat apsigaubtų kuklumo šydu ir ši frazė jo lūpose skambėtų tarsi XIX a. genijaus ištarmė. „Na, čia nėra nieko sudėtingo“, – saktų jis. O visi galerijoje jam plotų ir kas dešimt sekundžių apipiltų komplimentais: „Jūs toks talentingas.“

Mūsų Laris negalėtų sau leisti tokių frazių. Priešistoriniais laikais tam tikrais dalykais užsiimdavo tam tikri žmonės, kiti to nedarydavo, nes tiesiog nedrįsdavo pabandyti. Paprastas priešistorinis mąstymas. Ar Laris suprastų, jeigu jam pasakytume, kad jo piešiniai gražūs? Jeigu Laris būtų Rabindranato Tagorės protėvis, galėtų tiesiog atsakyti, kad svarbiausias yra ne regimasis grožis, o tas, kuris remiasi dvasinėmis vertybėmis.

Tačiau atsakymas paprastas – jie tiesiog neturėjo grožio sąvokos. Daugelis paprasčiausiai nesuprato, kaip atsiranda piešinys, nes tai nebuvo jų gyvenimo dalis.

Pakeleivis išsitraukė savo mobilųjį telefoną, įdėtą į dėklą su gerai žinomų vėžliukų nindzių atvaizdais. Donatelas, Mikelandželas, Rafaelis ir Leonardas. Jeigu pamenate, kuris vėžliukas po kokios spalvos kaukės slėpėsi, vadinasi, esate sužalotas animacinių filmukų,

o straipsnių apie meną greičiausiai neskaitote, bet gal vis tiek žinote, kas buvo tikriai šių vardų savininkai?

Supratau, kad su pakeleiviu kalbėtis apie renesanso meną neverta, gal bandyti apie impresionistus? Jaunuolis greičiausiai atsakytų, kad ši chebra turėtų pakeisti savo grupės pavadinimą, nes jokio išpūdzio jų kūriniai nebedaro. Manau, dalis tiesos čia iš tikrųjų yra.

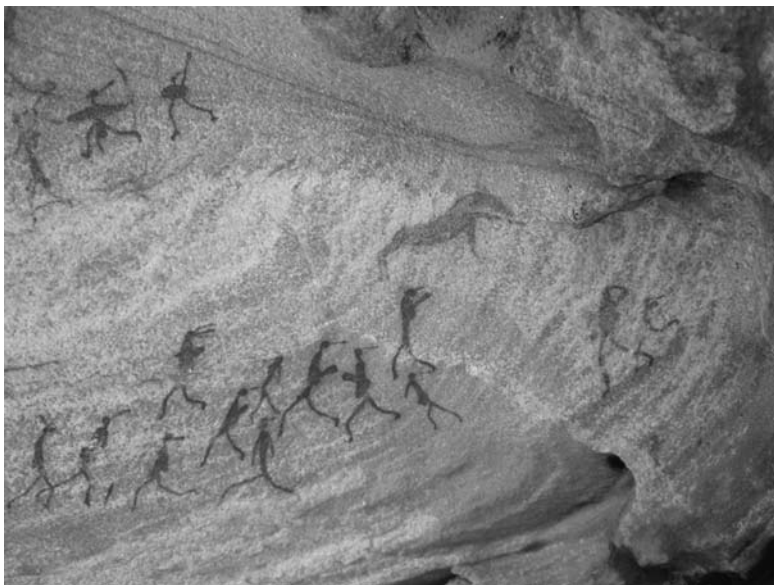
Ar mes sugebame suvokti, ką jautė, kuo gyveno kūrinio autorius prieš penkis šimtus metų, ar žinome, ką jautė rašytojas/tapytojas/skulptorius prieš kelerius metus? Ar jūs žinote, kas dėjos mano galvoje prieš kelias minutes – tas, kurios prabėgo, kai rašiau eilutę „Pakeleivis išsitraukė savo mobilųjį telefoną...“?

Kas šiais laikais galėtų prisistatyti esąs impresionistas? Bijau, kad tai padaryti galėtų nebent tapantis dramblys, kuris sugebėtų nutapyti Eiffelio bokštą, nė karto jo nematęs. Šiuolaikinį žmogų skandina interneto brukamas turinys: *youtube.com*, išmanieji telefonai, socialiniai tinklai privertė mus gyventi ir viską pažinti kur kas greičiau. Interneto revoliucija siūlo tokį kiekį medžiagos, kad žmogus nespėja rinktis, tačiau pasidaro ypatingai išrankus menui.

Apie tai galėtų papasakoti ne vienas fotografas, prieš gerą dešimtmetį galėjęs ramiai gyventi iš pinigų, susikrautų per vasaros vestuvių sezoną. Tačiau šiais laikais, kai užsakovai interneto platybėse yra prisžiūrėję nuotraukų iš viso pasaulio, įtikti jiems darosi vis sudėtingiau. Menininkas, kūrėjas versta verčiamas įtikti, orientuotis į tam tikrą madingą stilių.

Tačiau ar tai blogai? Filosofai, meno kritikai įrodinėja, kad tikrasis menininkas turi būti laisvas ir nedaržomas. Tačiau raskite menininką, kuris nesvarstytų, kiek pinigų uždirbs iš savo kūrybos. Vienintelis nepriklausomas menininkas buvo mūsų Laris, kuris jokių pinigų negaudavo ir jų net nesitikėdavo.

Pakeleivis išlipo iš troleibuso. Supratau, kad per

anksti būsiu nusprendęs, esą meno tema neturėčiau apie ką su juo kalbėtis, – ant jo kuprinės pamačiau Monos Lizos reprodukciją.

Bet manyje ir vėl prabilo skeptikas – vargu, ar jaunuolis žino, kas ta besišypsanti teta. Klausimas visiems, ši tekstą skaitantiems, – kodėl mes manome, kad žinome, kas yra toji Mona Liza? Taip, čia atsiranda paprastas dalykas, vadinamas rinkodara, o dar prisideda „piaras“. Monos Lizos kultas ir kalbos, koks šis paveikslas nepakartojamas, atsirado laiku ir vietoje. Apie šį Luvre saugomą kūrinį iki šiol kuriamos vis naujos „legendos“. Kodėl žodį „legendos“ rašau su kabutėmis? Nes niekas nežino, ar tose istorijose yra bent krislas tiesos.

Kaip žmonės supranta meną šiais laikais? Dabarties žmogus, gyvenantis greitaeigio interneto tempu, meną renkasi pagal tai, kiek istorijų apie jį yra girdėjęs, kiek anekdotų sukurta apie menininką ir jo kūrinius. Kiekvienas kūrėjas šiais laikais privalo turėti išpūdingą istoriją. Taigi žodis „legenda“ čia pats tinkamiausias.

Norėdamas suprasti meną, šiuolaikinis Laris turėtų sužinoti jo istoriją. Kartu pats Laris yra geriausias to pavyzdys – argi mes suprastume jo piešinius, jei nežinotume bent dalelės savo istorijos? ■

LIETUVA KROKUVOJE

Šis renginys parodo mums, kad Lietuvoje vis dėlto gyvena lietuviai, o ne lenkų protėvių dvasios, slankiojančios po kapines ar tuščių gatvių labirintais. Tie, kurie šį festivalį sumanė ir organizavo, verti nuoširdžiausios padėkos.

Jan Widacki

Netrukus pasibaigiantis net keturis mėnesius trukęs Lietuvos kultūros festivalis Krokovoje kėlė didelį lenkų susidomėjimą, tiesiog užvaldė kultūrinį miesto gyvenimą. Į renginius specialiai atvykdavo žmonės ir iš kitų Lenkijos vietų. Anglų ir lenkų kalbomis leidžiamas mėnraštis *Karnet* rašė: „*Toks dėmesys savaimė suprantamas, nes festivalis suteikia puikią galimybę pasigilinti į vis dar menkai mums pažįstamą kultūrą šalies, su kuria ištiesus šimtmečius mus siejo artimi, bet kartu ir sudėtingi santykiai. O proga tikrai ypatinga – lietuviai ką tik paminėjo savo Nepriklausomybės 25-etį.*“

Renginį „Lietuva Krokovoje“ pagrįstai galima laikyti didžiausiu ir visapusiškiausiu mūsų šalies kultūros pristatymu kaimyninėje valstybėje pastaraisiais metais. Reikšminga ir tai, kad festivalis užsimojo pateikti lenkams ne tik nepriklausomybės dvidešimtpenkmečio, bet ir ankstesnius lietuvių kultūros pasiekimus. Programa išties įspūdinga: net kelios įvairių sričių parodos, klasikinės ir šiuolaikinės muzikos koncertai, literatūros pristatymai, susitikimai su rašytojais, spektakliai, diskusijos ir net... teminiai lietuviški pasivaikščiavimai po Krokuvą, siekiant atskleisti daugiasluoksnes miesto sąsajas su Lietuva, jo įtaką mūsų menininkams. Pasak lenkų spaudos, tokio plataus masto festivalio Krokovoje dar nėra surengusi jokia užsienio šalis.

Kai Lietuvos kultūros atašė Rasa Rimickaitė 2012 m. sumanė projektą „Žygis į Vavelį“, jam pritarė Lietuvos kultūros ministerija ir Kultūros institutas. Pradėta ieškoti partnerių tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje. Idėją entu-

ziastingai palaikė Krokuvos merija, įvairios kultūrinės miesto institucijos.

Žinoma, kyla klausimas, kodėl būtent Krokova, o ne sostinė ar kitas Lenkijos didmiestis? Anot milžinišką parengiamąjį ir koordinavimo darbą atlikusios Rimickaitės, lietuviškų pėdsakų nestinga visoje Lenkijoje, bet Krokovoje jų daugiausia, istoriškai ji mums ypač artima, be to, kultūrą šis miestas labai vertina, institucijos mielai talkina mūsų renginiams. Atsižvelgta ir į tai, kad Krokova pritraukia daugiausia turistų – vien pernai jų apsilankė apie 10 mln. Pavyko pasiekti, kad festivalį reguliariai nušviestų Lenkijos radijas, oro linijos LOT suteikė nemokamą reklamą savo internetiniame puslapyje, dienraštis *Gazeta Wyborcza* išleido net kelis specialius priedus, skirtus šiam projektui.

Festivalis prasidėjo paroda „YIVO Vilniuje – legendos pradžia“, paskui vienas renginys sekė po kito. Mūsų šalis buvo tuo metu vykusio tradicinio Conrado festivalio ir Krokuvos tarptautinės knygų mugės garbės viešnia, lenkai susipažino su lietuvių rašytojų kūriniais, bendravo su jų autoriais. Į Krokuvą ta proga atvažiavo Leonidas Donskis, Herkus Kunčius, Kristina Sabaliauskaitė, Alvydas Šlepikas, Tomas Venclova ir kiti. Susitikimus su jais vedė žymiausi Lenkijos rašytojai, kritikai. Didelė sėkmė lydi lenkų kalba išleistą Kristinos Sabaliauskaitės knygą „Silva Rerum“, patekusią į geriausių knygų dešimtuką. Štai keletas skaitytojų atsiliepimų: „*Niekada nemėgau romanų, susijusių su istorija, juolab su tokia sena praeitimi,*

tačiau šioje knygoje ji taip meistriškai įkomponuota, kad skaitai su malonumu...“ „Tai knyga, užvaldanti skaitytojo sielą.“ „Silva Rerum“ – ypatinga, nuostabi knyga, ji ne tik nuo pirmųjų puslapių įtraukė mane, bet ir sukėlė susižavėjimą lietuvių literatūra. Tikiuosi, tai ne paskutinis lietuviškas romanas Lenkijos rinkoje.“

Krokvos Karolio Szymanowskio filharmonija kartu su Lietuvos nacionaline filharmonija ir Lenkijos Ludwigo van Beethoveno draugija surengė kamerinės muzikos koncertą „Rudens preliudai“, kuriame grojo M. K. Čiurlionio kvartetas ir pianistas Petras Geniušas. Lenkų žiniasklaida negailėjo pagyrų: „Tai neeilinio meistriškumo ir nepaprastai aukštos atlikimo technikos kvartetas, o Petras Geniušas – vienas geriausių Europos pianistų.“ K. Szymanowskio filharmonijos orkestras atliko M. K. Čiurlionio, Vytauto Barkausko, Eugeniuszo Morawskio kūrinius, dirigavo Modestas Pitrėnas, dirigentų konkurse Katovicuose pelnęs aukso medalį, fortepijonu skambino Lukas Geniušas, Feédérico Chopino konkurso Varšuvoje sidabro medalio laimėtojas.

Bene labiausiai krovuviškius ir gausius miesto svečius nudžiugino paroda „M. K. Čiurlionis – lietuviška pasaka“. Dziennik Polski rašė: „Pagaliau išsipildė sena mūsų Tarp-tautinio kultūros centro svajonė parodyti M. K. Čiurlionį! Ypač džiugu, kad lietuviai pristato net 100 jo kūrybos eksponatų – tapybą, grafiką, piešinius, eskizų albumus. Juk tai menininkas, kuris laikomas vienu originaliausių Rytų Europos modernistų, jo darbai apdrausti 15 mln. eurų!“

Žurnalas Karnet apibendrino taip: „Kompozitorius ir dailininkas M. K. Čiurlionis – ne tik vienas svarbiausių lietuvių menininkų, jis laikomas vienu įdomiausių XIX ir XX a. sandūros kūrėjų, lyginamas su tokiais meistrais kaip Vasilijus Kandinskis, Arnoldas Böcklinas, Edwardas Munchas. Tai menininkas vizionierius, peržengęs ribą tarp muzikos ir dailės, jo kūriniuose matome simbolizmo, ekspresionizmo ir net abstrakcionizmo užuomazgas. Studijavęs Varšuvos muzikos institute ir dailės mokykloje, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis vis dėlto buvo atsidavęs lietuvių tautiniam, kultūriniam atgimimui, o įkvėpimo sėmėsi iš gimtųjų peizažų, lietuvių mitologijos ir folkloro.“

Išsamų straipsnį dailininkui ir kompozitoriui paskyrė Martyna Nowicka: „Nors M. K. Čiurlionis buvo

labai vispusiškas menininkas – ne tik kompozitorius ir tapytojas, bet ir poetas, fotografas, grafikos meistras, pasaulyje jis garsėja novatoriškumu. Laikomas vienu iš Europos modernizmo pradininkų. Reikia pabrėžti ir tai, kad muzikos ir dailės sintezė, kurios jis siekė, Europos mene atsirado gerokai vėliau. Ypač įdomūs jo nutapyti ciklai „Sonata“ ir „Fuga“. Per savo trumpą gyvenimą Čiurlionis žavėjosi lietuvių liaudies kultūra, pasakomis, todėl jo kūryboje gausūs legendų motyvai ir kraštovaizdziai, beje, nutapyti ne dabartinės Lietuvos teritorijoje. Tai išskirtinis ir nepaprastai originalus menininkas, nenuostabu, kad Tarp-tautinis kultūros centras surengti jo darbų parodą siekė nuo pat savo veiklos pradžios. Gerai, kad šiandien turime galimybę pamatyti ir geriau suprasti ne tik kaimynų, bet ir mūsų pačių istoriją, juk Čiurlionis įkūnija ir lenkybę, ir lietuviybę, ir bendrą abiejų valstybių praeitį.“

Itin šiltai apie Čiurlionį kalba Krokvos filharmonijos direktorius dr. Bogdanas Tosza: „Susidomėjau Čiurlioniu, įsimylėjau jo kūrybą prieš daug metų. Žinojau jį kaip dailininką, mačiau jo kapą Rasose, paskui apsilankiau jo vardo muziejuje Kaune. Ten išgirdau fone skambančią jo muziką ir buvau priblokštas – pasirodo, tas talentingas tapytojas dar ir kompozitorius! Tai padarė man milžinišką įspūdį. Ieškojau jo muzikos įrašų, anuomet šiaip taip pavyko gauti vieną magnetinę kasetę, o šiandien esu laimingas, turėdamas visą Čiurlionio fortepijoninės muzikos kolekciją. 1984 m. Maskvoje pas bukinistus nusipirkau jo meno albumą, išleistą Vilniuje. Turiu simfoninių jo poemų „Miške“ ir „Jūra“ įrašus. Nesiliauju juo žavėtis, domėtis. Tad tikrai džiaugiuosi, kad mūsų filharmonijoje išgirsime Čiurlionio ir Morawskio, dviejų nepelnytai užmirštų bičiulių, lietuvio ir lenko, kurie taip gražiai, kultūringai konkuravo tarpusavyje, kūrinius. Neabejoju, kad tai paskatins daugelį lenkų labiau įsigilinti į Čiurlionio, išskirtinai talentingo menininko, kūrybą.“

Lenkijos kultūros ir nacionalinio paveldo ministrė, žinoma menotyrininkė Małgorzata Omilanowska pabrėžė: „Kiekvienas kontaktas su Čiurlionio paveikslais tarsi panardina į kitą realybę. Čiurlionis veda žiūrovus į pasakų pasaulį, remdamasis lietuvių legendomis, ir tame slypi magija, ypatinga vaizduotė, subtilumas, nepaprastas rafi-

M. K. Čiurlionio parodos atidarymas Krokuvoje

nuotumas... Šis kūrėjas užima išskirtinę vietą ne tik lietuvių nacionaliniame panteone, bet ir XIX–XX a. sandūros Europos mene.“

Apie iškilųjį menininką rašė Lenkijos interneto portalai, Krokuvos dienraščiai. Prisiminta, kad Čiurlioniui dėstė garsūs lenkų dailininkai Ferdynandas Ruszczycas, Kazimierz Stabrowskis, Konradas Krzyżanowski, Ksawerys Dunikowski, padarę lietuviui nemenką poveikį, o geriausias jo bičiulis buvo Eugeniuszas Morawskis, su kuriuo kartu mokėsi Varšuvos muzikos institute.

Išsamiai Čiurlionio kūrybą ir vaidmenį Lietuvos kultūrai, visuomenei analizavo leidinys *Magiczny Krakow: „Čiurlionio fenomenas glūdi dar ir tame, kad jis pasiekė nuostabių rezultatų net keliose meno srityse. Šiuo atžvilgiu jį galima palyginti su Stanislawu Wyspianskiu, ne tik žinomu dramaturgu, bet ir talentingu dailininku, arba su Witkacy'u, kuris irgi garsus tiek literatūra, tiek tapyba. Tačiau tikrai sunku rasti kitą menininką, kuris būtų tiek daug pasiekęs dviejose tokiose itin skirtingose srityse kaip tapyba ir muzika.“*

Vavelio karališkojoje pilyje lankytojų akį traukė iš Vilniaus valdovų rūmų atgabentas Žygimanto Augusto gobelenas, Krokuvos Meno bunkeryje – XII Baltijos meno trienalės ekspozicija „Milijonas linijų“, kurią parengė Vilniaus šiuolaikinio meno centras.

Apie parodą „Ramus gyvenimas. Šiuolaikinė lietuvių fotografija“, kurią organizavo Kauno fotogalerija, įdo-

miai pasakoja jos kuratorius Wojciechas Nowickis, keletą mėnesių gilinęsis į mūsų fotomenininkų archyvus, muziejų rinkinius, privačias kolekcijas, bibliotekose vartęs įvairiu metu leistus fotoalbumus, žurnalus, bendravęs su mūsų fotografais ir padaręs išvadą, kad įdomiausia tai, kas „mažiau apdorota“, ne itin techniškai tobula, kam būdingas ramus, intymus tonas, o, svarbiausia, kas nepriskiriama tam humanistinio reportažo kanonui, kuriuo lietuvių fotografija garsėja nuo praeito amžiaus 6-ojo dešimtmečio. Puikūs šios srities specialistai Antanas Sutkus, Aleksandras Macijauskas dalyvavo šimtuo- se parodų, jų kūrybai skirta gausybė albumų, bet per lietuvių fotografijos šventę Lenkijoje norėjosi pristatyti mažiau žinomus autorius.

Nowickis atkreipia dėmesį į Algirdą Šeškų, kuris, lenkų kuratoriaus nuomone, yra simbolinė figūra. Reikšmingiausius darbus sukūrė 8-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais, jo nuotraukos dažnai tarsi nevykusios, labai kuklios. Menininkas neieško tolimų pasaulių ar keistenybių, jį domina tai, kas yra aplinkui, ir šis žavėjimasis pilkumu, paprastumu, tuo, kas artima, lemia, kad iš pirmo žvilgsnio lyg ir naivūs, labai paprasti jo darbai laikytini vienais tobuliausių Europos fotomene.

Parodoje eksponuojami įdomiausių jaunosios kartos atstovų – Indrės Šerpytytės, Gyčio Skudzinsko kūriniai. Pristatomos ir senos nuotraukos, kurios, kuratoriaus žodžiais tariant, pasikeitus laikams, nebetekusios pirminio tikslo – „atspindėti nuostabius komunizmo pasiekimus“, įgavo kaltinamąjį pobūdį.

Nowickis pabrėžia, kad Sovietų Sąjungoje lietuvių fotografija išsiskyrė iš kitų sovietinių respublikų kūrėjų, buvo laisvesnė, originalesnė, atviresnė Vakarų vėjams. Cenzūros apribojimai nepadarė jai didelės įtakos. Šiandien lietuviai, kaip ir lenkai, fotomeną studijuoja Niu-jorke, Paryžiuje, Londone, todėl, regis, turėtų prarasti savitumą, supanašėti su viso pasaulio meistrais, tačiau jų darbuose iki šiol ryškus asmeninis atspalvis, intymus, meditacinis tonas, vis dar būdingas ryšys su žeme, su gyvenimu atokiau nuo miestų. Pavyzdžiui, Rimaldas Vikšraitis rodo prasigėrusią, skurdžią kaimo Lietuvą, bet ji labai jaudinanti ir graudžiai juokinga.

Nowickis sako, kad susižavėjo lietuvių kūriniais ir ketina surengti naują, didesnę mūsų fotomenininkų parodą Lenkijoje.

Krokuvoje buvo parodyta iškilaus lenkų režisieriaus Krystiano Lupos Vilniuje, Nacionaliniame dramos teatre, pastatyta „Didvyrių aikštė“. Teatrologas Lukaszas Badula kultūros portale rašė: „Lupa atvežė į Vavelio miestą porciją terapinės publicistikos, bylojančios būtent apie tai, kas dedasi Vyslos šalyje: socialistai dabar yra tapę kapitalistais, prezidentas – apsukrus veidmainis, laikraščių redakcijos – partijų kiaulidės, literatai važinėja po kalėjimus, kad rašytų veidmainišką šūdą... Tai galima tęsti be galo. Atakos prieš partijų politiką, gobši dvasininkija, degradavęs aukštasis mokslas, susikompromitavusi kultūra, suamerikonėję miestai – nejaugi meistriškasis Lupa pasiuto? Net šitaip itūžo? Ne. Tai tik senasis gerasis Thomasas Bernhardas, prie kurio pjesių talentingasis režisierius nuolatos grįžta. „Didvyrių aikštė“ – dar vienas pasakojimas, skatinantis vėl ir vėl jį permąstyti.

Gyvas Krokuvos publikos reagavimas nekeičia fakto, kad naujasis K. Lupos kūrinys skirtas pirmiausia Lietuvos žiūrovams. Per premjerą Vilniuje kai kurie spektaklio fragmentai kėlė ypač didelį susidomėjimą. Atsiskaitymo su fašizmu tema, kurią Bernhardas gvildeno, turėdamas omenyje gimtąją Austriją, sudaro svarbią Lietuvos viešojo diskurso dalį. O ką ir kalbėti apie visuomeninės ir politinės santvarkos kritiką.

Žiūrovai Krokuvoje „Didvyrių aikštės“ klausėsi lietuvių kalba ir skaitė titrus. Įsiklausė į kiekvieną aktorių tariamą žodį, kurį galima pritaikyti lenkiškoms realijoms, o tokias pastabas, kaip „individui valstybė visada prišiks ant galvos“, priskyrė tiesiog auksinėms mintims. Nepaisant to, sunku atsikratyti įspūdžio, kad šitoks pjesės suvokimas gerokai sumenkina jos užmojus ir tikslą. Didi Bernhardo kūryba juk reiškia kur kas daugiau negu kupletai, nukreipti prieš sistemą...

Mizantropijos ir istorinio fatalizmo persmelktas pažiūras scenoje skelbia prof. Robertas Schusteris – brolis žydu kilmės dėstytojo, ką tik nusižudžiusio visai šalia antraštėje minimos vietos, kur prieš keliasdešimt metų į minią kreipėsi Hitleris. Lupos spektaklyje laikas tarsi grįžta atgal. Veiksmas rutuliojasi tarp skausmingos praeities ir artėjančio žlu-

gimo. Tačiau „Didvyrių aikštė“ nėra paprastas pasakojimas apie tai, kad „istorija mėgsta kartotis“. Lupa ne be reikalo akcentuoja Schusterio vaidmenį, kurį tiesiog fenomenaliai atlieka Valentinas Masalskis. Būtent šis herojus įkūnija visą nacizmo aukų skausmą, bet kartu ir nusivylimą, kad pasaulis eina neteisinga kryptimi. Schusteris yra pagiežingas nihilistas, praradęs tikėjimą žmonėmis ir kultūra. Jo senatviškose kalbose girdimas mirties troškimas. Nes jis išvelgia tai, ko nenorėjo matyti jo brolis. Šis intelektualas suvokia, kad tam tikri procesai neišvengiamai kartoja.

Lupos spektaklis, be jokios abejonės, nėra lengvai žiūrimas, jis skirtas ne visiems, bet liečia visus. Režisierius kartu su lietuvių aktoriais sukūrė šiuolaikinio teatro antitezę. Beje, sukrečiantis ir Eglės Gabrėnaitės vaidmuo. Šis spektaklis – tai ne dinamiška besiklostančių įvykių kompozicija, o statiškas konkretaus pasaulio pavaizdavimas. Daugiau kaip keturių valandų trukmės monolitas išties gali slėgti. Tačiau po sunkiai suprantama forma, kad ir kaip keista, slypi suprantamas turinys. Pranašystė pražūtis, kuri palies visus žiūrovus...“

Apie didžiausią kultūrinį mūsų šalies renginį savaitraštyje *Przeгляд* gražiai rašė buvęs Lenkijos ambasadorius Lietuvoje Janas Widackis: „Mūsų valstybių santykiai pastaraisiais metais ne patys geriausi, tad puiku, kad tiems santykiams pagaliau suteiktas teigiamas impulsas. Festivalį „Lietuva Krokuvoje“ globoja Lietuvos ir Lenkijos kultūros ministrai, o tai suteikia jam valstybinę ir politinę reikšmę. Šitiek vienoje vietoje ir vienu metu sutelktų lietuviškų kultūros renginių Lenkijoje dar nėra buvę. Jei kultūros ministrai sugeba tarpusavyje sutarti ir darniai bendradarbiauti, galime tikėtis, kad ateityje pavyks to pasiekti ir užsienio reikalų ministrams.

Tačiau svarbiausia, kad „Lietuva Krokuvoje“ daro nepaprastą auklėjamąjį poveikį mūsų visuomenei. Eiliniam lenkui Lietuva asocijuojasi tik su Jogaila, Liublino unija, Adomo Mickevičiaus „Lietuva, tėvyne mano“... Tiems, kurie stropiau mokėsi mokykloje, gal dar su filomatais ir jų teismo procesu, su „Vėlinėmis“, su poema „Gražina“. Vyresnioji karta, skaičiusi romaną „Ugnimi ir kalaviju“, prisimena Lionginą Podbipientą, kalbėjusį su keistoku dainingu akcentu, bet vis dėlto lenkiškai. Paskui mūsų atmintyje atsiranda didelis tuščias tarpas, kažkur šmėžu-

ja Piłsudskis, kažkas prisimena Vilniaus AK ir to miesto praradimą po 1945 m. Šiais laikais iš žiniasklaidos ir iš dešiniųjų politikų girdime apie tariamus lenkų mažumos persekiojimus. Tai niekaip nesiderina tarpusavyje.

Dauguma mūsų ekskursijų į Lietuvą apsiriboja Vilniumi, kur aplankomos tik tos vietos, kurios susijusios su Lenkija ir jos tradicijomis: Aušros Vartai, Rasų kapinės, o ten būtinai Motinos ir sūnaus Piłsudskio širdies mauzoliejus, gal dar Universitetas, kuriame kiekvieną tikrą lenkų patriotą erzina lietuviški užrašai. Ir kuo didesnis patriotas, tuo labiau jį erzina.

Daugelį lenkų turistų lietuviai Vilniaus gatvėse, galima sakyti, šokiruoja. Juos šokiruoja ir tai, kad ne visi lietuviai supranta lenkiškai. Galima drąsiai tvirtinti, kad daugelis lenkų važiuoja į Lietuvą, ieškodami vien lenkiškų pėdsakų ir mitų. Lietuviškos aplinkos jie arba nepastebi, arba ją ignoruoja. Lietuviai Lietuvoje jiems nesiderina prie tos šalies paveiklo, atsinešto iš mokyklos ir iš šeimos. Vertėtų paminėti, kad tai, ką jie laiko lenkybės palikimu, dažniausiai yra bendras paveldas. O šių dienų Lietuvos su turtinga jos kultūra jie visai nepastebi.

Na, o festivalis „Lietuva Krokuvoje“ atskleidžia, kad dabartinė Lietuva turi puikų teatrą, talentingus muzikus, nuostabią literatūrą. Šis renginys parodo mums, kad Lietuvoje vis dėlto gyvena lietuviai, o ne lenkų protėvių dvasios, slankiojančios po kapines ar tuščių gatvių labirintais. Tie, kurie šį festivalį sumanė ir organizavo, verti nuoširdžiausios padėkos.“

Dienraščio *Gazeta Wyborcza* specialiaame priede Grzegorz Nurekas rašo: „Tikriausiai daugelį lietuvių erzina lenkams būdingas visiškas lietuvių literatūros neišmanymas.. Prisipažinkime, ranką ant širdies padėję, kiek galėtume išvardyti lietuvių rašytojų? Turbūt tik dažnai čia minimą poetą ir eseistą, Czesławo Miłoszo bičiulį Tomą Venclovą. Toli gražu ne visi žinome, kad lietuviai – puikūs tiek knygų vaikams iliustratoriai, tiek jų autoriai. Gerai, kad Lenkijoje jau pasirodė Kristinos Sabaliauskaitės bestselerio „*Silva Rerum*“ I dalis. Romanas pateikia labai įdomų daugiakultūrio Vilniaus paveikslą. Eseistikos mėgėjus tikrai sudomins Leonido Donskio knyga „*Valdžia, vaizduotė ir atmintis*“. Labai verti dėmesio Herkaus Kunčiaus „*Lietuvis Vilniuje*“ ir Alvydo Šlepiko „*Mano vardas Marytė*“, na, ir, žinoma, įdomūs

pokalbiai apie Lietuvą ir Lenkiją – Tomo Venclovos ir Leonido Donskio susirašinėjimas, Piotro Kępinskio ir Herkaus Kunčiaus „*Lietuvio pokalbis su lenku*“...

Viename Donskio laiške rašoma: „*Nerimo dėl bendros Europos ir abiejų mūsų valstybių ateities fone lietuvių ir lenkų nesutarimai atrodo tragikomiški. Reikia juos priimti kaip laikiną proto užtemimą, vieniems kitų atsiprašyti (būdamas lietuvis, manau, kad pirmiausia būtent mes turime atsiprašyti lenkų) ir pasakyti tai, ką Shakespeare'o „Romeo ir Džuljetos“ pabaigoje Džuljetos tėvas Capuletti's sako Romeo tėvui: „Montecchi, mano broli, duok ranką!“*

Lietuvių ir lenkų santarvės labai daug nuveikęs Krzysztof Czyżewskis viename interviu teigė: „*Pirmiausia turime muštis sau į krūtinę. Nėra lengva būti kilnesniam, stipresniam. Praeityje beveik visada buvome stipresniųjų aukos, už mūsų skriaudas turėtų būti atlyginta. Tačiau tokio tono laikytis Lietuvos atžvilgiu nedera, privalome išmokti nusileisti ir atsikratyti kitų baimės.*“

Šie pasisakymai akivaizdžiai rodo, kad abi pusės – lenkai ir lietuviai – nori dialogo, puoselėdami tarpusavio supratimą, vedantį prie bičiulystės. Tai įmanoma ir būtina. Lenkija ir Lietuva – artimiausios kaimynės, Vilnius ir Krokava nuo 1991 m. yra miestai-partneriai, Krokuvoje studijavo daugelis iškilių lietuvių, miesto širdyje stovi paminklas Adomui Mickevičiui – tiek lenkams, tiek lietuviams svarbus poetas yra tarsi santaikos tarp dviejų tautų simbolis. Viename iš pastatų nuo 1904 m. veikė „Rūtos“ draugija, ugdžiusi lietuvių intelektualų elitą, jai priklausė poetas Juozapas Herbačiauskas, poetė Sofija Kymantaitė, grafikas ir skulptorius Petras Rimša, dailininkai Adomas Varnas, Ignas Šlapelis ir daugelis kitų.

Krokuva – puiki vieta intensyvi draugiškam dialogui. Gal sulauksime momento, kai būtent čia prie apskritojo stalo pavyks išspręsti didžiąją dalį mūsų tarpusavio nesupratimų?

Czesławas Miłoszas, Vilniaus garbės pilietis ir ilgametis Krokuvos gyventojas, būtų laimingas, matydamas glaudų Lenkijos ir Lietuvos kultūros institucijų bendradarbiavimą.

„*Festivalio „Lietuva Krokuvoje“ renginių nevalia pražiopsoti*“, – tvirtino *Gazeta Wyborcza*. Nepražiopsokime ir galimybės draugiškai paduoti vieni kitiems ranką... ■

TRIPTIKAS

Pasitikdamas naujuosius 2016-uosius varčiau man į rankas atsitiktinai patekusį žurnalą *L'Express* (2015 m. liepos 22–28 d.) su Salmano Rushdie'o portretu ant viršelio ir išsamiu interviu, užimančiu dešimt puslapių, pavadintu „Kodėl aš kalbu“ (*Pourquoi je parle*). Paklaustas dėl fatvos, jam paskelbtos 1989 m., rašytojas pateikė labai gražų pavyzdį iš Alfredo Hitchcocko filmo „Paukščiai“. Kai vienas paukštis atsitrenkia į lango stiklą, niekas nekreipia į tai dėmesio, bet kai visą dangų aptemdo atakuojantys paukščiai, tada prisimenamas tas pirmasis – tarsi pranašas. Ir paminėjo 2001 m. rugsėjo 11 dieną... Interviu pabaigoje įdėta fotografija su degančiais Pasaulio prekybos centro dangoraižiais...

Pamaniau, kad trys mano tekstai, kuriuos parašiau, baigiantis 2015 m., ir įteikiau *Kultūros barų* redakcijai, kažkoku paslaptingu būdu siejasi tarpusavyje, ko gero, tai triptikas, kurį galėčiau pavadinti „Kodėl aš piešiu?“

Belaukiant siuntos iš fabriko, gaminančio liūdesį

Londonas, 1993 m. liepos 26 diena. Leidyklos *Granta* atstovas įteikia man Salmano Rushdie'o knygą „Įsivaizduojamos gimtinės“ (*Imaginary homelands*) su autografu *For Stasys from Salman 26.7.93*. Įdomu, kad savo vardo pirmąją raidę S rašytojas išraitė, tartum piešdamas profilį, ir įstatė dvi akeles, panašiai kaip aš, pasirašydamas-piešdamas pirmąją savo vardo raidę. Iš kur toks panašumas ir kokia proga? Štai ta istorija – beveik pasaka su liūdna pabaiga.

Tolimame krašte, Indijoje, Bangaloro mieste, gyvena anglų kalbos mokytojas Akumalis Ramachanderis. Jis domisi literatūra, menu, dažnai keliauja pas draugus į Londoną, iš ten kartais užsuka į Varšuvą. Sykį galerijoje *Zapiecek* pamatė nedidelius mano paveikslėlius, nutapytus tempera, susižavėjo, įsigijo ir keliauja kartu su jais. Londone atsitiktinai susitiko lenkų meno istoriką Marciną Gizyckį, savaitraščio *Literatura* redaktorių. Tas leidinys kartais spausdindavo mano piešinius, bent jau iki 1981 m. gruodžio 13 d., kai buvo įvesta karinė padėtis. Būtent ši data sustiprino mudviejų draugystę, nes kaip tik tada redakcijoje man pasakė, kad piešinių originalai dingę, nebėra jų, bet Gizyckis vis dėlto juos rado ir man grąžino... Taigi, Marcinas pažada Akumaliui, kad prie progos supažindins su manim. Kai Ramachanderis vėl atvyko į Varšuvą, jiedu apsilankė mano dirbtuvėje. Akumalio akyse žiba begalinis džiaugsmas, energija, optimizmas, entuziazmas. Jis įsitikinęs, kad mano kūrybą reikia kuo plačiau rodyti pasauliui, todėl netrukus Čikagos *Saint Xavier College* galerijai pasiūlė surengti mano parodą. Tie žodžiai tapo kūnu – 1986 m. įvyko pirmoji labai prasminga mano kelionė į JAV, išsipildė svajonė susitikti su Andy'u Warholu ir Davidu Hockney'u...

Akumalis vis dažniau svečiuodavosi Varšuvoje, kaskart su naujomis idėjomis. Jam pasiūlius, BBC televizija 1987 m. nusprendė sukurti apie mane dokumentinį filmą, kurį režisavo tada dar mažai žinomas Pawelas Pawlikowskis, dabar garsus režisierius, 2015 m. už filmą „Ida“ laimėjęs *Oskarą*. Pasibaigus filmavimui, Akumalis Varšuvoje su-

rengė vakarą, tarp svečių buvo garsus rašytojas Ryszardas Kapuściński, režisierius Krzysztofus Zanussis...

Akumalis dažnai apsilankydavo mano dirbtuvėje su vardų sąrašu, prašydamas sukurti improvizacinius piešinius su dedikacijomis: tam piešinys viena linija, kitam – dviejų spalvų, trečiam – pastelinis. Aš klusniai pildžiau jo norus. Kartą paprašė vieną piešinį pieštuku ir akvarele dedikuoti jam pačiam, o kitą – rašytojui Salmanui Rushdie'ui, nes po keleto dienų Londone įvyksiančios jo vestuvės. Nupiešęs tuos piešinius, įteikiau ir juokaudamas pasakiau, kad jaučiuosi lyg batsiuovys, pildantis užsakymus. Netikėtai plykstelėjo žaibas – Akumalis bloškė tuos piešinius ant stalo ir vos ne su ašaromis akyse išbėgo, šaukdamas, kad jis net neisias į tas Rushdie'o vestuves. Taigi piešiniai liko pas mane, abu vienodo formato, ant tokio paties popieriaus, atlikti ta pačia technika. Piešinys, skirtas Akumaliui, turi tos audringos dienos su

žaibais datą – 1988-01-20, o Salmanui – sausio 23 d., ko gero, tądien rašytojas turėjo susituokti.

Laikas bėgo, emocijos vėso. Kitą kartą atvykęs Akumalis pasidžiaugė parašęs pasaką „Mažoji kiaulytė“ (*Little Pig*), leidykla jau turi kažkieno sukurtas iliustracijas, bet jam nepatinka, paklausė, ar sutikčiau sukurti naujas. Pasaką perskaičiau, patiko, netgi labai, sutikau imtis „kiaulių fermos“ temos. Kadangi tėvai augino kiaules, vaikystėje ir aš turėjau ėdalą joms nešioti, mėšlą mėžti, dalyvaudavau net jas skerdziant – taigi, toji tema tiesiog man skirta. Nutariau iliustruoti visiškai naujai. Kaip? 1986 m. lankydamasis Čikagoje pas Henrietą ir Vytautą Vepštus, atradau naują vizualinį būdą kurti pastelinius veidus-kaukes. Tai buvo naujovė mano ir, ko gero, ne tik mano kūryboje. Tą pamatęs *New York Times* redaktorius Stevenas Helleris žurnalui *Print* parašė straipsnį „Žmogus su kauke“ (*Masked Man*, 1988). Fotovaizde modelis, kaukė ir fonas tampa rišlia visuma, išnyksta riba tarp tapytų ir realių paveikslo fragmentų. Londono leidykla *Viking* išleido *Little Pig* 1992 m., po to ši knyga pasirodė Prancūzijoje, Lenkijoje ir kitur. Netrukus iš *New York Times* redakcijos gavau faksą:

„Nors Stasio Eidrigevičiaus, jau kelis dešimtmečius kuriančio nuostabius meno kūrinius, žiniasklaida taip ir nepaskelbė vienu svarbiausių Europos dailininkų / iliustratorių, tą padaryti padėjo knyga vaikams „Mažoji kiaulytė“, laikytina aukščiausiu pasiekimu. Gebėjimas pasakoti šurpias istorijas apie meilę ir išdavystę, pasitelkiant kaukėtų būtybių atvaizdus, yra ir dirbtinai rizikingas, ir konceptualiai neprilygstamas. Kaukių naratyvas padeda Stasiui artikuliuoti patirties prasmę ir išlieti nevirtį, kai susiduriama su išdavyste. Kaukė yra puikus būdas metaforišką pasakojimą pripildyti žmogiškojo turinio. Išdidintos kaukės leidžia mums fantazuoti apie žmogaus buvimą, bet kartu saugiai jį paslepia. Stasys talentingai vaizduoja miglotą realybę. Fantastiniai, siurrealistiniai jo vaizdiniai išlaiko realaus pasaulio bruožus, tačiau sugeba žiūrovus nukelti į kitus pasaulius. Negali patikėti tuo, ką matai, bet viską įmanoma interpretuoti, pasitelkiant skvarbų protą“ – Steven Heller, New York.

Akumalis palaikė ryšius su rašytoju Tariqo Ali. Matyt, todėl leidykla Collins užsakė man sukurti jo knygos „Gatvės kautynių amžius. Autobiografinė knyga apie septintąjį dešimtmetį“ (*Street Fighting Years – an autobiography of the sixties*) viršelį. Kita leidykla Nick Hern Books pageidavo gauti Tariqo Ali ir Howardo Brentono knygos „Auksinė Maskva“ (*Moscow Gold*) viršelį ir plakatą.

Akumalis didžiavosi ir savo draugyste su garsiu rašytoju Salmanu Rushdie'u, kuris tada gyveno Londone. Sakė, kartais dovanojantis jam naujų mano parodų katalogus, knygas vaikams su pieštiniais autografais. Džiaugėsi, kad mano vaizdinių pasaulis Salmanui labai patinka.

1991 m. sausio 15 dieną iš Londono, iš leidyklos *Granta*, gavau tokį laišką:

„Gerbiamas Stasy Eidrigevičiaus,

daug žmonių patarė jums parašyti: Ryszardas Kapuściński, jūsų draugas Akumalis Ramachanderis, o ypač Salmanas Rushdie's. Esame labai dideli jūsų kūrybos gerbėjai, todėl apgailėstaujame, kad čia, Britanijoje, jūsų darbai dar nėra pelnę tokios šlovės kaip kitur Europoje. Norėtume jums pasiūlyti ypatingą projektą.

Salmanas Rushdie's, kaip jūs tikriausiai žinote, baigęs savo pirmąjį romaną „Šėtoniškos eilės“ (1988), parašė knygą vaikams „Harunas ir istorijų jūra“ (1990). Pridedu jos kopiją. Tai nepaprastas, vizualiai ryškus romanas, kokį parašyti galėjo tik toks lakios vaizduotės, entuziastingas ir sąmojingas žmogus kaip Salmanas Rushdie's. „Harunas ir istorijų jūra“ skirta jo sūnui, kaip pasaka prieš miegą.

Mes norėtume šį leidinį iliustruoti. Jau seniai, nuo tada, kai tapome šio romano leidėjais, ketinome išleisti iliustruotą knygos variantą, bet niekaip nepavykdavo rasti dailininko, kurio darbai tenkintų visų lūkesčius. Galų gale suradome iliustratorių, kurio kūryba patiko visiems, – tai Jūs.

Viliamės, kad sutiksime mums padėti. Ar imsitės šito darbo? Esame labai suinteresuoti, kad pradėtume, kaip įmanoma greičiau. Tikimės, rasite tam laiko. Suprantu, turite daug įsipareigojimų, tačiau viliuosi, kad tinkamai

įvertinsite mūsų pasiūlymą – tai nepaprastai svarbus projektas. Šis leidinys pasirodys visame pasaulyje...

*Nuoširdžiai Jūsų
Billas Bufordas“*

Gavęs šį laišką, su įkvėpimu puoliau skaityti knygą, bet kai kurių žodžių teko ieškoti žodynyje. Leidėjas rado vertėją, kuris netrukus atnešė sutrumpintą knygos variantą. Su leidykla pasirašėme sutartį. Apėmė pakilus jausmas, kad štai nusišypsojo laimė. Vertėjas Michailas Klobukovskis pristatė visą knygos vertimą. Aš, skaitydamas atskirus puslapius, šalia teksto piešiau mažus eskizus, kad po to atsirinkčiau tuos įvaizdžius, kurie man svarbiausi. Leidėjas atsiuntė net knygos maketą, nurodydamas, kiek ir kokio dydžio iliustracijų reikia. Svarčiau, kokią techniką naudoti. Akumalis užsiminė, esą leidykla tikisi, kad tapysiu tempera, bet man norėjosi eiti ką tik atrastu keliu su kaukėmis, panašiai kaip knygoje *Little Pig*. Žodžiu, atsidūriau kryžkelėje, bet ne tik dėl techninių dalykų. Skaitydamas knygą „Harunas ir istorijų jūra“ įsitikinau, kad Rushdie'o rašymo būdas stulbinamai vizualus. Pradėjau svarstyti: kadangi autorius taip vaizdžiai aprašo kerintį Kašmiro apylinkių grožį, paslaptį, spalvų įvairovę, augmeniją, savitus to krašto žmones, gal reikėtų ten nuvažiuoti, kad viską pamatyčiau savo akimis? Bet sklido žinios, kad tose apylinkėse neramu... Vieną dieną paskambino garsus feljtonistas Kapuściński ir paklausė, ar esu girdėjęs, kad pasikėsinta į daugelio Rushdie'o romano „Šėtoniškos eilės“ vertėjų gyvybę. Ryszardas patarė, kad NESKUBĖČIAU iliustruoti ir šios knygos. Tas pokalbis man visai pakirto ir taip vos vos pakilusius kūrybos sparnus...

Viena vertus, sutartis pasirašyta, laikas nustatytas, antra vertus, ausyse įkyriai skamba Kapuściński žodžiai: neskubėk... Akumalis atkakliai tarpininkauja tarp manęs ir Londono leidyklos. Bet laikas bėga. Leidėjas siunčia laiškus, nekantrauja. Kartą parašė ketinantis sutartį nutraukti, bet Akumalis leidyklą užtikrino, kad esu jau daug padaręs...

1993 m. vasarą režisierius Andrzejus Papuziński pradėjo kurti filmą „Septynios paslaptys pagal Sta-

sį“. Dideliame tuščiaame pastate surentė apvalią sceną, privežė akmenų, molio, medinių lentų. Berniukams iš vaikų namų pasiuvo specialius rūbelius. Darbas virte virė. Staiga iš Londono gaunu kvietimą atvykti į susitikimą su Rushdie’u, jis norėtų žvilgtelėti, ką sukūriau. Filmavimo grupei sakau – keletą dienų manęs nebus. Prodiuseris sutiko ir šypsodamasis pakomentavo: „Stasys vyksta į Londoną tikriausiai pietų pas karalienę.“ Aš tada pagalvoju, kad toks pasakymas gana arti tiesos. Lengviau patekti pas karalienę, negu susitikti su Rushdie’u, kuris tada gyveno jau persekiojamas prakeiksmo – fatvos ir buvo akylai saugomas, nes jo gyvybei grėšė didžiulis pavojus.

Ką gi, atskrendu, apsistoju viešbutyje. Man pranešama, kad tądien nesama pakankamos apsaugos, tad mano susitikimas su Rushdie’u neįvyks, leidėjas pats parodys iliustracijas kažkur esančiam rašytojui. Aš įteikiu pluoštą piešinių juoda linija ir nuotraukų – nufotografuoti vaikai su kaukėmis, ant kurių taupia metaforine kalba perteikiamas knygos pasaulis. Teko kantriai laukti. Kad laiko neleisčiau veltui, nusipirkau eskizų knygelę ir piešiu, piešiu. Kitos dienos pavakare leidėjas gražina iliustracijų projektus, aš klausiu: kokios žinios? Bufordas tampa nekalbus, tik paklausia: „Ar jūs skaitėte rankraštį?“ Kad sušvelnintų situaciją, padovanoja Rushdie’o knygą *Imaginary Homelands* su autografu *For Stasys from Salman 26-7-93*.

Tuo galėčiau ir baigti šią istoriją. Nuo tos įsimintinos dienos jau praėjo 22 metai. Kodėl tada buvo užduotas toks keistas klausimas, ar skaičiau rankraštį? Mano metaforų kalba pasirodė neįkandama? Apėmė noras dar kartą žvilgtelėti į tą pasaką. Knygų lentynoje nekantriai ieškau Haruno. Kur toji knyga? Pagaliau randu lenkiškai *Harun i morze opowiesci* (1993, leidykla *A i B*), vertėjas man žinomas – Michałas Kłobukowskis. Pasaka be iliustracijų. Pradedu skaityti labai labai lėtai, studijuodamas kiekvieną žodį. Kiekvieną. Tegu tas skaitymas užtruks visus metus. Pirmais sakiniais pasakojama apie katastrofiškai liūdną miestą. Šiaurinėje jo dalyje stūkso milžiniški fabrikai. Ten gaminamas... liūdesys, kuris pakuojamas į specialias dėžes ir siuntinėjamas po visą pasaulį. Dieve, juk tai mano poetika! Jaučiuosi be-

sidarbuojantis tame fabrike. Prieš 22 metus skaitydamas neatkreipiau tokio dėmesio į šią liūdesio gamyklą. O dabar? Taip aktualu. Visos mano mintys ten. Gerai, kad autorius neaprašo, kaip pakuojamos liūdesio siuntos, palieka erdvės ir mano fantazijai...

Amerikiečių vilties simbolis

Televizijos kanalas *National Geography* pernai spalio 20-osios vakare rodė dokumentinį filmą *THE 9 / 11 SURFER*. Prisiminti Niujorko tragediją, ko gero, priverstė teroro protrūkis Paryžiuje. Ekране – lėktuvai, kiaurai perskrodžiantys Pasaulio prekybos centro bokštus dvynius. Dūmai, ugnis, ugniagesių sirenos... Dangoraižiai griūva... Scenos, kurias būtų galima palyginti su ugnikalniu, užliejančiu Pompėją ugnimi ir lava... Filme pasakojama apie Pasquale Buzzelli, kuris tą lemtingą rytą dirbo biure viename iš PPC dangoraižių. Prsidėjus atakoms, jautė, kad nespės pasprukti iš pastato, susirietė laiptinėje, tarytum susitaikęs su mintimi, kad žus. Dangoraižis virpėdamas, trūkinėdamas, irdamas, plyšdamas, sproginėdamas smigo į žemę... Paskendęs dulkių, dūmų ir ugnies sukuriuose, mėtomas oro srovių, Pasquale kartu su dangoraižio luitais iš 22 aukšto nukrito iki 7. Nėščia jo žmona, TV ekrane regėdama šurpią dangoraižių dramą, manė, kad vyras žuvo. Bet Pasquale... liko gyvas! Gelbėtojai rado jį lengvai sužeistą, vežamas į ligoninę, laimės kūdikis paskambino žmonai...

Žiūrėdamas šį filmą, prisiminiau panašią sceną savo piešinyje, kurį 2002 m., minint Rugsėjo 11-osios tragedijos metines, man užsakė laikraštis *Rzeczpospolita*. Piešinio centre – žmogus išskėstomis rankomis tartum remiasi į du dangoraižius. Viena vertus, jis, atrodytų, lekia žemyn, rankomis bandydamas laikytis už plyštančių pastatų, antra vertus, jis lyg ir nekrinta, yra pakibęs ore. Pasižiūrėjęs šį filmą, galiu sakyti, kad tas mano piešinio žmogus turi vardą – tai Pasquale Buzzelli’s, tapęs savotišku amerikiečių vilties simboliu.

2001 m. spalio 11 d. įvyko mano parodos atidarymas Krokuvoje, galerijoje *Artemis*. Vernisažo išvakarėse atlikau didelio formato piešinį pastele ant medžio plokš-

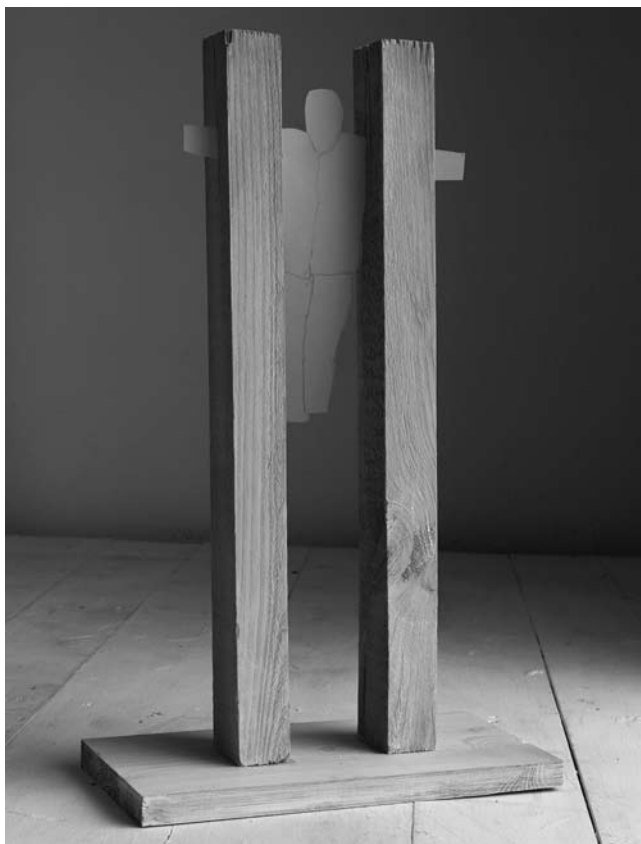
tės, pavadinau jį *Hommage World Trade Center*. Pastelės kreidele sukau ratą po rato, siekdamas sukurti stichijos, chaoso išpūdį. Atsitiktinumas, kad tos parodos atidarymas vyko, praėjus lygiai mėnesiui po tragedijos Niu-Jorke. Šis piešinys dabar priklauso žymios dainininkės Ewos Demarczyk sesers kolekcijai.

2001 m. rugsėjo 11 d. buvau Italijoje, dalyvavau tarptautiniame dailininkų plenaryje Taranto miesto apylinkėse. Mano dienoraštyje „CASA di Stasys“, išleistame 2008 m. (leidykla PIW), 181 puslapyje yra fragmentas, skirtas tai dienai:

„Ponų MAGGIO vila. Dailininkai tapo, vaikšto, kalbasi. Įjungtas televizorius. Praeidamas pro šalį, pamatau ekrane rodomus du Niu-Jorko dangoraižius. Skrenda lėktuvas. Trenkiasi į vieną iš jų. Laidos vedėja kalba itališkai, nieko nesuprantu. Dūmai vis tirs-tesni. Dangoraižiai dega. Ir subyra. Neįtikėtina. Kas tai? Fikcija ar tikrovė? Vaizduotė labirinte be išėjimo? Taip. O Dieve, tai tiesa. Dangoraižių išties nebėra...“

Vakarienės metas. Dailininkai kaip visada geros nuotaikos, valgo, geria, juokauja. Aš tyliu kaip akmuo. Girdžiu klausiant: „Stasy, ar kas atsitiko?“

2012 m. buvau pakviestas į Niu-Jorką dalyvauti SVA's Westside galerijoje, grupinėje parodoje „Rusija keliasi – balsai už laisvę“ (*Russia rising: Votes for Freedom*). Sukūriau plakatą „Būkite atsimerkę“ (*Keep Your Eyes Open*) ir išsiruošiau į kelionę. Skrisdamas maršrutu Varšuva–Niu-Jorkas pastebėjau, kad atvyksiu rugsėjo 11 d. Apsistojau NY Queens pas Vytenį Jankūną. Tądien radijas skaitė žuvusiųjų pavardes, Vytenio žmona tą girdėdama neįstengė sutramdyti ašarų, o aš nutariau vykti į Žemutinį Manhattaną, kur įvyko tragedija, nusilenkti žuvusiesiems ir žvilgtelėti į statomą naują dangoraižį. Kiekviename žingsnyje mačiau įamžinimo ženklus – rožės, primontuotos prie tvoros su laišku, memorialas su žuvusiųjų vardais, nuotraukos, daiktai. Gatvėje užtvaros, statybų darbai, prekyviai siūlo paveikslus degančių dangoraižių motyvais, vaikšto uniformuoti veteranai, baltai apsirengęs performeris po kryžiumi, sukiojasi daug policininkų. Perku suvenyrinę Amerikos vėliavą su žuvusiųjų vardais (jų beveik 3000).

Stasys EIDRIGEVČIUS. *Krintantis žmogus*. 2002

Panašus jausmas kaip lapkričio 1-ąją, Mirusiųjų pagerbimo dieną. Jaučiu, kad kažkokia paslaptinga jėga taip sudėliojo kelionę, kad atsidurčiau čia būtent rugsėjo 11 d.

Dabar galvodamas apie tą savo piešinį su krintančiu žmogum, svarstau, gal tai įžanginis projektas būsimai skulptūrai-paminklui *Hommage World Trade Center*?

Aušros kasų cunamis

Jau daug metų susirašinėju su Motoko Nakagava, kartais gaunu naujausius jos leidinius apie meno istoriją ir knygos meną. Vienoje iš knygų buvo įdėtas mano kūrinys – nufotografuotas pusnuogis modelis su ilganose kauke, skaitantis knygą „Jonas Ilganosis“. Susirašinėjant kartais vertėjau davo Jurgita Polonskaitė iš Vilniaus universiteto, taigi kai kurie Motoko laišukai buvo lietuvių kalba. Kartą gavau žinią, kad ji parašė pasaką, kur dominuoja kasos

pynimas, tema – cunamio bangos drama, ir norėtu, kad jos pasaką iliustruočiau. Atsiuntė eskizinį vertimą lenkų ir anglų kalbomis, bet buvo nelengva suvokti, net apie kokį žvėrelį čia kalbama. Svarsčiau, ar imtis to darbo, bet nulėmė mano sūnaus Ignacy'o žodis: „Iliustruok.“

Prieš pradėdamas jaučiausi, lyg vėl stoviniuočiau kryžkelėje, svarstydamas, kurį kelią pasirinkti. Vilioja įvairios grafinės priemonės – pieštukas, akvarelė, guašas, tempera, pastelė, koliažas ir t. t. Nuo pasirinktos technikos priklauso vizualinis knygos patrauklumas ir jėga. Pavyzdžiui, pieštuku galima atlikti smulkias kūrinių detales, aprėpti daugybę objektų, o pastelė sukuria tapybinę nuotaiką, žavi spalvų gausa, turtinga faktūra... Kurdamas šios knygos iliustracijas, sprendžiau sunkų uždavinį – turėjau įtikinti autorei, leidėjui ir išlikti savimi. Kaip visa tai atrodė tikrovėje? Buvo taip.

Pasirinkau spalvotus pieštukus. Sukūriau 15 iliustracijų, įdėmiai skaitydamas tekstą, kurį man išvertė Henrykas Lipszycas, japonų kalbos profesorius, lenkų-japonų kalbos žodyno autorius, buvęs Lenkijos ambasadorius Japonijoje, o kartu mano artimas draugas nuo pat atvykimo į Lenkiją. Laukė sunkus darbas. Visų pirma trikdė toks minčių mišinys: nors autorė japonė, bet pasakos personažų vardai lietuviški – Aušra, Jurgis, Petras. Svarsčiau, ar iliustracijos turėtų dvelkti Lietuva, ar Japonija? Kokie galėtų būti personažų veidai? Siauros ar didelės atviros akys? Drabužiai – kimono ar paprasti lietuviški? Mano patarėju tapo sūnus. Rodžiau jam piešinius, laukdamas įvertinimo O. K. Kai sukūriau visą ciklą, išdėliojome paveikslėlius paeiliui ir skaitėme tekstą. Viską atidžiai apžiūrėjęs, Ignacy's patarė vieną ar dvi iliustracijas perpiešti. Nors teksto nesilaikiau pažodžiui, bet reiklaus patarėjo nuomonės paisiau.

Visą ciklą išfotografavę, nusiuntėme knygos autorei ir leidyklai *Sikifusha Ltd*. Dienos ėjo, bet atsakymo nebuvo. Mano širdis daužėsi vis labiau. Neišlaikęs įtampos, nusipirkau kelionę į Egiptą, kad šiek tiek atsikvėpčiau. Ten nusikridusį mane pasivijo knygos autorės Motoko laiškas. Labai norėjau jį tuoj pat perskaityti, bet viešbutyje internetinis ryšys buvo toks silpnas, kad pranešimo neatsidariau nei tą, nei kitą dieną. Štai tau ir poilsis! Kamavausi, svars-

tydamas, koks to paslaptingo laiško turinys. Trečią dieną atsidariau, perskaičiau ir apstulbau – autorė nepatenkinta, atseit, mano piešiniai gražūs, bet pernelyg nutolę nuo knygos teksto. Motoko siūlė nupiešti daugiau gėlių ir paukščių, o leidykla tikėjosi ne „vieno puslapio“ iliustracijų, bet horizontalių – per du puslapius. Sūnui pranešiau, kad rašysiu protesto laišką. Jis mane nuramino sakydamas: „Kai grįši iš Egipto, nuspręsimė.“ Neradau ramybės nei viešbutio kambaryje, nei jūros pakrantėje. Angliškai parašiau protesto juodrašį. Grįžęs sūnui sakau: perskaityk laišką iš Japonijos ir patark, ką man daryti. Atidžiai perskaitęs, nustėro ir sako: „Tu teisus, rašyk tą protesto laišką.“ Parodau jam savo juodrašį. Pagrindinė tezė tokia: „Rašytoja negali kištis į dailininko kūrybinę laisvę.“ Esu iliustravęs apie 40 knygų ir dar niekada nėra buvę, kad man nurodinėtų, ką ir kaip piešti. Vis dėlto atsižvelgdamas į mūsų ilgametę draugystę, esu pasirengęs viską nupiešti iš naujo – HORIZONTALIAI. Bet, kai padarysiu tą darbą, nebus galima jame nieko keisti, net reikšti nepasitenkinimo. Kitą rytą atėjo atsakymas su... atsiprašymu. Naują iliustracijų ciklą pradėjau pastelėmis kreidelėmis (formatas apie 50 x 60 cm). Jaučiau, kad turiu idėjų, dar kartą pažodžiui skaičiau tekstą. Viską atlikau laiku, pagal sutartį – iki 2014 m. pabaigos. Šis pastelinis variantas patiko ir autorei, ir leidėjui, ir mano sūnui, ir man pačiam. Leidyklai suteikiau galimybę naudoti iliustracijas iš abiejų ciklų. Kai gavau knygos maketą, pamačiau, kad tituliniam puslapyje ir knygos pabaigoje įdėti du piešiniai iš pirmojo ciklo.

2015 m. gegužę gaunu siuntinį iš Tokijo su autoriniais knygos „Aušros kasų kelias“ egzemplioriais. Paėmęs į rankas ką tik išleistą pasaką, pajutau, kad mano ryšys su Japonija, užsimezgęs 1987 m., tęsiasi. Reprodukcijų kokybė tobula, spalvos 100 proc. atitinka originalą. Padėkojau autorei Motoko Nakagavai ir abu pradėjome svarstyti, kaip knygą pristatysime Japonijoje, gal surengsime parodą, gal susitikimą, ir kas to imsis. 2015 m. lapkričio 26 d. gaunu Lietuvos ambasadoriaus Japonijoje laišką, informuoja, kad gruodžio 8 d. įvyks kuklus knygos pristatymas ambasadoje. Vietoj kvietimo atvykti, klausia, gal ką nors parašysiu ta proga. Taigi sėdau ir, viduje jausdamas cunamio dinamiką, parašiau šį tekstą. ■

Stasys Eidrigevičius. Ilustracijos Motoko Nakagavos knygai „Aušros kasų kelias“. 2015

STREET FIGHTING YEARS

AN AUTOBIOGRAPHY OF THE SIXTIES

TARIQ ALI

LITTLE PIG

AKUMAL RAMACHANDER

ILLUSTRATED BY
STASYS EIDRIGEVICIUS

Moscow gold

Tariq Ali and
Howard Brenton

For Salman
Rushdie Stans

1988
1/23

MENININKAS, PADALYTAS PUSIAU

Audriaus Novicko projektas Jono Meko vizualiųjų menų centre

Pirmiausia reikėtų pranešti, kad Jono Meko vizualiųjų menų centras paliko garsiuosius „glamūrinčius“ *Vilniaus vartus*, kurių taip nekentė (?) mūsų dailėtyrinink(i)ų bendruomenė, ir persikėlė į Užupį, Malūnų g. 8. Atlikęs kosmetinį remontą, kad galėtų bent minimaliai funkcionuoti, pristatė Audriaus Novicko projektą „Moteris, padalyta pusiau“. Čia jis realizuotas neatsitiktinai, nes menininkas kaip tik ieškojo erdvės savo instaliacijai ir atsitiktinai sužinojo, kad JMVMC bando „apgyventi“ naujas patalpas.

Novicko, ne vienus metus akademinėje sferoje tyrinėjančio architektūros ir ideologinės galios santykius, projekte svarbiausias irgi yra architektūrinis-ideologinis leitmotyvas. Pamatęs remontuojamas patalpas ir kraustymąsi, nutarė šią nestabilią (architektūros ir ideologijos atžvilgiu) JMVMC būseną (turimas omenyje ir *Fluxus* kolekcijos „nestabilumas“, ir prieštaringas centro įvaizdis) įtraukti į savo projektą.

Novicko instaliacija tarsi koks pelėsis ar kerpė „apaugo“ JMVMC (įsi)kraustymą ir čia suvežtą parodinę techniką, įvairius objektus – „tumbas“, architektūrinius muliažus, kadaise dalyvavusius *Guggenheimo* muziejaus projekto konkurse, ir pan. Taigi, „Moterį, padalytą pusiau“ Novickas įvietino.

Prasminis instaliacijos branduolys – Vytauto Didžiojo muziejaus (tam tikru atžvilgiu tarpukario Lietuvos apskritai) istorija, tapusi išeities tašku ir fonu, kuriame keliami klausimai apie *galią*, karo vaizdinius ir ideologiškai steigiamą *Kitą*.

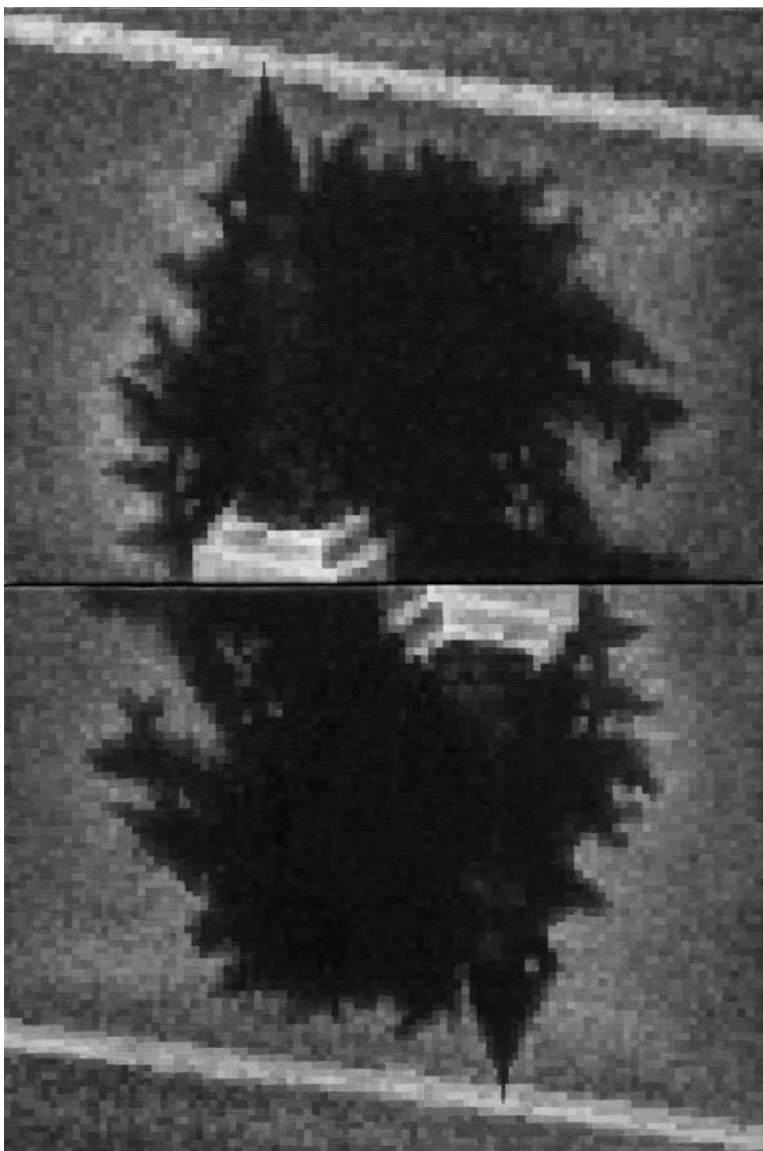
Vytauto Didžiojo karo muziejaus ir Kultūros muziejaus (dabar Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus) socioideologinė tapatybė, menininko požiūriu, slepia pasąmoninės tuštumos, stokos, praradimo būsenas. Formalus projekto pavidalas konstruojamas veikiau kaip asociatyvi negu logiška vaizdinių ir prasių grandinė.

Vytauto Didžiojo muziejus paverstas metaforiška ašimi, apie kurią sukasi kiti instaliacijos leitmotyvai. Įpinamas platesnis socialinis ir kultūrinis kontekstas, lėmęs, kad tarpukariu atsirado Muziejų muziejaus koncepcija. Pats muziejus tampa tarsi simptomu, pagal kurį galima diagnozuoti praeities psichologines traumas, slegiančias ir mūsų dienomis.

Paroda modeliuojama, pasitelkiant keletą pusiau savarankiškų, tačiau asociatyviai susijusių segmentų, – nuo rastos dokumentinės medžiagos, objektų iki originalios filmuotos ir 3D medžiagos. Archajiškumas tiek formaliai, tiek pagal prasmę nuolat priešpriešinamas šiuolaikiškumui arba su juo supinamas. Pasitelkiami tarpukario spaudos fragmentai, istoriniai, ideologiniai, kultūriniai elementai ir pan. Novickas tarsi išgrynina universalias *Karo* ir *Kito* mitologemas, diskursų ašis, būdingas visiems laikams, taigi funkcionuojančias ir šiandien. Žvelgiant iš tokios perspektyvos, pats nacionalumas, tautinis naratyvas tampa problemiškas. *Karo* ir *Kito* vaizdiniai Novickui kelia *déjà vu* įspūdį.

Projekto stiprioji pusė ta, kad jis pritaikytas konkrečiai erdvei ir situacijai, o kartu bandoma gilintis į

Audrius NOVICKAS. Paklaidos riba. 2013-2015. Drobė, aliejus; 76 x 50

dviprasmišką, prieštaringą tautiškumo koncepciją.

Silpnesnioji pusė, ko gero, nulemta jau ne tiek konkrečiai šios instaliacijos, kiek globalios kultūrinės situacijos apskritai.

Per pastaruosius dvidešimt metų *instaliacijos* prasminis krūvis globalioje šiuolaikinio meno sistemoje sparčiai mažėja. Visuotiniu mastu instaliacija tampa oficialiuoju bienalių ar mugių stiliumi, kiču, kuris pasklinda, prasiskverbia ir viską užnuodija.

Tačiau alternatyvų irgi nėra, nes „formalios naujovės“ geriausiu atveju tik simuliuojamos instituciniu lygmeniu. Menininkams tenka su savo instaliacijomis, objektais ir videokūriniais laviruoti tarp institucinio ir/ar komercinio kičo, tiesiog vaidinant naujoves ir „išradimus“, arba stengtis vis dėlto išsaugoti bent šiokią tokią nuoširdumo, autentiškumo dalį. Tačiau tai sunki, gal net utopinė užduotis. Nesvarbu, koks išradingas ir nuoširdus būtų menininkas, jis *a priori* atsiduria ir kuria globaliame paviršutiniškos (socioestetinės ar mentalinės) konjunktūros tinkle, kuris neišvengiamai daro poveikį kūrybai. Taigi kiekvienas menininkas jaučiasi šizofreniškai perskeltas pusiau.

Be to, nepamirškime ir vietinio konteksto. Vadinamajai „revoliucinei“ šiuolaikinių menininkų kartai, tiksliau kelioms kartoms, išsiugdžiusioms specifinį „bienalių“ mentalitetą, XX a. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje ir XXI a. pradžioje *institucija* ir *instaliacija* tapo esminėmis, universalioomis išraiškos priemonėmis, adekvačiausiai išreiškiančiomis jų pasaulėžiūrą, socialinę ir estetinę poziciją.

Todėl dabartinė situacija iš dalies panaši į tą, kokia susiklostė, kai sovietmečio „tylieji modernistai“ atgavo nepriklausomybę, – jų kūryba, žinoma, netapo „prastesnė“, tiesiog „tylųjį modernizmą“ apėmė sąstingis, kai senąsias institucijas, o kartu ir mentalitetą ištiko

krizė. Pastaruoju metu su tuo susiduria ir kelios „revoliucionierių“ kartos. Be to, pati „aktualumo“ sąvoka jau tapo didžiųjų „naujųjų“ institucijų, virstančių „senosiomis“ ir patiriančių gilią moralinę krizę, kliše.

Bet kuriuo atveju Audrius Novickas konkrečiai šiuo projektu, sakyčiau, stengiasi elgtis kiek įmanoma nuoširdžiau, tikėdamas, kad menas vis dar gali būti aktualus (ne vien konjunktūros atžvilgiu) ir prasmingas. Tikėkime ir mes. ■

TA PATI PROCEDŪRA KAIP IR PRAĖJUSIAIS METAIS

Nuo 1963 m. vokiečių, danų ir švedų televizijos prieš pat Naujųjų metų šventimą rodo sąlygiškai trumpą (tarp 11 ir 18 minučių, trukmė priklauso nuo šalies) skečą, pavadintą „Vakariene vienam“ (*Dinner for one*). Garbaus amžiaus ponis švenčia gimtadienį, tačiau kompaniją jai palaiko vien ištikimas liokajus, ne tik aptarnaujantis šeimininkę, bet ir įkūnijantis „negalinčius atvykti“ svečius. Patiekdamas užkandžius, kepsnį, desertą, įpila vis kitokio alkoholinio gėrimo į jų taures ir tuoj pat jas ištuština. Kaskart, sukdamas aplink stalą naują ratą, prieina prie sukaktuvininkės ir klausia: „*Ta pati procedūra kaip ir praėjusiais metais, panele Sofija?*“ „*Ta pati procedūra kaip ir kiekvienais metais, Džeimsai!*“ – atsako devyniasdešimtmetė panelė Sofija. Džeimsas, žinoma, girtėja – girtėja ir kai kurie skečo žiūrovai. Kiti juokiasi ir tiesiog laukia, kol Džeimsas ir Sofija, įsikibę vienas kitam į parankę, išeis iš svetainės ir ims kilti laiptais, tada visi galės eiti į kiemą šaudyti fejerverkų. Juk Naujieji metai!

Mechaninis judesių ir veiksmų kartojimas sukelia juoką – tai puikiai aprašė Henri Bergsonas. Taigi pagrindinis šio skečo tikslas – gera jį žiūriniųjų nuotaika. Kartu jis veikia nelyginant anestetikas – nors švenčiame Naujuosius metus, niekas iš esmės nesikeičia, kitaip tariant, viskas lieka po senovei. Tebeturime televizorių, kuris mūsų platumose užtikrintai rodo „Likimo ironiją, arba Po pirties“ (1975), o kitur – „Vakariene vienam“, kino teatrai su didžiuliu aplombu demonstruoja dar vieną *super mega hitą* – šįsyk tai „Žvaigždžių karai: galia nubunda“ (2015). Visi sutartinai sako, kad į filmą,

pradėtą rodyti kalėdiniu laikotarpiu, ėjo pamatyti ne *ko* nors naujo, bet vis *to paties*. Nostalgija, parodija, pastišas – akivaizdžiausios postmodernios technikos, – pasirodo, vis dar efektyviai masina kino žiūrovus ir užliūliuoja kino kritikus.

Tą patį atspindi ir didžiųjų Lietuvos kino festivalių politika. Kasmēt pasaulyje sukuriama vis daugiau filmų, vieni yra labai prasti, kiti – visuotinai pripažinti šedevrai. Todėl festivalio organizatorių triūsas, kurį vainikuoja filmų programa, nestokoja intrigos. Be abejo, dažnu atveju patys žinome, ką norėtume išvysti, bet slapčia viliamės, kad festivalių rengėjai pasistengs ir būsime maloniai nustebinti. Tokio pobūdžio nuostaba turi tam tikrą pasitikėjimo skiepiją – nors filmai nauji, dar nepatikrinti laiko, tačiau visiškai patikimi ir, aišku, vertingi, nes atrinkti ekspertų. Tarkime, *Scanorama* su neslepiančiu pasididžiavimu skelbiasi, kad filmus atrenka principingai. Vadinasi, pasižiūrėjęs kurį nors atsitiktinį programos filmą, blogiausiu atveju tiesiog pasakys, kad jis tau nepatiko, nes... Na, tasai *nes* čia nereikalingas, tiesiog nepatiko, juk *šis* filmas irgi *principingai* atrinktas, todėl nėra čia ko postringauti.

Jei principingumas yra suvokiamas kaip siekis atsivežti didžiąją Kanų festivalio konkursinės programos dalį, tada sutinku. 2015 m. *Scanorama* parodė ištis nemazai Kanuose įvykusių premjerų: „Mano karalių“, „Garsiau už bombas“, „Mano mamą“, „Mūsų mažąją sesutę“, „Avytę“ (gal kažką netgi praleidau), pristatė ir pagrindinių prizų laimėtojus: *Auksinę palmės šakelę* nuskynusį

Jacques'o Audiard'o „Dypaną“, *Grand Prix* apdovanotą László Nemeso „Sauliaus sūnų“ ir geriausiu režisieriumi tituluoto Hou Hsiao-hsienio „Žudikę“. Kad ir kaip būtų smagu namuose išvysti filmus, aprobuotus vieno pagrindinių pasaulio festivalių, išvelgti čia *Scanoramos* organizatorių deklaruojamą principingą atranką, sakyčiau, gana sunku. Nebent principingumu laikytume gebėjimą derėtis, nes dėl galimybės atsivežti į Lietuvą garsių režisierių filmus iš esmės derasi du didieji šalies festivaliai. Taigi didelė tikimybė, kad Yorgos Lanthimos „Omarą“, Jia Zhangke's filmą „Kalnai gali pasislinkti“, Apichatpongo Weerasethakulo „Didingumo kapines“, kurių pernai neįsigijo *Scanorama*, parodys kitas festivalis.

Kanai turi savo griežtą politiką filmų atrankos, o ypač apdovanojimų, atžvilgiu. Ne veltui daugelis kritikų, sinefilų ir net sinefagų buvo šokiruoti, sužinoję, kad pagrindinį prizą laimėjo niekuo neišsiskiriantis, šabloniškas, tvarkingai nufilmuotas, konvencionalaus montažo „Dypanas“, pasakojantis apie Šri Lankos pilietinio karo metais tamilų tigrų pusėje kovojusį Sivadhasaną, kuris bando „perkrauti“ savo gyvenimą, prisimėmęs svetimą – Dypano – tapatybę. Netekęs šeimos ir matydamas, kad karas pralaimėtas, herojus neturi kito pasirinkimo, kaip tik bėgti svetur, į Prancūziją. Su juo išvyksta ir jauna moteris, spontaniškai „įsivaikinusi“

devynmetę našlaitę. „Laikiniai suresta“ šeima apsisotja viename iš Paryžiaus priemiesčių, kuriame vakariečių standartus atitinkančiu gyvenimu nė nekvepia: žmonės gyvena prancūziškose *chruščiovkėse*, prekiaujama narkotikais, aidi šūviai. Režisierius teigė, kad jam rūpi pabėgėlių, besišlaistančių Paryžiaus gatvėmis, siūlančių pirkti įvairiausių kinišką šlamštą – nuo miniatiūrinių švytinčių Eiffelio bokštų iki padirbtų *Louis Fuitton (sic)* krepšių, istorijos, juos kamuojančios bėdos. Būtų laimingas, jei šis filmas padėtų spręsti jų problemas. Sunku abejoti tokiomis gražiomis intencijomis, juo labiau kad pagrindinį vaidmenį atlikęs Antonyhasanas Jesuthasanas sako, esą režisierius prancūzas Šri Lankos istoriją perteikė geriau, negu tai padarytų patys tamilai, kurie jaučiasi esantys aukos. Ir vis dėlto, žiūrint „Dypaną“, neapleidžia jausmas, kad šis rytietiško ryžių troškiny yra pritaikytas vakariečių skrandžiui – tiesiog dar vienas tipinis vakariečio žvilgsnis į vargšus azijiečius. Tokį išpuodį pirmiausia lemia tai, kad filmo personažai ir stulbinamai greitai jų sąmonės transformacija visiškai neįtikina. O filmo pabaiga, sakyčiau, verta Aleksiejaus Balabanovo „Brolio 2“ (2000) finalo, kai už *tiesą* kovojantis herojus ištaško amerikiečių gangsterius. Kaip ir Danila, kuris pirmąją lėktuvo klase grįžta namo, į Rusiją, Dypanas su savo naująja šeima galiausiai irgi atsiduria

„Dypanas“. Režisierius Jacques AUDIARD. Dypanas – Jesuthasan ANTONYTHASAN

tikruosiuose namuose – Didžiojoje Britanijoje, iki 1972 m. valdžiusioje Ceiloną, vėliau persivadinusį Šri Lanka. Čia jis vairuoja kebą ir džiaugiasi gyvenimu, kokio jam pavydi likimo draugai, užstrigę prakeiktos Prancūzijos Kalė mieste. Jei ne akivaizdi pretenzija, nors ir savaip, kinematografiškai, pasitelkiant „gerai sukaltą“ pasakojimą, spręsti pastaraisiais metais Europai itin aktualią pabėgėlių problemą, gal filmas būtų daug nuoširdesnis ir paveikesnis. Toli žvalgytis nereikia – metais anksčiau Kanuose rodytas prancūzų režisieriaus Boriso Lojkinėo filmas „Viltis“ šią temą atskleidžia daug įdomiau, jautriau. O ką jau kalbėti apie graikų meistrą Theodorą Angelopoulousą, kurio filmų retrospektyvą *Scanorama* rodė, beje, 2014 m. Viena svarbiausių jo kūrybos temų – migrantai, pabėgėliai, ištremtieji: „*Kiek sienų reikia kirsti, kad pasiektum namus?*“ – klausia „Uliso žvilgsnio“ (1995) personažas.

Vis dėlto Kanų žiuri sprendimas apdovanoti Audiard'o filmą nė kiek nestebina. Bene žymiausias šio režisieriaus kūrinys „Pranašas“ 2009 m. Kanuose laimėjo *Grand Prix*, taigi kitas jo filmas, net jei ir ne toks stiprus kaip „Pranašas“, netrukus būtinai turėjo iškovoti pagrindinį apdovanojimą, kad būtų atitaisyta neteisybė (taip nutiko, pavyzdžiui, Theodorui Angelopoulousui, kuris *Auksinė palmės šakelę* gavo ne už puikų „Uliso žvilgsnį“, bet už gerokai vėlesnę „Amžinybę ir dieną“, 1998). Tačiau 2012 m. *šakelę* gavo Michaelio Haneke's „Meilė“, o ne Audiard'o „Rūdys ir kaulai“. Tad klaida „atitaisyta“ vėliau – 2015 m. Šįsyk Audiard'o filmas neturėjo varžytis su tokių grandų, kaip Haneke, Carlosas Reygadas, Leo Caraxas ir daugelio kitų kūrinių, šalia kurių „Rūdys ir kaulai“ atrodė itin blankiai. Kanai ir vėl parodė esantys principingi – filmą, nagrinėjantį pabėgėlių temą, apdovanojo būtent tuo metu, kai vokiečiai ėmė garsiai skelbti svetingumo kultūros (*Willkommenskultur*) šūkį. O Taivano Naujosios bangos veteranui, vienam iš pagrindinių Audiard'o konkurentų Hsiao-hsienui, kai „Žudikė“ negavo pagrindinio apdovanojimo, beliko išmintingai ir kukliai pasakyti: „*Jei tiki tu, ką darai, visiškai nesvarbu, ar gauni apdovanojimą, ar ne.*“ Kažką panašaus byloja ir lėtas, hipnotizuojantis, pasakiškai estetiškas šio režisieriaus filmas apie vienuolės atsiskyrėlės užaugintą ir žudyti išmokytą merginą, kuri galiausiai atsisako vykdyti

savo globėjos įsakymus. „*Tavo įgūdžiai neprilygstami, tačiau dvasia yra žmogiškų sentimentų kalinė*“, – jos apsisprendimą įvertina vienuolė, o žiūrovai niekaip negali suprasti, apie ką šis mediatyvus filmas. Tikriausiai nesuprato ir Kanų žiuri...

To nepasakysi apie kitą ryškų Kanuose ir *Scanoramoje* rodytą filmą „Sauliaus sūnus“. Jo tema aiški, kine daug sykių gvildenta – Holokaustas, šoa, mirties stovyklos. Pristatydamas filmą ir jo aktualumą šiandienai vienas iš *Scanoramos* organizatorių, penkis kartus pakartojęs, kad Holokaustas *buvo*, patikino, esą žiūrovai tuojau patys tuo įsitikins, pažiūrėję debiutinį Nemeso filmą. Na, ar jis buvo, tikriausiai abejoja tik individai, gyvenantys iškreiptoje tikrovėje, – tokių neįtikins nei Stevenas Spielbergas su savo „Šindlerio sąrašu“ (1993), nei intelektualusis Claude'o Lanzmanno „Šoa“ (1985), tad ką jau kalbėti apie „Sauliaus sūnų“. Akcentas turėtų būti dedamas visai kitur.

Amerikiečių eksperimentinio kino kūrėjas Nathanielis Dorsky's mano, kad kino vaizdinys gali parodyti pasaulį ir paveikti žiūrovus tik tada, kai yra nereprezentatyvus, t. y. tarsi išardo jam iš anksto primetamas reikšmes. Tai dažnai minima aptariant ir filmų, gvildinančių Holokausto tragediją, kūrimo strategijas. Pasak Audronės Žukauskaitės, besiremiančios Giorgio Agambenu ir Georges'u Didi-Hubermanu, „*nereprezentuojamumo dimensija mene atskleidžia ne tai, kas nemąstoma, t. y. tai, ko mes negalime apmąstyti, bet, priešingai, tai, ką reikia mąstyti: net jei mintis užsikerta, turime įdėti dar daugiau pastangų, kad atrastume naujas mąstymo kryptis*“.¹

„Sauliaus sūnus“ būtent ir yra pastangos rasti naują formą, kaip mąstyti apie tai, kas gali pasirodyti seniausiai nuvalkiota. Nemesas ir filmo operatorius Mátýás Erdély's nuo pat pirmojo ilgam įsimenančio nuostabaus plano įtraukia žiūrovus į nenutrūkstamą (metaforiškai kalbant), sensomotorinį klaidžiojimą po Aušvico labirintą. 1944 m. ankstyvas ruduo, koncentracijos stovykloje chaosas, iš Rytų artėja Raudonosios armijos daliniai. Kamera neatsilikdama seka paskui Gėzos Röhrigo vaidinamą personažą – Vengrijos žydą Saulių, priklausantį specialiajai darbo komandai. Tačiau

„Sauliaus sūnus“. Režisierius László NEMES. Saulius – Géza RÖHRIG

Festivalio Scanorama nuotraukos

nesiekiama parodyti mirties stovyklos „buities“ – apie dujų kameras, krematoriumą, gyvenimo sąlygas sužinojome tik tiek, kiek leidžia Sauliaus akiratis. Todėl nestebina kalbų kakofonija, pabrėžianti chaotiškumą: skamba lenkiškas *szybciej*, vokiškas *raus*, Vengrijos žydai nesusikalba su tautiečiais iš Graikijos, karo belaisviai keikiasi rusiškai... Kalbos užduotis filmuose dažniausiai yra ne parodyti, bet paaiškinti pasaulį, tad šiam filmui svarbesnis ne istorinis tikslumas, o klausimas, kada liaujamės būti žmonėmis. Lanzmanno filme „Šoa“ vienas iš išsigelbėjusiųjų sako, kad koncentracijos stovykloje jautėsi taip, lyg būtų miręs, nors mirties nuosprendis jam buvo laikinai atidėtas. Šią liniją tęsia ir Nemesas.

Konclageryje nužudytųjų niekas nelaidoja – įmeta į krosnį, o pelenus suberia į vieną krūvą. Saulius, bandydamas susigrąžinti bent dalelę to, kas daro mus žmonėmis, kas leidžia išskirti iš kitų protingų gyvūnų, nusprendžia palaidoti, ir ne bet kaip, o su visa derama pagarba, laikantis tradicijos, taigi dalyvaujant rabinui, paauglį, kurį, stebuklingai išgyvenusį dujų kameroje, naciai nužudo *dar kartą*. Ir visiškai nesvarbu, ar tai iš tikrųjų Sauliaus sūnus, ar čia tik jo kliesdys, – jam rei-

kia mirusiojo, nes tai, kad ir kaip keistai skambėtų, yra paskutinė jungtis su gyvųjų pasauliu.

Kaip mirusiųsios nematomos gijos sieja su gyvaisiais, taip ir mūsų kasdienybė saistoma su kino (ne)realybe. „Kino pasaulis tapo antruoju pasauliu, kuriame gyvename“, – teigia Danielis Framptonas, „Kinosofijos“ autorius. Sunku su tuo nesutikti, todėl dažnai renkamės tokį pasaulį, kuriame iš tikrųjų gera gyventi, kuriame pildosi svajonės. Koks kvailys dar kartą žiūrės Bela Tarro filmą „Turino arklys“ (2011), kurio prologas baigiasi Friedricho Nietzsche's klausimu: „Mama, ar aš esu kvailas?“ Jokio vilties žiburėlio, kasdien beveik tas pats, ta pati bulvė ant stalo, tik tamsa vis labiau tirštėja, kol šviesa visiškai išnyksta. Vis dėlto kai kas renkasi ir tokį pasaulį. Gal todėl, kad žino: burtazodis *Post tenebras lux* veikia, tiek įėjus į kino salę, tiek ir iš jos išėjus, – ta pati procedūra kaip ir praėjusiais, kaip ir kiekvienais metais. ■

¹ Nerijus Milerius, Audronė Žukauskaitė, Jūratė Baranova, Kristupas Sabalius, Lukas Brašiškis. Kinas ir filosofija. *Kolektyvinė monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2013, 196 p.

IŠ NAUJO TVERTI PASAULĮ

*Paroda „(Ne)fotografinis laukas. 1988–1995“
Šiaulių Vito Luckaus fotografijos centre*

„**M**es [su Donatu Srogiu] nekūrėme fotografijų, tiesiog darėme nuotraukas, naudodami mums prieinamą techniką – fotoaparata, norėdami pabėgti tiek nuo fotografijos, tiek nuo meno apskritai, – dėstė vienas iš 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūros avangardistų Gintaras Znamierovskis per diskusiją parodos fone. – O tai, kas vadinama „performansu“, „konceptualizmu“ ir panašiai, yra menotyrinink(i)ų „biznis“.

Gintautas Trimakas, gindamas labiau estetine-esencialistinę poziciją, paprieštaravo, kad net banaliausia nuotrauka yra fotografijos diskurso dalis, tad nuo „meno“ vis tiek nepabėgsi. Menotyrininkė Agnė Narušytė pridūrė, kad sąvokos reikalingos, norint palyginti, suprasti, galų gale susišnekėti tarpusavyje. Kitas, kiek vyresnis ano meto avangardistas, irgi Gintaras, bet Zinkevičius, buvo lakoniškas, nepalaikė nė vienos iš stovyklų, tarsi pritarėdamas nevienalyčio, daugiabriaunio avangardo idėjai.

Taigi paroda „(Ne)fotografinis laukas. 1988–1995“ pirmiausia įdomi tuo, kad atspindi ano meto pamatinės struktūros, netgi jeigu į „estetinį“ matmenį paprasčiausiai nekreipsime dėmesio. Kasdienybės invazija, ko gero, esminis ano meto (ne)fotografinės praktikos bruožas. Tačiau ano meto „kasdienybė“ buvo ypatinga, išskirtinė. Todėl šiandien tas kasdienybės matmuo vis tiek traktuojamas kaip estetiškas.

Parodos (ne)fotografinė logika tarsi reikalautų keleto papildomų elementų, pavyzdžiui, Šiaulių konteksto. Tiesa, diskusijos moderatorius Virginijus Kinčinitis patikino, kad paroda, skirta Saulės miesto avangardizmui, yra rengiama. Ką gi, nekantriai jos lauksime! Kita vertus, Bronislovo Rudžio performansas per parodos atidarymą, Kinčiničiui dalyvavimas diskusijoje iš dalies užpildė Šiaulių avangardizmo „spragą“.

Vis dėlto norėjosi pamatyti Anykščių hepeningų festivalių (1988–1990), *Žalio lapo* akcijų, 1993 m. startavusio Alytaus gatvės meno festivalio *Tiesė*. *Pjūvis* dokumentaciją... Beje, su (ne)fotografinė koncepcija įdomiai siejasi dabartinė Redo Diržio ir Alytaus psichodarbininkų principinė *ikonoklastinė* nuostata nedokumentuoti savo veiklos, nedauginti vizualinio triukšmo.

Į bet kokią parodą žvelgiant iš šalies, apima pagunda traktuoti ją kaip „monolitą“. Tokiu atveju visada atrodo, kad kažkas liko nepastebėta ar specialiai išstumta į užribį. Lyg užbėgdama tokiems priekaištams už akių, kuratorė Ieva Meilutė-Svinkūnienė siūlė parodą vertinti kaip vieną iš galimų variantų, kurį kiekvienas gali papildyti, kaip jam patinka.

Paroda aprėpia profesionalios fotografijos eksperimentus, fotografiją kaip mediumą, atsietą nuo idėjos, varijuoja nuo meninės fotografijos iki tariamai neutra-

Donatas SROGIS. „Donatas Srogis demonstruoja dailininko pozą“. 1990

lios dokumentuojančios funkcijos arba tiesiog tampa paviršiumi, ant kurio klijuojama, piešiama ir t. t.

Vienoje „barikadų“ pusėje atsiduria „nihilistai“ Gintaras Znamierovskis, Donatas Srogis, Linas Liandzbergis su antifotografinėmis parodijomis, o kitoje – tokie estetai iš prigimties kaip Gintautas Trimakas, Svajonė ir Paulius Stanikai, tam tikru atžvilgiu net grupė *Post Ars* (Robertas Antinis, Česlovas Lukenskas, Aleksas Andriuškevičius, Gintaras Zinkevičius) ar kai kurie pavieniai jos nariai su „fundamentalia“ naująja estetika.

Tačiau painiavos vėl įneša Gintaro Zinkevičiaus, grupės *Doooooris* (Audrius Jankauskas, Arvydas Karvelis, Saulius Kanapeckas, Remigijus Treigys ir Rai-

mundas Urbonas), Naujosios komunikacijos mokyklos (Ernestas Parulskis, Saulius Paukštys, Linas Jablonskis, Saulius Pilinkus ir kiti) švelnus ar, priešingai, kandus humoras, kurio nepavadinsi nei cinišku, nei romantiniu-idealistine. Taigi skirstymas vis tiek sąlygiškas.

Įsipainioja dar ir grafiko Audriaus Puipos kartu su Gintautu Trimaku kurtas paradoksalus pseudoretroestetizmas – „Inscenizuoti paveikslai“, kuriuose materializuojami klasikinės tapybos šedevrai. Atpažįstame pozuojančius Vytautą Šerį, Liną Jablonskį, Šarūną Leonavičių, Audrių Puipą, Liliją Puipienę arba Vytautą Kalinauską, „žindantį“ Gailestingosios Romietės (Monika Bičiūnaitė) krūtį...

Sakyčiau, fotografijos ir anų laikų sociokultūrinio fono koncepcija šioje parodoje išardoma ir / ar surenkama iš naujo mažiausiai trim ar keturiais būdais – judama nuo *fotomeno* iki *nuotraukos* kaip fotografijos meno neigimo (ir atgal), nuo fotografijos kaip *savarankiškos estetikos tikrovės* iki *akcijos, veiksmo* fiksacijos, fotografijos veiksmo ir fotografijos kaip *veiksmo*, netgi fotografijos kaip *objekto, instaliacijos* (ir atgal). Visa tai galima suprasti ir kaip perėjmą nuo estetinio matmens prie socialinio (ir atgal). Dar vienas būdas yra formalus, tačiau viską aprėpiantis ir susijęs su fotografijos kaip medijos, technologijos perkodavimu, perma-

tymu ir įsiliejimu į kitas meno, pavyzdžiui, video- sritis. Čia pionieriais laikytini šiauliečiai su kauniečiais.

Šiuo atžvilgiu įdomus Gintauto Trimako teiginys, kad Svajonė ir Paulius Stanikai, naudodami banalią „muilinė“ ir, pridurčiau, savitą scenografiją, sugebėjo kūrybiškai problematizuoti ir praplėsti „profesionalios“ fotografijos ribas, į „meninę“ fotografiją sugrįždami tarsi per „užpakalines“ duris ir preparuodami „gražaus kadro“ klišes.

Tačiau sugrįžimas nėra elementarus, nes „sugrįžtant“ atsinešama ir šis tas svetimo. Juo labiau kad nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžios profesionalūs fotografai, vadinamieji „socialinio peizažo“ atstovai, ėmėsi fotografijos „išardymo“, o dešimtmečio pabaigoje į fotografiją įsiver-

žė kitų meno sričių atstovai, čia atrasdami įvairius būdus pabėgti nuo išsisėmusių socioestetinių konvencijų.

Neatsitiktinai ir šioje parodoje pristatoma „mišri“ komanda – nuo „socialinio peizažo“ puoselėtojų iki kitų sričių menininkų. Tiesa, feministės galėtų papriekaištauti, kad kompanija beveik išimtinai vyriška...

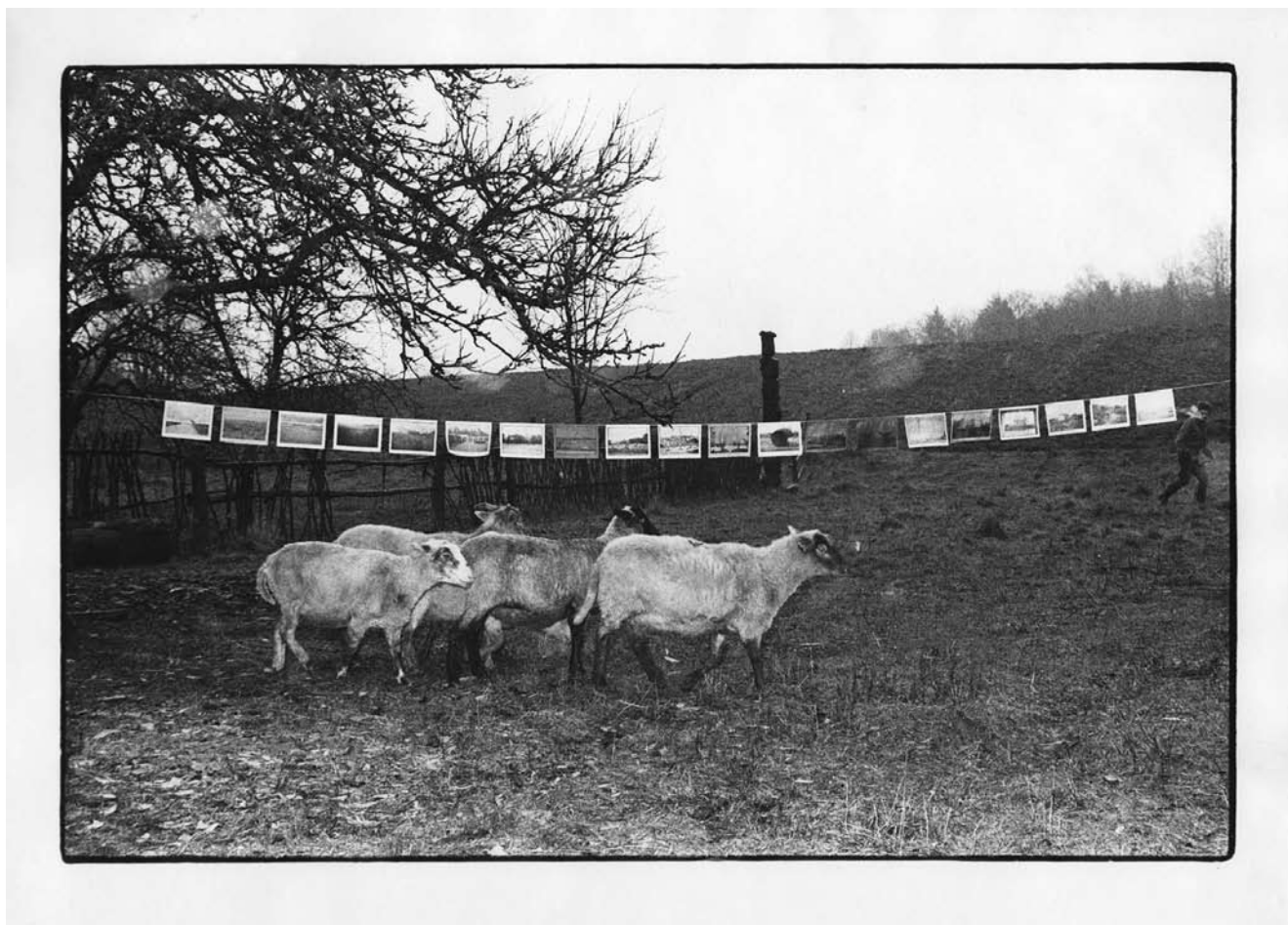
Gintaro Zinkevičiaus cikle „Fotografijos paroda peizaže“ (1991–1992) matome nuotraukas, išeksponuotas ant vėliavų stiebų ties Vilniaus profsąjungų rūmais. Tai (ne)tyčia asocijuojasi su fotografo conceptualisto Algirdo Šeškaus kūriniumi „Be pavadinimo“ (1975–1983). Ant Tauro kalno nufotografuoti žmonės *ir* pora sovietinės armijos kareivių (prisimenant anekdotą, kad „kambaryje buvo du žmonės *ir* milicininkas“), kažką stebi danguje. Bet Zinkevičiaus fotografijoje stovime priešais

Profsąjungų rūmų fasadą, žiūrime tiesiai į jį (į „parodą“ jo fone), o Šeškaus fotoobjektyvas nukreiptas į priešingą pusę – į namus Pamėnkalnio gatvėje. Tačiau fotografuota apytikriai iš tos pačios zonos.

Viena vertus, kalbame apie artimas mentalines, socioestetines struktūras, tą pačią erdvę, antra vertus, galime atsekti, kaip kinta – plečiasi, nyksta, mutuoja – (ne)fotografavimo ten tendencijos.

Konceptualizmui artima praktika kreipia individualią kūrybą grupinės veiklos link (*Post Ars*, Naujosios komunikacijos mokykla, Znamierovskis su Donatu Srogiu arba Linas Liandzbergis su Herkumi Kunčiumi, dėliojantys „sekretus“...).

Performatyvumas įgauna ir dar kitokių pavidalų, paradoksaliai sugrįžtančių ar išsiplečiančių į kitas kūrybos

Gintaras ZINKEVIČIUS Fotografijos paroda peizaže. 1991–1992. (Fotografavo Raimondas Urbakavičius)

Linus LIANDZBERGIS, Herkus KUNČIUS. Iš fotografijų ciklo „Sekretai“
 Performanso dokumentacija. 1989. (Fotografavo Darius Žukas)

sritis. Antai grupė *Doooooris* „nepavykusias“ fotografijas pradeda naudoti kaip paviršių koliažams, apipaišymams, paradoksaliai ir iš pažiūros linksmai primindami kai kurias sovietmečio dailininkų avangardines, paraštėse likusias praktikas, kad ir Vinco Kisarausko XX a. 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių koliažus, aplenkusius savo laikmetį, arba Ramūno Paniulaičio 9-ojo dešimtmečio pradžios kūrinius.

Saulius Paukštys, atrodytų, tiesiog kvailiodamas (ap)tapo savo fotografijas, koketuodamas su kiču ir Kaziuko mugės estetika, kuri, kad ir kaip paradoksalu, pastaruoju metu virsta oficialios valstybinės kultūros simboliu. Taigi, atrodytų, tiesiog žaidžiama, tačiau kartu užkabinami rimti klausimai.

Be to, performatyvus (ne)fotografavimas gali išplisti kaip efemeriška kvazisocialinė praktika. Fiktyvios roko grupės *Moralės kontrolės komitetas*, kurią įkūrė Naujosios komunikacijos mokykla, nuotrauka-plakatas yra ne tik klounada dėl klounados, bet ir informatyvi nuoroda į sovietmečio socialinį kontekstą, kai mūsų rokas ir popmuzika išgyveno aukso amžių, į koncertus rinkdavosi minios žmonių. O kartu priminimas, kad permainų ir naujovių ištroškę žmonės gulte apgulė Sporto rūmų kasas, norėdami įsigyti bilietus į tariamą *Moralės kontrolės komiteto* koncertą. Beje, tai buvo metas, kai viskas atrodė įmanoma, tad ir neegzistuojanti grupė atsidūrė per plauką nuo šlovės. Šiauliuose iš avangardinės terpės išaugo *Bix*, *Žuvys*, videomenas, televizijos eksperimentai ir daugybė kitų altermeninių praktikų.

Antai išibėgėjant *perestroikai*, 1986 m., Maskvoje dailininkai konceptualistai subūrė „simuliacinio“ roko grupę *Vidurio Rusijos aukštuma* (*Среднерусская возвышенность*), tyčiodamiesi tiek iš tuometinių populiariosios muzikos klišių, tiek iš imperialistinių sovietinės Rusijos pretenzijų. Greitai jie tapo pagrindinio roko „žvaigždėmis“, o valdžia dėl aki-vaizdžios parodijos ir kvailiojimo uždraudė jiems viešai koncertuoti.

Tačiau grįžkime prie vietinių ano erdvėlaikio (žinoma, praeitis visada idealizuojama, romantizuojama) tikrovės struktūrų, kurios užkoduojamos / atkoduojamos parodoje. Nesvarbu, kad ano meto menininkų intencijos smarkiai skyrėsi, prieštaravo viena kitai – buvo tiesiog kvailiojama, tyčiojama iš anuometinių meno konvencijų ar, priešingai, pretenduojama į klasikus, suvokus, kad „kuriamos naujojo meno konvencijos“, – visas šias praktikas siejo uni-kali laiko dvasia, atsivėręs socioestetinis, institucijų ir apskritai laiko „plyšys“. Menininkai *tvėrė*, beveik čiurlioniška šio žodžio prasme, pasaulį iš naujo. Šiuo atžvilgiu paroda sėkmingai papildė nusistovėjusius ir kuria naujus mitus.

Simboliška parodos nuotrauka, kur Donatas Srogis vaizduoja dailininką, tapantį aplinką ir patį save. Nors šis kūrinys vadinasi „Dailininko poza“, pervadinčiau jį „Pasaulio sutvėrimu“.

DAMOKLO KARDAS VIRŠ KAUNO KAMERINIO

*Su teatro meno vadovu Aleksandru RUBINOVU
kalbasi Audronė JABLONSKIENĖ*

Kauno kamerinio teatro meno vadovas Aleksandras Rubinovas, paklaustas, kaip sekasi, neslepia: blogai. Išvartytas iš teatro ilgametis direktorius Egidijus Tamošiūnas. Siūlyta ir Aleksandru rašyti pareiškimą. Panašu, kad jo tėvo Stanislovo Rubinovo įkurtą teatrą, kuris šiemet būtų šventęs 40-metį, užsimota suknežinti biurokratinio buldozeriu. Rubinovas nebesitiki, kad pavyks tą buldozerį sustabdyti. Tačiau norėtų bent jau iškloti viską su pavardėmis, detalėmis, aplinkybėmis.

Audronė Jablonskienė. *Kada pavojaus gongas Kameriniam nuskambėjo pirmąkart?*

Aleksandras Rubinovas. Jis skambėdavo nuolatos – tai stipriau, tai silpniau. Prie visų valdžių, pradėdant nuo sovietinės. Bet kol tėvas buvo gyvas...

...prisimenu jį, inteligentišką, jaukų, reto humoro džentelmeną, „Monobaltijos“ festivalių sielą, nepakeičiamą spektaklių aptarimų moderatorių...

Jo inteligentiškas minkštumas paradoksaliai derėjo su nepajudinamais principais. Nelenkė stuburo nei sovietmečiu, nei vėliau. Valdžia tokių nemėgsta, bet pajudinti jį buvo sudėtinga. O štai kai jo nebeliko... Matyt, nutarta, kad jau atėjo laikas teatrą sudoroti.

Ar griovimo veiksmų ėmėsi naujasis Kauno meras?

Nemanau. Mes jam mažiausiai rūpime. Pagrindinis viso šio proceso buldozeris – Ina Pukelytė, buvusi Kauno dramos teatro direktorė, ilgametė Kauno meno tarybos pirmininkė.

Kuo užkliuvo būtent jūsų Kamerinis?

Matyt, esama tam tikrų asmeninių interesų. Gal tarybos pirmininkė, turinti aktorių kursą KVDU, dairosi jiems „laisvo“ teatro...

Ar apie iškastą karo kirvį žino Kauno kultūrinė visuomenė?

Žino. Kaip įmanydamas stengiausi tą susidorojimą viešinti. Žmonės sutrikę, nežino, kuo galėtų padėti. Klausia manęs, gal parašus rinkti? Piketuoti? Palapinėse badauti? Tačiau tokių akcijų laikai jau lyg ir praėję...

Ar kreipėtės į Kultūros ministeriją?

Kreipiausi. Ministras nusiplauna rankas. Sako, čia Kauno reikalai. Bjauriausia, kad viskas vyniojama į vatą. Tvirtinama, atseit iš esmės nieko ypatingo nevyksta, tai neskausmingos kosmetinės procedūros. Teatras juk neuždaromas, keičiasi tik jo statusas. Buvo savivaldybės biudžetinė įstaiga, dabar pervedamas į viešąją. Iš pradžių net finansavimas būsiąs toks pats, na, beveik toks pats. Prieš akis stovi Modrio Tenisono pantomimos teatras, lygiai taip pat „neskausmingai“ išvartytas iš Kauno...

Pirmoji „kosmetinė procedūra“, kaip suprantu, buvo direktoriaus galvos nukirsdinimas?

Egidijus Tamošiūnas, teatro studijų auklėtinis, Kamerinį administravo 26 metus. Taip jie buvo pasiskirstę: tėvas – meno vadovas, Egidijus tvarko ūkį. O dabar imta kalbėti apie rotaciją. Paskelbtas konkursas. Tamošiūnas buvo vienintelis kandidatas, bet... konkurso ne-

laimėjo. Jį sukirto į konkurso tarybą atsiųsti juristai.

Po metų – antras konkursas. Tamošiūnas taip pasirengė, kad juridinius vadybos aspektus išmanė geriau už pačius egzaminatorius. Bet... ir vėl pritrūko keleto balų! Iškart po egzamino skambina man komisijoje dalyvavęs Jonas Jučas ir sako: Aleksandrai, aš daviau jam aštuonis balus, bet kiti – po vieną, po du... Kodėl? Tokia buvusi valia iš viršaus.

Kaip senais laikais: pirštas į lubas – ir viskas aišku. Į ką dabar tas pirštas rodo?

Po rinkimų į valdžią atėjo Vieningo Kauno ir Liberalų koalicija. Ina Pukelytė – viena įtakingiausių politinių figūrų Kaune, savivaldybės tarybos Švietimo ir kultūros komiteto pirmininkė. Meno konsultantė visais kultūros klausimais. Šiandien jau nebeįtarinėju, o tvirtai žinau – teatro pamatus klibina būtent ji. Mums pareikštas ultimatumas: būsite viešoji įstaiga. Taip nusprendę politikai. Atseit per mažai uždirbame, miesto dotacija esanti per didelė. O tapę VŠĮ, kiek uždirbsime, tiek ir turėsime.

VŠĮ bandyta daryti ir iš Nacionalinio dramos teatro. Matėme, kaip tas atrodė ir kuo baigėsi.

Visi žino, ką reikia daryti, kad lengvai užsidirbtų, bet ne visi tam pasirengę. Kategoriškai pasipriešinome – ir aš, ir Tamošiūnas. Bandžiau kalbėtis su Pukelyte. Nieko neišėjo. Spalio 16 d. Tamošiūną kviečia į savivaldybę ir sako: pasirašyk, nuo šiandien direktoriumi nebedirbi. Net nepadėkojo už dorai dirbtus 26 metus. Tą pačią dieną du savivaldybės klerkai atvedė ir pristatė naująją teatro direktorę – Jurgą Knyvienę. Dirbusi (Pukelytės laikais) vadybininke Kauno dramos teatre. Apie mūsų teatrą nieko nežino, nėra mačiusi nė vieno spektaklio. Nepažįsta žmonių. Bet gali vadovauti. Na, žinote, pagal garsiąją Lenino formuluoję, kad kiekviena virėja gali vadovauti valstybei...

Matyt, savarankiškai nieko nespėjęs. Gaus nurodymus iš aukščiau.

Žinoma, kad taip. Nubėgs, išklausys instrukcijas ir ims jas įgyvendinti.

Ar prisistatė kolektyvui?

Taip. Pirmiausia pareiškė, kad meno vadovo nebus. Vietoj jo – organas. Pasi-domėjau, kokio dydžio? Atsakė: kolegialus. Ir spęs visus teatro reikalus. Ar organas režisuos ir spektaklius? Šito ji dar nežinanti. Bet jauniems aktoriams būsiančios didelės galimybės atsiskleisti. (Ar pas mus to nebuvo? Turiu pasakyti, kad iš 10 mūsų teatro aktorių 4 jauni, baigę studijas Vilniuje, Klaipėdoje. Išskyrus monospektaklius, nėra spektaklio, kuriame jie nevaidintų.)

Po susirinkimo likome dviese. Naujoji šeimininkė atskleidė paskutinę kortą: labai norėčiau, kad jūs, kaip meno vadovo, kuo greičiau neliktų. Nuo Naujųjų metų. Aš nesutinku. Ji derasi: tada nuo balandžio. Mat juridinis perėjimas iš biudžetinės įstaigos į viešąją turi įvykti per pusmetį. Balandžio 1 d. (kokia data!) mes jau turėtume tapti VŠĮ.

Kai po to pokalbio grįžau namo, rankos drebo. Perkratinėjau mintyse, ką girdėjęs. Įsivaizduojate, žmogus, iki tol nė sykio neperžengęs mūsų teatro slenksčio, kalba apie tradicijų saugojimą, puoselėjimą. Esą, viskas liks kaip buvę, tik busią dar geriau.

Kai po to pokalbio grįžau namo, rankos drebo. Perkratinėjau mintyse, ką girdėjęs. Įsivaizduojate, žmogus, iki tol nė sykio neperžengęs mūsų teatro slenksčio, kalba apie tradicijų saugojimą, puoselėjimą. Esą, viskas liks kaip buvę, tik busią dar geriau.

Tą patį žadėjo ir senojo Rusų dramos teatro rekonstruktoriai. Sakė, kad išsaugos net unikalų centrinių laiptų veidrodį. Net senąjį ažuolinį parketą. O ką turime? Tuščiaavidurį prekybos pasažą...

Dar pridurkime Lietuvos kino studiją, „Neries“, „Vilniaus“, „Lietuvos“ kino teatrus... O juk mes katastrofiš-

„Baltasis farsas“. Spektaklio scena

kai apleistą, kapitalinio remonto besišaukiantį pastatą, kurį po ilgų teismo procedūrų (ir bado akcijų!) gavome prieš 25 metus, atstatėme savo rankomis.

Įsivaizduokite, visi jo rūšiai – iki viršaus! – užversiti šiukšlėmis. 15 sunkvežimių išvežėme. Tą sąvartyną savo rankomis iškuopėme – Tamošiūnas, Gavenonis, Šileika, aš, talkinant visam teatro kolektyvui. Beveik pusantrų metų nefunkcionavome kaip teatras – tapome statybininkais, dailidėmis, dažytojais. Ar įsivaizduojate Daivą Čepauskaitę su statybininko kombinezonu ir plaktuku rankoje?..

Savivaldybė tikriausiai nuolat primena, kiek lėšų į tą remontą sukišo...

Nieko nedavė! Patysėjome per įstaigas, firmas, prašėme, kad padėtų. Kaip tik buvo metas, kai mezgėsi didieji „bizniai“, atsirado neaiškiai sukaupti pirmieji milijonai. Mums mielai padėjo ne tik privačios firmos, bet ir valstybinės įmonės, sakykim, Vilijampolės betono mazgas, silikatinių plytų gamykla „Albitas“. Aktorė Violeta Steponkutė buvo tapusi didžiąja betono eksperte, jau šeštą rytą sukiodavosi betono mazge ir grįždavo su pilna betonmaiše... Teatre tebestovi baldai, kuriuos mums pagamino, atvežė ir padovanojo viena privati firma. Dovanotos ir salės kėdės...

Repetuoti pirmuosius spektaklius ėmėmės lygiagrečiai su atstatymo darbais. Turime filmuotą medžiagą – Didžiojoje salėje guli lentų krūvos, greta repetuoja aktoriai... O dabar norima viską sugriauti. Veikiama pagal seną švonderių principą: atimti ir padalyti!

Ką konkrečiai pakeitė naujoji teatro valdžia?

Per praėjusių metų paskutinį ketvirtį suvaidinome 20 spektaklių mažiau negu ankstesniais sezonais. Taip atsitiko dėl pasikeitusios vadybos, nesugebančios dirbti su žiūrovais, – vėluoja pateikti reklamas, neparduoda spektaklių (nesugebėjo parduoti net vaikiškų, naujametinių). Nesitaria, neklausia. Nepardavė – išbraukė. Ar tai čia ta išgirtoji VŠĮ strategija – kiek uždirbsi, tiek turėsi? Žmonės sunerimę, dairosi darbo kitur. Direktorių žada kviesti aktorius į kabinetą po vieną – kam siūlys likti, kam – ne. Visų nuotaika baisi. Ką patarti, kai žmonės kreipiasi? Kiekvienas gelbėkite savo kailį?

O kaip klostosi kūrybiniai reikalai, kol nėra to „kolegialaus organo“?

Siūlė, kad Naujiems metams sukurčiau spektaklį, paremtą teatro istorija, pasitelkdamas muziką. Grupelė aktorių grotų, kiti pasakotų anekdotus iš teatro gyvenimo. Sakau, nespėsiu. Tai didžiulis darbas. Reikia scenarijaus, reikia gaidų. Nustebo: o kam? Kokie čia aktoriai, jei negali išėję į sceną skaldyti anekdotų? Gaidų irgi nereikia. Pagros apytikriai. Aš ėmiau drebėti. Švonderiai viską žino, viską moka. Visada teisūs.

Regis, pakibo ant plauko ir „Monobaltijos“, vienintelio tarptautinio festivalio Kaune, vykdavusio kas antri metai, likimas?

Šiais, 2016-aisiais, būtų buvęs penktasis. Deja, jis jau išbrauktas iš pagrindinių miesto renginių sąrašo. Klausiau Pukelytės, kodėl? Ji atsakė: festivalis neatstovauja miestui. Bet jei miestas nerems festivalio, aš jo nepadarysiu. O viskas jau užsukta: kvietimai, repertuarų, grafikų derinimai. Senbuviai skambina, patys siūlo. Veržiasi ir nebuveliai, beje, iš garsiausių pasaulio teatrų. Ką man daryti? Ką sakyti Olegui Žiugždai, garsiosios „Pikų damos“ statytojui, skinančiam laurus visoje Europoje? Buvome sutarę, kad rugsėjį jis atvažiuos repetuoti pas mus. Tai būtų sezono sensacija. Ačiū – nebereikia?..

Tikriausiai dėkojate Dievui, kad Jūsų tėvas šito nesulaukė.

Būtų miręs ne nuo vėžio – nuo infarkto.

Tikėtasi, kad šiemet Kameriniam bus suteiktas Rubinovo vardas...

Kauniečiai mus taip ir vadina Rubinovo teatru. O dabar, jaučiu, neliks net fojė kabančio tėvo portreto.

Ar tokia minorine gaida ir baigsime pokalbį?

O kokia galėtume? Kai vicemero paklausiau, kodėl jis toks tikras, kad sėdėdamas šioje kėdėje jau viską išmano, atsakė: „Mes – steigėjai, ką norime, tą ir darome!“

Ne, tas buldozeris nesustos! ■

YPATINGA VIETA DYKINĖTI

„Kabinetas“, kviečiantis kitaip pažvelgti ir kitaip matyti

Kauno senamiestyje atvėrė duris meno inkubatorius, kuriame įsikūrė *Arthesis* kuruojama parodų erdvė „Kabinetas“. Rekonstruotame pastate (A. Mapu g. 20) įrengta jauki patalpa, skirta drąsioms, alternatyvioms, neįprastoms meno idėjoms ir formoms pristatyti. Pavadinime slypi nuoroda į aktyvią kultūrinę veiklą, komunikaciją, sąmoningai nereprezentacinį matmenį. Žinoma, jis asocijuojasi ir su XVI–XVII a. keistenybių kabinetais, atveriančiais kitą erdvę, kurioje paprasti objektai gali virsti paslaptingais, sklidiniais kone mistiškų slėpinių.

Atidarymo proga naujoje erdvėje instaliuotas Raimondos Sereikaitės kūrinys anglišku pavadinimu *Butterflies are cool in the big, huge, gree forest*, lakia haiku metafora sulydantis gamtos ir kultūros, tikrovės ir kūrybos, regėjimo ir įsivaizdavimo sritis. Maža to – įvietintas objektas tampa magiška virsmo riba, kuri geltoną draperiją prisodrina gana netikėtų aliuzijų ir asociacijų, sušvintančių ir plevenančių drugelio sparnais. Erdvės baltumą skrodžia geltonis. Rytietiška parabolė atgyja. *Zhuangzi* drugelio sparnai plazda griežtai apibrėžtoje geometrinėje balto kubo erdvėje, kurios turį išryškina įstrižainė, primenanti perspektyvos dėsnius. Tapybos meistrų paveiksluose jais paremti prasminiai ir simboliniai ryšiai.

Ryšiai geltona pertvara, lyg kokia teatro uždanga, skelia erdvę į dvi dalis. Galima pamanyti, kad už spindinčios užuolaidos slepiasi kokie nors netikėti objektai

ar scenos. Kas gi tenai? Tai tik paprasčiausia geltona draperija, virstanti žaidybiška linija, erdvę paverčiančia gyvo veiksmo vieta, nustatančia žaidimo taisykles, kuriančia įvairias būsenas. Ji pabrėžia, kad veiksmas vyksta ne už magiškos ribos, bet abipus jos, pažeisdamas nusi-stovėjusius subjekto ir objekto santykius, leisdamas žaisti su savimi, su kitais. Žaisti kartu.

Erdvės instaliacijoje veiksmas prasideda ir baigiasi kaip šventė ar žaidimas. Kas čia patiriama? Kuo čia gėrimasi? Šiuokart tai niekuo neypatinga, minimali, lakoniška forma, spalvinė, tapybinė metafora ir abstrakti erdvinio vaizdo sąmonė, atverianti daugia-reikšmių prasmų vibracijas, refleksijų akiračius.

Keista, bet šiai trumpai šventei pasibaigus, kai peržengi „Kabineto“ slenkstį ir eini senamiesčiu, panirdamas į kasdieninį gyvenimą, geltonosios uždangos nubrėžta emocijų ir nuojautų trajektorija neišnyksta. Tokią paprastumo estetiką galima išvelgti ir gamtoje, ir mus supančioje kasdieniškoje aplinkoje, kaip nurodo ekspozuojamo objekto pavadinimas. Meno erdvė – ypatinga vieta dykinėti (Donaldo Kajoko žodžiais tariant), skatinanti, kad būtis atsivertų vaizdais arba vaizdiniais, ir galėtume stebėti ją atidžiau, patirti intensyviau, žaisdami prasmėmis, asociacijomis, pasikliaudami intuicija.

Išlaisvinti juslinį stebėtojo suvokimą dabarties vizualinio meno kūrėjams nėra taip jau paprasta, nes įtinkintos visuomenės žvilgsnį valdingai prikaustęs informacijos ir vaizdų srautas. Žiūrovo/stebėtojo laiky-

seną smarkiai pasikeitė, skatindama keistis tiek vaizdinę kūrybą, tiek jai atstovaujančias institucijas. Ieškoma naujų būdų, kaip išlaisvinti auditoriją, paklūstančią žiūrėjimo malonumui. Pasak Jonathano Crary, „*kintančios kapitalizmo konfigūracijos iškelia vis naujus apribojimus ir reikalavimus dėmesiui sutelkti ir jam išblaškyti, pristato vis naujas produktų serijas, stimuliavimo šaltinius, informacijos sroves, naujus percepcijos vadybos ir jos reguliavimo metodus*“.¹

Kabinetas

Rūtos Stepanovaitės nuotrauka

Dėmesio valdymas tapo produktyviu subjekto ir jį veikiančių naratyvų konstravimo principu. Tiek humanitariniai mokslai, tiek meno sfera percepciją „įkalina“ pernelyg griežtuose institucinių diskursų, koncepcijų ir praktikos rėmuose. Viskas paverčiama dėmesingo vartojimo objektais.

Tačiau estetinis patyrimas ir menas nėra izoliuoti horizontai. Jie atsiveria toje pačioje daugialypėje būtyje, kuri siūlo naujas praktikas, pasiglemžiančias dėmesį, globalius reprezentacinius ir diskursyvinus modelius, formuojančius naujo tipo sąmonę, individą, kultūrą (disciplinuotą, normalizuotą, kontroliuojamą). Pro juos vis sunkiau prasiveržti autentiškam mąstymui, subjektyviai vaizdinei patirčiai, intymiai percepcijai, iracionaliai energijai.

Norėčiau tikėti, kad jauniems menininkams atvira erdvė, kurioje numatoma rengti ir susitikimus, pokalbius su kūrėjais ir tarp kūrėjų, bus gyvas kultūros židinys. Įkvėps drąsiems eksperimentams, įspūdingiems projektams, gal net padės sušvelninti bendrą individualios percepcijos ir juslinio suvokimo krizę, kurią sukėlė beribė informacijos sklaida ir „interaktyvi“ komunikacija. Laikas telkti kūrybingą ben-

druomenę, nes, kaip pranašišškai teigė Guy Debord'as, spektaklio visuomenė yra atskirties technologijų produktas: „*Spektaklis yra susijęs ne tiek su žiūrėjimu į vaizdus, kiek su sąlygomis, kurios atomizuoja, izoliuoja, atskiria subjektus, net ir tokiame pasaulyje, kuris neatsiejamas nuo judėjimo ir apytakos.*“²

Linkėčiau, kad „Kabinetas“ ne tik ragintų pažvelgti, pamatyti kitaip, bet ir telktų izoliuotą intelektualines pajėgas.

Vis dėlto vertinant šiuolaikinio meno inkubatorių veiklą kitose šalyse, tenka pripažinti, kad Lietuvoje dar pernelyg mažai mecenatų, verslininkų, kurie remtų ir skatintų ne tik populiariąją kultūrą, bet ir alternatyvią, kitonišką, dinamišką meninę veiklą, bendradarbiautų, puoselėdami kūrybingą miestą. Nežinia, ar tai nepakankamo sąmoningumo ženklas, ar prastos meno ir kultūros vadybos atspindys. ■

¹ Jonathan Crary. *Suspensions of Perception. Attention, Spectacle, and Modern Culture. The MIT Press. 2001, p. 14.*

² Ten pat, p.74.

TALENTINGI, BET NEREIKALINGI

Mano dukra Indrė Agnė Každailytė (1963–2015) buvo knygų dailininkė, turėjo meno kūrėjo statusą. Jos likimas tam tikru atžvilgiu simboliškas. Greitai bus pusė metų nuo jos žūties. Būtų prasminga bent trumpai peržvelgti ne tiek jos gyvenimo etapus, kiek kūrybinį palikimą, pasidalyti bendresnio pobūdžio išvalgomis ne tik apie Indrės Agnės, bet ir apie kitų dailės kūrėjų vienišių problemas, susijusias su Lietuvos, mažos šalies, kultūros politika. Prisiimdamas savo, kaip tėvo, atsakomybę, kalbu ir apie valstybės priedermę globoti talentus, bent jau jų neprarasti. Suprantu, kad minėdamas savo dukrą neišvengsiu asmeniškumo, bet vis tiek rašau, nes manau, kad reikia apie tai kalbėti.

Knygos meną Indrė Agnė pasirinko po ilgų klaidžiojimų po kitas dailės sritis. Apie 1988 m. Lietuvos iliustratoriai jau buvo pasiekę europinį lygį, turėjo nemažai tarptautinių apdovanojimų. Taigi, įsiterpti į šią sritį reikėjo nemenkų pastangų. Jau pirmieji Agnės bandymai *Vyturio* leidykloje rodė, kad ji yra profesionali ir savita knygos dailininkė, tačiau Lietuvos leidykloms pigiau perleisti užsienio leidyklų knygas. Agnei teko ieškoti darbo svetur. Sekėsi nelengvai, bet ji buvo tokia pat atkakli, kaip ir darbšti. Vėlų vakarą ar net naktį eidamas Latakto gatve, dukters lange prie darbo stalo vis matydavau šviesą. Kai apsilankydavau, parodydavau, ką iliustruoja. Aptardavome, bet į mano pastabas ji nekreipė dėmesio, laikėsi savo.

Lietuvos leidyklos leido ir leidžia daugiausia knygeles vaikams iki 12 metų. Agnei buvo įdomesnis paauglių pasaulis. Jos pomėgiu protingai pasinaudojo įvairių užsienio šalių leidyklos, supažindindamos jaunimą su

Europos literatūros klasika. Ypatingas atkaklumas ir užsispyrimas leido Agnei subrandinti nuostabius ir savitus kūrybos vaisius. Ji sukūrė fantastiškai realistiškas iliustracijas Oscaro Wilde'o, Williama Shakespeare'o klasikiniais kūriniams su daugybe personažų, lyg skatindama jaunas žmones, kad atsitrauktų nuo kompiuterio ir paimtų į rankas tikrai gerą knygą. Įsimintiniausi Agnės iliustracijų ciklai primena tapybos kompozicijas: „Mėlynbarzdis“ (*Bluebeard*, Grimm Press, 1993), „Guliverio kelionės“ (*Gulliver's Travels*, J. F. Schreiber Verlag, 1993), „Doriano Grėjaus portretas“ (*The Picture of Dorian Gray*, Taipei: Grimm Press, 1994), „Karalius Lyras“ (*King Lear*, Taipei: Grimm Press, 1996), „Karalius Lyras“ (*King Lear*, Rey Lear LITERATURA, Editora Dimensao, Brazil, 1995), „Oscaro Wilde'o pasakos“ (*The Tales of Oscar Wilde*, Taipei: Grimm Press, 1998).

Kūrė ir Lietuvos leidykloms. Vertingiausi jos darbai būtų šie: Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*. Vilnius: *Tyto alba*. 1999, Andrius Vaišnys. *Konstitucijos istorija vaikams*. Vilnius: *Valstybės žinios*. 2003, Vytautas V. Landsbergis. *Pasaka apie Dievo vaikėlį*. Vilnius: *Dominicus Lituanius*. 2011, Aistė Vilimaitė. *Pieštukinė sraigė (Žaliagirio istorija)*. Kaunas: *Kauko laiptai*. 2012.

Šiandien dauguma Lietuvos dailininkų pagrindine kūrybos kryptimi laiko saviraišką. Jai atsiveria tikrai plati erdvė – tokius projektus remia Kultūros taryba, rengiami vietiniai ir tarptautiniai plenerai, netrūksta žiniasklaidos dėmesio. Visuomenė apie dailininko darbą mažai nutuočia, dažnas mano: „Jei tie dailininkai negali liautis piešę, tegul piešia, negi sunku tą daryti...“ O ką piešti pelningiausia, nurodys visagalė rinka. Todėl dailininkams,

Indrė Agnė KAŽDAILYTĖ. Angelių klubas

Indrė Agnė KAŽDAILYTĖ. Ilustracija iš knygos Staigi burtininko mirtis. 1994

Indrė Agnė KAŽDAILYTĖ
Ilustracija Brolių Grimmų
pasakoms

Indrė Agnė KAŽDAILYTĖ. Iliustracijos Oscaro Wilde'o knygai „Doriano Grėjaus portretas“

norintiems kurti ne tai, kas ma-
dinga, o tai, kas aktualu, reikš-
minga, reikalinga Lietuvai, kyla
problemų. Negi įrodinėsi, kad
esi gabus, pajėgus? Jei niekas to
nevertina, sunku ir pačiam pa-
tikėti. Pabandysiu apibendrinti.
Jau minėjau, kad leidykloms pi-
giau perleisti įvairių verstinę lite-
ratūrą, ypač knygas vaikams su
„barbių“ estetika. Na, o jei vie-
na ar kita leidykla turi atiduoti
duoklę nacionalinei kultūrai,
yra gana paprastas būdas, kaip tą
padaryti: kas nors parašė keletą
eilėraščių ar prozos tekstelių
vaikams, todėl reikalingas daili-
ninkas, kuris knygelę „papuoš-
tų“.

Reikia ne dailininko kūrėjo, ne asmenybės, bet ra-
šytojų ir leidėjų tarno. Esant tokiai situacijai, dailininkas,
norintis sukurti ką nors, kas turėtų išliekamąją vertę, o
ne vien mėgautis asmenine saviraiška, atsiduria užribyje.
Ypač materialiniu požiūriu. Pagal atlyginimą už kūry-
bą visų padėtis panaši. Ryškia išimtis sudaro tik popsas.
Lietuvoje grafikas, knygų dailininkas, kad pragyventų iš
savo profesijos, privalo dirbti daug, bet pigiai. Jei paly-
gintume mano dukros honorarus už leidinių iliustravi-
mą svetur ir namie, matytume, kad skirtumas didžiulis.
Sovietmečiu Lietuvos dailininko honoraras sudarė apie
penktadalį Maskvos dailininko honoraro už tą patį dar-
bą. Šiandien šis santykis, palyginti su Europos vidurkiu,
kiek mažesnis ir lygus maždaug ketvirtadaliui. Tai visas-
da darė ir darys įtaką kūrinio kokybei. Taisyklė paprasta:
norėdamas gauti pigiai, gausi pigų. Išimtis čia sudarytų
tie azarto genami kūrėjai, kurie dažnai dirba net ir veltui.
Tuo ciniškai naudojasi. Bet ar tai teisinga, ar nedaro-
ma skriauda mažos valstybės kultūrai? Esu girdėjęs, kad
skandinavai stengiasi apsaugoti nacionalinę kultūrą nuo
vis agresyvesnės globalizacijos. Gal ir mūsų politikai ga-
lėtų pasidomėti, kaip tą reikėtų daryti?

Indrei Agnei rūpėjo ne saviraiška, o iliustruojamos
knygos dvasia. Bet dailininkė kūrė daugiausia užsie-

Indrė Agnė KAŽDAILYTĖ. Iliustracija Oscaro Wilde'o knygai „Doriano Grėjaus portretas“

nio leidykloms, kurios vertino fantastiškai realistines
jos iliustracijas, atliktas tempera. Mažame formate
Agnė sutalpindavo aibes personažų su individualiais,
psichologiškai pagrįstais bruožais. Tokia kūryba – ne
tik didelio talento, erudicijos, bet ir kruopštaus darbo
rezultatas. Kūrė Agnė ir Lietuvos leidykloms, bet jų
honorarus palyginę su įdėtu kūrybinio darbo kiekiu,
matysime, kad tai ne atlygis, o grynas nuostolis. Sa-
kiausiai jai kaip tėvas: nesi nei teisininkė, nei Dailės aka-
demijos profesorė, tad prisitaiky, gyvenk kaip visi –
dirbk daug ir pigiai. Sakiau, nors žinojau, kad Agnei
tas netinka, ją, kaip ir daugelį talentų, žlugdė tokia
Lietuvos kultūros politika. Kai kas tvirtina, esą glo-
balizacijos epochoje dailė, ypač nacionalinė, jau mirė.
Kad tai netiesa, įrodo ir Agnės kūryba. Nors Lietuvoje
jos kūriniai nebuvo reikalingi, iliustracijos, sukurtos
Europos literatūros klasikais, priklauso lietuvių dailės
branduoliui ir turi išliekamąją vertę.

Post Scriptum

Šiomet su Lietuvos dailininkų sąjungos parama bus
surengta Indrės Agnės Každailytės kūrybą pristatanti
paroda, planuojama išleisti jos albumą. ■

AMŽINOJO ŽMOGAUS ŠMĖKLA

Moralės žmogus inteligibiliam pasauliui nėra artimesnis už fizinį. Šitą teiginį, užgrūdintą ir išaštrintą istorinio pažinimo smūgių, gal kada nors, kokioje tolimoje ateityje bus galima panaudoti kaip kirvį žmonių metafizikos poreikio šaknims pakirsti: ar labiau bendrosios gerovės palaimai negu prakeiksmui, kas pasakys?

Friedrich Nietzsche

Williamo Shakespeare'o drama „Hamletas“ nuo jos parašymo XVII a. pradžioje iki šiol yra interpretuota daugybę kartų, vis ieškant tragedijos sąsajų su esamuoju laiku. Vis dėlto kiekvieno šį kūrinį statančio režisieriaus pečius užgula didžiulė atsakomybės našta. Rasti originalią interpretaciją, imtis dekonstrukcijos, nesumažinant pjesės daugiasluoksniškumo, egzistencinių jos minčių gylio, nelengvas uždavinys.

Vidas Bareikis, sulaukęs panašaus amžiaus kaip Hamletas, Shakespeare'o pjesę statė, ieškodamas sąsajų tarp savęs ir pagrindinio veikėjo, palyginimų tarp papuvusios Danijos ir šiandieninės mūsų visuomenės puvėsių. Nacionaliniame Kauno dramos teatre pastatytas spektaklis klausimą „Būti ar nebūti?“ perfrazuoja į „Kaip būti?“ Ieškant atsakymo, žvilgsnis nukreipiamas į gana žmogišką būties problematiką, archetipinę patirtis apvelkama šiuolaikinės (populiariosios) kultūros „drabužiais“.

„Hamlete“ režisierius leidžia giliai įsišaknyti „teatro teatre“ principui, naudotam ir ankstesniuose darbuose. Čia jis įgyja netgi trimatę formą – analizuojamas meno (fiktyvus) ir gyvenimo (prigimtinis) teatrališkumas, teatrališka autorefleksija, teatrališkumo prigimtis. Vieni aktoriai vaidina, kiti sėdi ir stebi veiksmą, kartu laukdami, kada patys turės į jį įsitraukti, – teatrinės iliuzijos kūrimo mechanizmas neslepia-

mas. Vaidinama trijose zonose – tai besisukanti erdvė gilumoje, arčiau publikos esantis scenos plotas ir permatomas plastikinis podiumas, įrengtas ant priekinių žiūrovų salės kėdžių. Pati pjesė kelia vaidinimo kaip spąstų idėją, kai Hamleto stebimi artistai suvaidina jo tėvo nužudymą. Kauno dramos teatro Didžiojoje salėje atsiranda mažytė šios scenos kopija.

Būtent teatrališkumas labiausiai pabrėžia metafizinį matmenį, tiksliau tariant, jį kvestionuoja. Metafizika čia nėra dominuojanti, tačiau visada juntama. Kartais su ja net susiliečiama, ypač mirties scenose, – tai Hamleto tėvo, vėliau jo paties, kitų veikėjų fizinė, o kai kurių dvasinė mirtis. Hamleto tėvo šmėkla virsta Aukščiausiojo kūrėjo, pirminio metafizikos šaltinio, atspindžiu. Gal todėl ji vaizduojama ne kaip vaiduoklis su žmogaus kūnu, o perteikiama videoprojekcijomis kaip nespalvotas „čia ir dabar“ filmuojamas vaizdas, išryškėjantis nuo scenos lubų žemyn krįtančiame vandenyje. O menamos šmėklos portretas – tai pačių ją išvydusių veikėjų (Horacijaus, vėliau Hamleto) veidai. Nėra jokio kito žmogaus, tik jie ir Šmėklos balsas, skambantis lyg jų pačių galvose. Tai vienas iš stipresnių spektaklio momentų, atviras žiūrovų interpretacijoms. Viena iš tokių – „subjekto mirties“, apie kurią tiek daug kalbėta XX a. pabaigoje ir tebekalba iki šiol, įprasminimas.

Hamletas mato ne mirusio tėvo veidą, bet savo paties atspindį, tarytum Šmėkla virstų jis pats. Kitaip tariant, moralės ir tikėjimo reikšmę atmetusi, materialioms vertybėms pirmenybę atidavusi visuomenė netiki jokia metafizika – tai paties žmogaus psichikos konstruktas. Kas gi lieka? Lieka žmogus, gyvenantis tarp kitų tokių pat žmogiškų (pasak Nietzsche's, pernelyg žmogiškų) būtybių. Ir kaip tada (iš)būti dieviškojo, o kartu ir žmogiškojo pasaulio mirties akivaizdoje?

Rasti atsakymą į šį klausimą pavedama Hamletui, įkūnytam Vainiaus Sodeikos. Baugiai sakralus sąlytis su Šmėkla (mirusiu Dievu) paverčia jį Antžmogiui, kuriam lemta apšviesti žmoniją, lyg veidrodžiui parodyti jos tikrąjį veidą. Sodeika pernelyg nenutolsta nuo Shakespeare'o herojaus. Tiek jis, tiek Ofelija (Eglė Grigaliūnaitė), tiek Horacijus (Vaidas Maršalka) per visą spektaklį išlieka „universalūs“ personažai. Šiek tiek pakeitus drabužius, jie puikiai tiktų tiek XVII a. „Hamleto“ pastatymui, tiek vėlesniam, tiek dabartiniam, tiek būsimam. Jie priklauso tiems visais laikais retiems žmonėms, kurie ištikimi savo vidinei tiesai. Jei ir išduoda kokį nors moralinį principą, tai tik dėl dar didesnio teisingumo. Pilies aplinkoje, permirkusioje veidmainystėje, korupcija ir savanaudiškumu, jie virsta svetimkūniais.

Tiesa, galima išskirti vieną bruožą, kuris lemia, kad Sodeikos Hamletas skiriasi nuo šekspyriškojo, – tai paprastumas. Pjesėje Hamletas yra žmogiškas ir tuo artimas skaitytojams, iš karto pajuntantiems jam simpatiją, tačiau jis – princas, turintis „*aštrius valios ašmenis*“. Sodeikos herojus patrauklus tuo, kad nepabrėžia savo aukštos kilmės.

Paradoksalu: Shakespeare'o Hamletas, maištaujantis prieš veidmainystę, primestas elgesio, išvaizdos, net mąstymo normas, siekiantis įvesti „naujus“ socialinės gerovės kriterijus, išsiskiria iš aplinkos ir tuo yra artimas mums, šių dienų žmonėms. O Bareikio spektaklyje, veikdamas šiuolaikinio pasaulio kontekste, Hamletas atrodo „senoviškas“, lyg pats būtų šmėkla, kuri visiems primena, kad „dvasinis puvimas“ tebevyksta.

Spektaklyje Hamletas toks taurus ir toks vienišas humanistas kaip ir pjesėje. Sodeikos personažas įkūnija žmogų, kuris, kaip teigia JAV mokslininkas Josephas Campbello, tyrinėjantis herojaus archetipą, „*įveikęs as-*

meninį ir savo krašto istorinį ribotumą, sugebėjo pasiekti visiems tinkamus, paprastai – žmogiškus pavidalus. Tokio žmogaus svajonė, idėjos ir įkvėpimo šaltiniai nesuteršti kyla iš pirminių žmogiškojo gyvenimo ir mąstymo versmių. [...] Herojus miršta kaip šiuolaikinis žmogus, tačiau atgimsta kaip amžinasis žmogus – pasiekęs tobulybę, nekonkretus, visuotinis. Jo užduotis ir žygdarbis yra po atsimainymo grįžti pas mus ir mokyti to, ką sužinojo apie atnaujintą gyvenimą“.¹

Kiek Hamletui metų? Iš kai kurių dialogų galima spręsti, kad apie trisdešimt. Šiais metais 30 metų sukaks ir Vainiui, kuris puikiai atskleidžia savo personažo sveiką pamišimą ir nepaprastą paprastumą. Būtent sulaukęs trisdešimties Hamletas pradeda savąjį archetipinę kelionę, paženklintą atsiskyrimo (apsimeta bepročiu, kad atsiribotų nuo pasaulio).

Anot Campbello, „*būdingos kvietimo kelionėn aplinkybės yra tamsus miškas, didelis medis, čiurlenantis šaltinis ir pan.*“² Spektaklyje Šmėkla neatsiejama nuo vandens, krantinčio į rezervuarus-lovius. Vandens paviršiuje regimas mirusio tėvo atvaizdas yra tarsi riktas, t. y. atsitiktinumas, „*gyvenimo paviršiaus raibulys, kurį sukelia nežinomi šaltiniai. Riktai nėra grynai atsitiktiniai, jie atsiranda dėl nuslopinėtų troškimų ir konfliktų. Jie gali būti labai gilūs – tokie gilūs kaip pati siela*“.³ Išvydęs Šmėklą tarsi riktą, raibulį savo vidinių gelmių paviršiuje, Hamletas pajunta bundančią savastį, kurią apėmęs keršto troškimas.

Sodeikos personažas ryžtingai „keliauja“, patirdamas vis sunkesnius išbandymus. Gaila, kad šios kelionės pabaiga, sutampanti su spektaklio finalu, kai scenoje išsirikiuoja aktoriai, tarsi laukdami plojimų, o apie Hamleto, abiejų karalių ir Laerto mirtį pranešama tik žodžiais, netenka įtaigos ir dramtizmo. Spektaklis, kurį žiūrint vis norisi prisiminti Eimunto Nekrošiaus „Hamletą“ (ypač dėl ledo ir lašančio vandens simbolikos), šiam akivaizdžiai pralaimi, tarsi net nekovodamas. Kita vertus, Bareikio „Hamletas“ yra tas „riktas“, nuo kurio kūrybinė režisieriaus kelionė tik prasideda, nors ir anksčiau būta sėkmingų darbų. Gal todėl tokia ir spektaklio pabaiga – tarsi pasąmoningai išreikštas dar nenuėjo kūrybinio kelio simbolis?

Šis „Hamletas“ yra savotiškas riktas ir Kauno dramos teatrui, nes išjudina „švinktelėjusius“ vaidybos vandenius.

„Hamletas“. Režisierius Vidas BAREIKIS. Hamletas – Vainius SODEIKA, „karalžmogis“ – Dainius SVOBONAS Donato Stankevičiaus nuotrauka

Sodeiką, ko gero, pirmą kartą pamatėme visai kitokį – rimtą, hamletišką. Karalius (Hamleto dėdė) ir Karalienė (Hamleto motina) paversti viena baugoka hermafroditinė būtybe – „karalžmogiū“, vaidinamu Dainiaus Svobono. Įdomi šių veikėjų interpretacija aktoriui yra tiesiog priverstinis iššūkis – neįprasta vaidinti, o ir fiziškai būti scenoje, ant vienos kojos avint moterišką aukštakulnį, ant kitos – vyrišką batą. Vis dėlto galimybė stipriau „sužaisti“ šia interpretacija iki galo nepanaudota, apsiriboja ma vien išoriškai kuriama reikšmių schema.

Spektaklis kartais dvelkteli ironija, suteikiančia tragedijai komizmo atspalvį. Ypač pralinksmina publiką dvariškiai gėjai Rozenkrancas (Edgaras Žemaitis) ir Gildensternas (Andrius Gaučas), puikiai, šiek tiek teatralizuotai perteikiantys šiuolaikinių stilingų, moteriškų „vyrukų“ tipažus. Įdomiai ir „natūraliai“ šiam kontekste

atrodo pripučiamos sekso lėlės formą įgavusi Fortūna (Jovita Kornelija Jašinskaitė).

Bareikio „Hamleto“ kelionė trūkčioja, nes režisierius ima ir pats pakliūva į savo spendžiamus teatrališkumo spąstus, vis dėlto neišvengia jų ir žiūrovai. Po spektaklio dar ilgai jaučiamas amžinojo žmogaus šmėklos alsavimas į nugarą: „Žmogus – tai upė užteršta. Ir jūra reikia būti, kad vandenį tos upės nešvarios priimt galėtų, neprarasdamas tyrumo.“⁴ ■

¹ Joseph Campbell. Herojus su tūkstančiu veidų. 2015. Vilnius: Tyto alba, p. 28–29.

² Ten pat, p. 63.

³ Ten pat, p. 62.

⁴ Friedrich Nietzsche. Štai taip Zaratustra kalbėjo. Rinktiniai raštai, p. 25.

KONKURENCIJA IGNORUOJU IŠ PRINCIPO

Su smuikininke Agata DARAŠKAITE kalbasi Zita ČEPAITĖ

Kai koncertuoja populiarus baroko muzikos ansamblis *London Concertante*, jo programoje dažnai būna ir lietuviška pavardė Agata Darashkaitė arba Daraskaitė. Šiuo metu Agata bando pasiekti, kad h raidės nebeliktų, nes „keistai atrodo“, tačiau būtent toks pavardės variantas įsitvirtino nuo to laiko, kai ji, būdama vos keturiolikos, atvyko mokytis į lordo Menuhino muzikos mokyklą. „Jie paklausė, kaip tariama mano pavardė ir užrašė taip, kaip girdėjo“, – sako lietuvių smuikininkė, sėkmingai besiskininanti kelią itin konkurencingoje Londono muzikos scenoje.

Zita Čepaitė. *Nuo ko viskas prasidėjo?*

Agata Daraškaitė. Man buvo 10 metų, kai Lietuvos muzikos akademijoje 1998 m. lordui Menuhinui buvo teikiamas garbės daktaro vardas. Iškilmės vyko Didžiojoje akademijos salėje, aš buvau pakviesta pagroti. Lordas Menuhinas tada pakvietė mane į kažkokį festivalį Šveicarijoje, bet aš dalyvauti negalėjau ir, deja, daugiau niekada jo nebesutikau, nes netrukus Maestro mirė. Buvau dar vaikas ir nelabai supratau, kokio masto yra ši asmenybė. Aš pati dabar negaliu patikėti, kad su juo bendravau. Smuiko dėkle iki šiol nešiojuosi nuotrauką, kur kalbuosi su lordu Menuhinu. Kažkas padarė keletą nuotraukų ir tėvai, gavę adresą, nusiuntė porą kopijų Menuhinui. Kaip nustebome, kai jis grąžino jas atgal su savo autografu!

O tai, kad atsidūriau muzikos mokykloje *Yehudi Menuhin School*, su pačiu Maestro visiškai nesusiję. Tuo metu mokiausi Čiurlionio meno gimnazijoje, tėvai pasirūpino, kad nuvykčiau į kursus Italijoje, veda-

mus garsios smuiko specialistės, profesorės Natalijos Bojarskajos. Ji dėsto Menuhino mokykloje. Padariusi įrašą, nuvežė mokyklos direktoriui pasiklaudyti, kaip aš groju. Netrukus gavau kvietimą atvykti į perklausą ir buvau priimta.

Taigi nuo 14 metų gyvenau Anglijoje. Iš pradžių Stoke d'Abernone [miestelis į pietvakarius nuo Londono – Z. Č.], kur įsikūrusi Menuhino mokykla, o kai įstojau studijuoti *Royal College of Music* – Londone.

Kaip klostėsi koncertinė jūsų karjera?

Koncertavimas yra viena iš sudėtinių muzikos mokymosi dalių. Kai atvykau į Angliją, visus koncertus, kuriuose dalyvaudavau, rengė Menuhino mokykla. Vėliau, kai studijavau, labai dažnai tekdavo atstovauti kolegijai, o tai suteikė galimybę muzikuoti su aukštos klasės dirigentais ir puikiais orkestrais. Bebaigiant kolegiją, mano gyvenime visiškai neplanuotai atsirado *Kremerata Baltica*. Atsirado tam tikru atžvilgiu

per klaidą. Nutiko taip, kad mano smuiko dėstytojas įkalbėjo dalyvauti Heifeco konkurse Vilniuje. Aš to visai nenorėjau, nes esu alergiška konkursams, man ten ne vieta.

Kodėl? Juk visi veržiasi į konkursus, kad būtų pastebėti ir lengviau prasimušty.

Kai dar mokiausi Čiurlionio meno gimnazijoje, per ketverius metus iki išvažiavimo iš Lietuvos teko dalyvauti dešimtyje konkursų. Nieko ten ypatingo, vaikiška programa, tačiau du trys konkursai per metus – tikrai per daug, tiesiog maratonas. Man nepatiko visa ta konkurencija, tai, kad turi pasirodyti esąs geresnis už kitus, matyt, tada aš viso to ir persisotinau. Kai atvažiavau į Menuhino mokyklą, dalyvauti konkurse niekas nespaudė, tiesiog mokiausi, muzikavau ir tiek. Bet kolegijoje mano dėstytojas vėl primygtinai tikino, kad reikia dalyvauti, jeigu noriu ko nors pasiekti. Jis žinojo, kad Lietuvoje vyks konkursas,

taigi man sako: kodėl tau nenuvažiavus, juk malonu, namie pabūsi. Nuvažiavau, tačiau malonumu to nepavadinčiau – matyt, buvau nepasirengusi psichologiškai. Labai jaudinausi, apsirgau, grojau prastai, net nepatekau į finalą. Konkurso finale akompanavo *Kremerata Baltica*, o maestro Kremeris, žiuri garbės pirmininkas, kaip tik tomis dienomis surengė perklausas pretendentams į orkestrą. Taip išėjo, kad vietoj laurų konkurse, aš gavau darbą. Pirmus metus grojau laisvu grafiku, galėjau pasirinkti, kada vyksiu į koncertus, kada ne. Tuomet dar studijavau magistrantūroje ir buvo labai patogiu, galėjau be vargo baigti studijas, o nuolatine muzikante tapau vėliau. *Kremerata Baltica* atima labai daug laiko, kartais po penkis mėnesius per metus tenka praleisti turuose ir su *London Concertante* groju tik tada, kai esu Londone.

Kiekvienas smuikininkas nori būti solistas. Ar turite tokių ambicijų?

Agata su Menuhinu

Mane nuo mažens traukė kamerinė muzika. Nuo pat pradžių mėgau groti kvartetuose, sekstetuose, ansambliuose, kuriuose išmokstama groti kartu. Labai džiaugiuosi, kad patekau į Menuhino mokyklą, nes ten ugdomas kamerinės muzikos supratimas, šlifuojamas jos atlikimas. Kai persikrausčiau į Angliją, daug grojau būtent kamerinės muzikos.

Vadinasi, London Concertante nebuvo atsitiktinumas?

Iš tikrųjų ne. Tačiau, kaip čia pasakius, kad nenuskambėtų netei-

singai, – muzikavimo su *London Concertante* nelai-
kau labai svarbiu savo karjeros etapu. *Concertante*
programa taikoma plačiajai publikai, o ji nebūtinai
yra muzikali. Labai dažnai grojame *St Martins in*
the Field bažnyčioje, greta Trafalgaro aikštės, į tuos
koncertus dažniausiai ateina turistai, kurie galbūt
pirmą kartą gyvenime klausosi klasikinės muzikos.
Programa keičiasi labai nedaug, jos pagrindą suda-
ro populiarūs barokiniai koncertai, kartais Mozartas.
Ansamblis labai profesionalus, puikūs atlikėjai, gerai
susigroję, vienas kitas keičiasi, bet branduolys lieka
tas pats jau 18 metų. Vis dėlto mano karjerai jis nėra
labai svarbus.

*Tačiau net Cadogan Hall publikai ši muzika patin-
ka. Ir, beje, nors kūriniai, kaip sakote, daugybę kartų
groti, jie skamba labai gyvai. Kas tą lemia?*

Nors programa atliekama daugybę kartų, ji nėra
„nugrota“, patiems muzikantams nusibodusi. Gal
todėl, kad pasikeičia tai vienas, tai kitas dalyvis. Be
to, susigroti paprastai turime maždaug tris keturias
valandas. Visi ateina jau parengę savo partijas, susi-
renkame, parepetuojame ir einame koncertuoti. Gal
todėl kūriniai ir skamba taip gaiviai.

*Kas rūpinasi sceniniu ansamblio įvaizdžiu? Jis at-
rodo toks harmoningas ir elegantiškas, tarsi aprangą
būtų kūręs specialiai samdytas dizaineris...*

Ne, *Concertante* įvaizdžiu niekas specialiai nesi-
rūpina. Yra viena taisyklė, kad ansamblio moteris
vilkėtų spalvotas sukneles, ir tiek. Tiesa, kiekvieną
kartą eidamos į sceną tikimės, kad neatsidurs greta,
pavyzdžiui, rožinė su oranžine ar koks kitas nelabai
skoningas derinys. Netyčia pasitaiko, kad dvi atli-
kėjos vilki, tarkime, raudonai, bet niekas mums ne-
nurodinėja ir net mes pačios tarpusavy nesitariam,
kuri kokią suknelę vilkės. Bet klausytojai, pasirodo,
kreipia į tai dėmesį. Po vieno koncerto gavau keletą
žinučių iš visiškai nepažįstamų žmonių, kad pati-
ko mūsų grojimas, o viena moteris net pagyrė žalią
mano suknelę.

*Kokių savybių reikia, kad išsilaikytum muzikos sce-
noje tokiame mieste kaip Londonas, kur suvažiuoja
patys geriausi atlikėjai?*

Svarbiausia yra kantrybė, sugebėjimas dirbti ir
nenuleisti rankų. Beje, muzikantui labai svarbi iš-
tvermė. Ypač to reikalauja ilgi koncertiniai turai.
Dažniausiai keliaujame anksti ryte, popiet poilsis
viesbutyje, vakare koncertas. Kitą dieną viskas iš
naujo – kelionė, poilsis, koncertas. Labai dažnai
būna gaila, kad negaliu pamatyti miesto, į kurį at-
vykau, nes privalau ilsėtis. *Kremerata Baltica* turi
tradiciją, kad popiet yra tylos valanda, kai negalima
groti, apskritai nieko daryti, reikia pamiegoti. Pas-
tarąjį kartą kelionė truko ilgiau negu mėnesį, kon-
certavome Japonijoje, tiek daug norėjau pamatyti,
bet, turui artėjant į pabaigą, pajutau, kad turiu save
stabdyti, sukaupti jėgas.

Muzikantai nelaiko savęs sportininkais, bet mes
repetuojame dažniausiai apie šešias valandas per
dieną, o juk tai sunkus fizinis krūvis. Ypač grojant
smuiku, nes tai nesimetriškas instrumentas, kaip ir
fleita, todėl labai kenčia rankų ir nugaros raumenys.
Iš tikrųjų muzikantams reikėtų sportuoti, vaikščioti
į masažus. Aš vienu metu intensyviai dariau jogos
pratimus. Dabar to imuosi retokai, nes dažniausiai
nebūnu vienoje vietoje ir neturiu klubo, kur galėčiau
nuolat sportuoti.

*Ar lengva atvykėliui įsitvirtinti tarp gausybės puikių
vietinių muzikantų? Kaip sekasi įveikti tą nuolatinį
konkurencijos jausmą?*

Kiekvienas turi savo požiūrį į konkurenciją. Aš ją
tiesiog ignoruju. Muzikantai buriasi į neformalias
grupes. Jei baigė, pavyzdžiui, *Royal Accademy of Mu-
sic* arba *Royal Music College*, tai tavo aplinka ir bus
žmonės, baigę tą pačią instituciją. Taip susidaro tarsi
tinklas muzikantų, kurie vieni kitus kur nors pakvie-
čia. Taip man nutiko ir su *London Concertante*. Spėju,
koncertui staiga prireikė smuikininko, paskambino
mane jau girdėjęs muzikantas ir paklausė, gal galė-
čiau su jais pagroti. Kažkaip išdrįsau pasakyti, kad
galiu, ir pasilikau.

London Concertante. Agata Daraškaitė pirma iš kairės

Mes, laisvai samdomi muzikantai, esame tarsi žuvis baseine, iš kurio mus po vieną sužvejoja. Aš konkurencijos nelabai paisau. Yra tekę dalyvauti renginiuose, kuriuose vienus lygina su kitais, ten aš nusiteikiu taip, kad savo darbą atliksiu, kaip įmanydama geriau, bet daugiau niekas nuo manęs nepriklauso.

Aišku, geri pasiūlymai retai nukrinta iš dangaus. Reikia mokėti kantriai ieškoti galimybių. Štai prieš porą metų mes, keturi tada dar *Royal College of Music* studentai, susibūrėme į kvartetą, kurį pavadiname *Consona*. Susitikę Senovinės muzikos fakulteto koridoriuje, kartą nusprendėme paskaityti iš lapo klasikinės epochos kvartetus, ir pamatėme, kaip smagu juos groti, nes mūsų muzikinis skonis ir nuomonės sutampa, todėl ėmėme muzikuoti kartu. Dar tik pradžia, bet jau dalyvavome senosios muzikos konkursuose ir laimėjome du prizus. Grojame nuo Haidno iki ankstyvojo Mendelssohno. Stengiamės, kad muzika skambėtų kuo autentiškiau, išsinagrinėjame to laikotarpio muzikavimo stilių, grojame autentiškais instrumentais su žarnų stygomis, su klasikiniiais smičiais. Atliekame tokią pačią muziką kaip visi, bet darome tai šiek tiek kitaip.

Ar sunku naujam ansambliui pradėti muzikinę veiklą Londone, kur tokia didžiulė atlikėjų koncentracija?

Yra daug fondų, yra mažų konkursėlių, kurie arba paremia, arba padeda susirasti turą, duoda patarimų. Yra įdomi prancūzų programa, kuri padeda jauniems ansambliams – suteikia vadinajamą *residence*, tai tarsi kūrybinė stovykla, kur viskas apmokėta, pagal pageidavimą pakviečiamas bet koks profesorius, kad padirbėtų su atvykėliais. Šios stovyklos

suteikia galimybę repetuoti naujus kūrinius, plėsti ansamblio repertuarą, lavinti muzikavimo įgūdžius. O *residence* pabaigoje surengiamas koncertas. Be to, organizuojama daug senosios muzikos festivalių. Atėinantiems metams jau esame parengę programą, numatyta nemažai koncertų ir manau, kad palaipsniui pavyks įsivažiuoti.

Londone nemažai lietuvių muzikantų. Ar bendraujate? Gal planuojate kartais koncertuoti drauge?

Iš tikrųjų tarp jų turiu draugų, nemažai teko bendrauti su lietuviais, atvykusiais čia studijuoti muzikos, bet groti kartu neteko. Kiek žinau, bandoma suburti Baltijos šalių muzikantus, kurie galėtų koncertuoti pasikeisdami, bet aš dažnai būnu išvykusi į turus, tad iki šiol dar nepavyko tokiame renginyje dalyvauti. Žinau, kad LR ambasada kasmet organizuoja lietuvių koncertą, minėdama Nepriklausomybės dieną, keletą kartų manęs klausė, ar galėčiau dalyvauti, gaila, vis turėdavau atsisakyti.

Dėkoju už pokalbį.

■

GREITAI ĮSIJAUTĖME

Kaip greitai atmetėm prietemos laiką, vargus savo tėvų, diena diena galėjusių tik prikimšti mūsų pilvus riebaus maisto, o kūnus dengti drabužiais – pigiais, pilkais, išvogtų spalvų.

Kaip greitai išmokome įsikinkyti į paskolas už rūmus su kabančiais Semiramidės sodais, vandenyno kvapo oro gaivikliais, netikros odos baldais ir klinikos sterilumo sienomis.

Kaip greitai pamiršome savo tėvų šnektą gėdydamiesi visko, kas liudija tikrąją kilmę, mūsų gimdytojų tarmę, todėl ir mūsų pačių. Ne, kuo greičiau įsivilkome į bendrinę.

Kaip greitai tapom labai išdidūs, suaugę, provincialiai išsilavinę, populiariai apsiskaite, žinoviškai vertinantys kičą ant sienų, mat už jį sumokėjome pernelyg daug.

Sumokėjom daugiau, nei buvo verta, bet rėksnės spalvos puikiai dera su ryškiomis asmenybėmis, kaip ir paveiksle klūpinčios aklos moters akys, smingančios tiesiai į šeimininkų vidinį mėšlą.

SPALVŲ REFORMA

Būtent todėl, kad balta spalva neteko aktualumo, nes tai, kas balta,

pamažu tapo visiškai korumpuota, baltos spalvos joje vis mažiau ir mažiau, o į kasdieninę mūsų šnektą veržiasi tokie nepateisinami hibridai, kaip *juodbaltė*, šiandien siūlome atsižvelgti į faktinę tiesą ir baltą spalvą pervadinti juoda, atitinkamai juodą perkrikštijant balta. Suprantama, kurį laiką bus daug painiavos, ir asmenys, siekiantys paminėti viena, tars atvirkščia ir susidurs su klausiamais žvilgsniais. Susitaikykime, iš pradžių bus nelengva žinoti, kurį variantą kalbėtojas turi omenyje: balta kaip balta ar balta kaip juoda, o gal tiesiog juoda – tai, kas pagal naująjį potvarkį yra vadinamoji balta? Mūsų komisija jau ištyrė, kad tokie nesusipratimai bus tik laikinas nepatogumas, tolydžio įsigalės spalvų pavadinimai, atitinkantys nūdienos politinę realybę: juoda vadinsis tai, kas atspindi visas spalvas, o balta – tai, kas sugeria visą vaivorykštę. Pastaba: kitos tarpinės spalvos ir atspalviai šiame diskurse neaktualūs.

GRAŽI, KAI PYKSTI

Kam tau galva, kai esi tokia įstabi nuo smakro žemyn? Juk esi žąsies kaklas, sukiojantis galvą norima kryptimi. Kam tau galva, kurioje tiktai akys – kelias dangun – išganys,
visa kita – tamsa, bukaprotystė, aklas instinktas ir žiovulys.

Kam tau galva, gražuole, o joje – tie debesys,
susikaupiantys į audras?
Žinai, niekada tokioje migloje vyrai meilės nieško
ir nesuras.
Kam tau burna, iš kurios prasižiojus iškrinta rožė
arba varlė?
Būk nuoga, paslaptinga, suraukusi kaktą it sfinksas
tylėk.

Kam kentėti galvos skausmus! Nebent išmoksi
dangstytis jais,
kai nesinori saldžiai išnokusio kūno paskolinti
nakčiai kitai.

Juk esi svarbiausia stotis, iš tavęs vyrui gimsta vaikai,
juk esi smėlio laikrodys arba kraujo pilna klepsidra,
netgi jei

matom odos maišelį, kupiną išmatų, limfos,
seilių ir vėmalų.
Kam tau, kam tau, brangioji, galva, pilna pjuvenų
arba pūkų?
Kam tau nosis, jautri išdavikė, užuodžianti tiesą
arba melus?
Kam tau ausys, tik veltui užsikemšančios nuo
naujienu sieros?

Puolusioji hetera, meiluže, kam gi tau atmintis?
Kam tau dirbti, žinoti, norėti, mąstyti, kai šoka
dainuoja būtis!
Juk galėtum be viso to džiaugsmui ir laimei
išnokus supūt!
Kam rašai, jei galėtum tiktai gyventi, tik būti?

CENZŪROS SKYLĖ

Jie mus apvagia nutylėjimais,
mūsų tėvai, mūsų protėviai.
Kai reikia girdėti jų balsą,
girdime niūrų juoką ar pašaipėlę,
atseit vaikai neišmano, nežino,
gyvenimas jiems per švelnus,

jų negrūdino tarsi plieno,
netiesino sunkūs istorijos kūjai.

Mes, vaikai, tariam šventvagiškai:
tie gyvenimo smūgiai išties tėra
vis tas pats baisus žmogiškumas.
Pakalbėkime apie jį, ar ką?

Mūsų karta neišmokusi smerkti,
nes mokykloje šitai mėgdžiojom tik
dešimt metų, po to raudonos mokytojos
atsivertė, nors ir neatsiprašė.

Mums melavo tėvai, melavo draugai,
melavo suaugusieji, visi, kas žinojo.
Kaip ir dabar: tie, kurie žino tiesą
(čia nelieskim absoliučios tiesos),
tie, kurie turi savąją tiesą, siūlo *pusiau*
tiesą, meluodami mums, atžaloms.

Jie sako: tylėjom visą savo gyvenimą,
tad nepradėsime dabar, viena koja grabe,
atvirauti, leiskite, kad numirtume
oriai, tikėdami, gal istorija
nesužinos, kokie buvom bailiai.

Bet istorijai nusispjauti į tai, kokie
jūs buvot bailiai. Užtat vaikams ne tas pats.
Nežinoti praeities, slypinčios genuose,
mažų mažiausiai yra pavojinga.
Mūsų tėvai – bailiai, vadinasi, mes tokie pat.

Mes stiprūs, kai žinom, kas esam, ir
drąsūs todėl, kad turim drąsos žinoti.
Juk neprašome jūsų liautis bijojus,
nereikalaujam didvyriškų poelgių, šito
iš kitų niekas negali prašyti.

Bet pasakyti apie save visą tiesą,
kad ją, o ne melą paliktum, – to reikalauti
šventa mūsų teisė.

VILTIES GIESMĖ*

TREČIOJI DALIS: Saloje

1960 m. spalio 1 d.

Adelaidės Furanžjė dienoraštis

Čia esu jau ilgiau kaip mėnesį. Koks neįtikėtinais beprotiškas čionykštis pasaulis! Nuo šiol stengsiuosi rašyti bent kartą per kelias savaites, kad apibendrinčiau, ką patyriau, – kas žino, gal Flioretė ir Ilirijus kada nors perskaitys mano pasakojimą.

Salą pasiekėme ankstyvą rytmetį. Iš už debesų trumpam išlindo tekanti saulė ir skaisčiai nutvieskė uolėtą krantą. Kairėje, vakariniame salos krašte, išvydau aukštą, keisto pavidalo kalvą, rytuose dunksojo miškas, kurį už pusantro kilometro prarijo staigus kranto posūkis. Ant uolų, iškilusių gal dvidešimt metrų virš kranto, mindžikavo keli tuzinai paauglių ir sveikino besiantinantį mūsų laivelį, mojuodami rausvomis nosinaitėmis. Jiems už nugarų, kelis jaunuolius stipriai apkabinęs rankomis per pečius, stovėjo Kostas. Jo plaukai plaikstėsi vėyjeje.

Netrukus išgirdau dainuojant – nuo uolų skambėjo didinga oktavų giesmė. Niekada anksčiau nebuvau girdėjusi tokios garsų dermės – dvibalsio choro, atliekančio tą pačią melodiją, kartojamą vėl ir vėl, – itin retas folkloro reiškinys. Įsiminiau skambią jos melodiją:

Oktavų giesmė

* Tęsinys iš 2015, nr. 9, nr. 10, nr. 11, nr. 12

Giesmė pavergė mane akimirksniu. Dar niekada gyvenime taip nesijaučiau – lyg širdis veržte veržtusi iššokti iš krūtinės, kad pasinertų į tą melodiją, susiliėtų su jos sąskambiais, jos tyrumu, jos energija. Net privertė mane persvarstyti, kaip derėtų skambinti Beethoveną, nors šį malonumą nutariau atidėti vėlesniam laikui. Buvau taip pakerėta muzikos, kad tik tada, kai pasiekėme krantą, pastebėjau keistą dalyką: choristai, mergaitės ir berniukai – neįtikėtina! – dainavo, nepraverdami burnos.

– Jie sveikina jus, pilvakalbystės būdu atlikdami tradicinę giesmę, – pastebėjęs mano nuostabą, paaiškino Žanas Liukas.

Nešinas lagaminais, nuvedė mane prie naujojo būsto durų – tai buvo paprastutis statinys su nedideliu miegamuoju, kuriame stovėjo vietnamietiška vonia, pagaminta iš specialaus akmens, nešiojamas šviestuvai. Kitoje koridoriaus pusėje, didesniame kambaryje išvydau abu savo *Pleyel* firmos fortepijonus. Čia tikriausiai turėjo būti manoji „konservatorija“. Namuko priestate buvo tualetas ir virtuvėlė, aprūpinta krosnele, staliuku ir trim kėdėmis be atlošų – visus baldus pagamino Žanas Liukas. Nagi, nagi... Galėsiu savo kailiu patirti, kaip jautėsi ankstyvieji neandertaliečiai.

Kitos kelios dienos buvo kupinos įspūdžių. Pirmiausia man aprodė meteorologijos stotį, įrengtą keliuose barakuose, panašiuose į kariuomenės kazematus. Ten išvydau daugybę ilgų antenų, radijo siųstuvų, kitokios įrangos, kurios tiksliai paskirtis man nežinoma iki šiol. Netoliese stovėjo Žano Liuko namas, toks kaip manasis – paprastutė molinė trobelė, tačiau su vienu kambariu, atstojančiu ir miegamąjį, ir virtuvę, ir svetainę. Už namo įrengtoje vonioje išvydau modernų dušą ir tualetą, vandens filtrus, nuotėkų valymo įrenginius. Ypač palengvėjo, kai pamatčiau dar ir skalbimo mašiną.

Erdviame kambaryje lentynos lūžo nuo knygų prancūzų ir portugalų kalbomis. Greta lovos stovėjo tvirtas, geros kokybės nešiojamas šviestuvas. Spėjau, kad Žanas Liukas labai mėgsta skaityti. Bet ką gi dar veikti šioje Dievo pamirštoje saloje? Pastebėjau, kad jo biblioteka labai šiuolaikiška – vienoje lentynoje atverstas Maurice'o Merleau-Ponty *Les sciences de l'homme et la phénoménologie** tomas buvo 1958-ųjų leidimo.

Lyg tarp kitko paklausiau, ar Žanas Liukas yra girdėjęs apie Alfredą Kortò. Netaręs nė žodžio, jis atidarė spintą, kurioje pamačiau modernų fonografą ir lentyną, prigrūstą ilgai grojančių plokštelių. Daugiausia prancūziškos *chanson*, atliekamos Édithos Piaf, Aliberto, Marie Dubas, Francis'o Lemarque'o, Yves'o Montando. Tačiau tarp jų pastebėjau ir kelis klasikinės muzikos įrašus – Berliozo aranžuotą *La Marseillaise*** , kelis Chopino kūrinis, atliekamus mano mokytojo Alfredo Kortò. Trečiojoje plokštelėje – o kaipgi kitaip! – buvo įrašyta Beethoveno Devintoji simfonija, diriguojama Toscanini'o (aišku, tai garsusis 1948-ųjų televizijos koncertas, dalyvaujant NBC*** simfoniniam orkestrui).

Išėjusi iš namelio, išgirdau švelnų gurgėjimą. Ėmiau dairytis, iš kur sklinda garsas.

– Tai mūsų slaptoji versmė – nedidukas tyro vandens ir energijos šaltinis, – paaiškino Žanas Liukas.

– Ateityje saloje pastatysime vandens gėlinimo įrenginius, tada šito mažylio mums nebereikės, – pridūrė Kostas.

– Bet kol išauš ta džiugi diena, laikysiuosi įsikibęs į jį ragais ir nagais, – pareiškė Žanas Liukas ir liūdnai šyptelėjo, kaip yra įpratęs.

– Ar saloje yra daugiau prancūzų? – paklausiau.

– Prancūzai čia nebegyvena, bet iki 1955-ųjų kartais atvykdavo iš Saigono ir likdavo bent po savaitę. Kartu dirbdavome. Nesirūpinkite, aš nesijaučiu vienišas. Be to, su manim yra Kostas... – Žanas Liukas meiliai pažvelgė į jį.

– Ar judu *tokie* artimi?

Nė vienas neatsakė.

* „Mokslai apie žmogų ir fenomenologija“.

** „Marselietė“, Prancūzijos valstybinis himnas.

*** National Broadcasting Company, 1926 m. Niujorke įkurtas radijo ir televizijos (1941 m.) tinklas.

Kitą dieną, man dar nė nespėjus pamatyti Ilirijaus, Kostas prikalbino pasivaikščioti po salą. Nuėjome beveik penkiolika kilometrų, kone iki pat Išminčių buveinės, ir grįžome palei krantą, besidriekiantį kitoje salos pusėje. Žygis mane išsekino, išstis dvi dienas negalėjau nė žingsnio žengti. Sunku įsivaizduoti, bet čia nėra nė vieno automobilio, net vežimo, traukiamo arkliais. Žmonės vaikšto pėsčiomis arba, nutikus nelaimei, gabenami karučiais, kuriuos traukia raumeningi jaunuoliai.

Prieš mums išsirengiant į žygį, Kostas įteikė man nuostabius paryžietiškus sportinius batelius. Po kiek laiko tarė:

– Pažvelk!

Atsigręžusi pamačiau aukštą, iki pusės žolė apžėlusią stacią kalvą tiesiai už Žano Liuko namelio.

– Ši nuostabi kalva supilta žmonių rankomis, – paaiškino. – Pasak mūsų Išminčių, turime supilti ją tokio aukščio, kad užkopę į viršūnę išvystume Kinijai priklausančios Hainano salos krantus.

– Ar toji sala toli?

– Maždaug už dviejų šimtų kilometrų į šiaurės rytus.

– Kokio aukščio turėtų būti ši kalva, kad matytųsi Hainanas? – pasiteiravau vien iš mandagumo.

– Gerokai aukštesnė negu dabar, – atsakė Kostas. – Pagal mano apskaičiavimus, bent jau dviejų kilometrų.

– Bet kalvos pagrindas neatrodo pakankamai platus, kad išlaikytų tokį aukštį, – nusistebėjau. – Argi saugu ją taip kildinti?

– Neturiu supratimo, tačiau netikiu, kad Kalva kada nors bus aukštesnė negu dar kokie keli šimtai metrų. Šita idėja absurdiška. Niekada nebaigsime pilti tos Kalvos. Neturime pakankamai išteklių.

– Kam jums reikia matyti tą kinų užkampį? – paklausiau, apimta smalsumo.

– Pagrindinis tikslas – stebėti žmonių judėjimą.

– Ir kas iš to?

– Kad ištaikę tinkamą momentą, nusiųstume savo pajėgas užimti Hainano.

– Nieko sau! Kam jis jums?

– Išminčiai tvirtina, kad tai mūsų sala, – atsakė Kostas.

Kurį laiką ėjome tylėdami. Kai pasiekėme šiaurinę krantą, prie molo pamačiau keletą neįprastai erdvių valčių.

– Ar čia žvejų valtyš? – paklausiau.
– Ne, jomis mūsų jaunuoliai plaukia į Hainaną, kad iš ten atsigabentų žemės, – paaiškino Kostas.

– Ar saugu tomis valtimis plaukti taip toli?
– Išverti šią kelionę beveik neįmanoma. Per pastaruosius dešimt metų sveiki grįžo vos keli ekipažai.

Šiurptelėjau.

– Kam jums išvis reikia gabenti žemę iš Hainano?

– Ji turi simbolinę prasmę. Pagal Išminčių mokymą, net menka Hainano žemės saujelė sutvirtina vietinį smėlį, pilamą ant Kalvos. Bet nesijaudink, nemanau, kad šios pragaištingos kelionės tęsis ilgiau, negu gyvuos dabartinė Išminčių karta.

– Ar Išminčiai yra tikrieji salos valdovai?

– Taip, bet į kasdieninius reikalus jie nesikiša. Išminčių įsakus skelbia sekretoriai ir prižiūri, kaip tie įsakai vykdomi. Pačiais būtiniausiai atvejais sekretorius galima papirkti, – pajuokavo Kostas, bet jo balse pasigirdo liūdna ironija.

Žingsniavome pajūriu. Dešinėje stūksojo molinės trobelės. Visomis kryptimis spėriai lakstė daugybė žmonių, nešinių šviežiai supjautomis lentomis, metalo gabalais. Kiti stūmė statybinių medžiagų prikrautus karučius. Energingai triūsdami, visi be perstojo niūniavo. Lyg nežinotų, kad renčia naujas valtis, išplukdysiančias jų vaikus į pražūtį...

Kai priėjome didžiulį molinį pastatą, Kostas nušvitusiu veidu pakvietė vidun. Tai buvo ligoninė. Kiekvienoje palatoje stovėjo po keletą lovų, tuščia buvo vos viena kita. Atskirai įrengta laboratorija. Nors tikrai nesu tokia kompetentinga, kad galėčiau profesionaliai vertinti, vis dėlto pastebėjau daug šiuolaikiškai atrodančios aparatūros. Pustuzinis žmonių su baltais chalatais susikaupe kažką tyrinėjo per mikroskopus. Kiti vis eidavo į palatas apžiūrėti pacientų.

Kostas didžiudamasis parodė chirurginę įrangą, ką tik atgabentą iš Paryžiaus. Ją montuojantis personalas tobulai kalbėjo prancūziškai, nudžiugau, gavusi progą persimesti keliais žodžiais. Studijavę mediciną Saigone, tie jauni žmonės tapo Kosto pagalbininkais.

Baigęs ekskursiją po ligoninę, Kostas pakvietė mane į mažą trobelę, sakydamas:

– Čia mano namai.

Išvydau menkai apstatytą kambarį – vienvietė lova, kėdė, nedidelis staliukas, daugybė knygų, žurnalų, radijo imtuvas, fonografas su mano atliekamų Moscheleso ir Mehulio kūriniių įrašais, darytais šeštojo dešimtmečio pradžioje. Šalia glaudėsi mažulytė virtuvė. Ir ligoninėje, ir Kosto trobelėje buvo įvesta elektra.

– Netoliese yra dar vienas šaltinis, turime puikaus geriamojo vandens ir galime dieną naktį gaminti elektrą. Kol kas jos pakanka.

Buvo jau pusė pirmos, Kostas pasiūlė papietauti ir ėmė atidarinti konservų skardines. Netrukus valgėme jautienos sriubą su daržovėmis. Pirmąkart gėriau vietinį vandenį. Tyras, labai malonaus skonio.

– Džiaukis, kad nepietaujame lauke, – nusišaipė Kostas.

– Kodėl?

– Būtų patiekę vėžlių su jūržolėmis, o gal vėžlių taukuose skrudintų pelių.

– Liaukis, – suirzau.

– O vandens mums pasemtų iš „oficialiojo“ šaltinio. Jie užteršti fekalijomis, tad sveikatai būtų kilęs pavojus.

– Pakaks! – sušukau, negalėdama ilgiau to klausytis.

Kiek pailsėję, tęsėme kelionę. Priėjome didžiulį plotą, apstatytą mažulyčiais namukais. Šioje vietoje sala gerokai platesnė, nuo smėlėto šiaurinio kranto pietų link rangosi mišku apaugusi kopa. Niūniavimas dabar buvo daug garsesnis, bet ore tvyrojo troškus keptų vėžlių ir pelių dvokas. Viskas čia taip gražu ir taip nepakenčiamai!

Prieš akis atsivėrė milžiniška dauba. Joje pirmyn atgal bėgiojo minios nuogų žmonių, vieni nešėsi geležinius kibirus, kiti stūmė karučius. Keletui baisiausiai purvinų nuogalių rėpliojant pro pat mus, pamačiau, kad jų kūnai, ypač pilvai, lipte aplipę vabzdžiais. Reginys buvo pasibaisėtinas!

– Ką tie žmonės daro? – paklausiau, negalėdama suvaldyti nervinio drebulio.

– Kasa smėlį Kalvai. Argi nematai – procesija juda Kalvos pusėn.

– Kodėl jie tokie murzini?

– Pagal Išminčių mokymą, šioje saloje viskas ne tik švaru, bet ir šventa. Tad nereikia praustis, – paaiškino Kostas. Ir pridūrė, kad šitas šventųjų moky-

mų punktas jau prišaukė daugybę epidemijų.

– Jūsiškiai Išminčiai yra bepročiai, – pasakiau, negalėdama patikėti tuo, ką matau.

– Na taip, – atsiduso Kostas, – bet jų beprotybė lemia, kad mūsų tauta išlieka vieninga. Tiesa, nors nepalaikome jokių kontaktų su išoriniu pasauliu, vis dėlto tolydžio didėja bendruomenė tėvų, kurie tyliai, tačiau ryžtingai atmeta Išminčių mokymą ir bando pamažėle modernizuoti šalą. Jie tiki, kad ateitis jų rankose.

– Esi tos progresyvios bendruomenės narys?

– Matai, aš veikiu, tiesiogiai kontaktuodamas su Išminčiais, mėginu susitarti tiek dėl salos modernizavimo, tiek reformuoti jų pačių griežtą doktriną. Net kad į šalą galėtum atvykti tu, reikėjo gauti vienbalsį jų pritarimą.

– Ir kuo pelniau tokį palankumą? – kandžiai burb-
telėjau.

– Įtinkau juos, kad esi pripažinta muzikantė iš Vakarų – išstudijuosi pilvakalbį mūsų giedojimą ir paskleisi pasauliui žinią apie dievišką jo prigimtį... Be to, užimsi mūsų mažuosius, kad vyresnieji jų broliai ir seserys galėtų ramiai studijuoti.

– Ir ką gi jie studijuoja?

– Išminčių mokymą, savaimė aišku. Pamokos trunka nuo saulėtekio iki saulėlydžio. Paskui visi valgo keptus vėžlius, – pašaipiai atšovė Kostas.

– O ką tuo metu veikia tų mažųjų, kuriuos turėsi užimti, tėvai? – su tokia pat pašaipta paklausiau.

– Dauguma yra našlaičiai. Jų tėvai mirė per epidemijas, nuolat nusiaubiančias mūsų šalą. Vaikai gyvena prieglaudose. Aš irgi ten užaugau. Esu vienas iš jų.

– Kur apgyvendinai mažąjį Ilirijų? – suklikau, staiga suvokusi visą siaubą. – Vienoje iš našlaičių prieglaudų?!

– Taip, bet nesirūpink, mano meile. Toji prieglauda švari, tvarkinga, jai vadovauja progresyvūs tėvai. Argi nematei, kokia išblizginta mūsų ligoninė?

– Nesvarbu! Ryt ryte Ilirijus turi būti mano namuose! – rėkte rėkdama pareikalavau.

Kostas neprieštaravo.

– Bus kaip tu nori. Bet įstaigoje, kurioje jis dabar yra ir kur juo rūpinasi tikri profesionalai, vaikas nesijaustų vienišas, be to, lengviau išmokytų mūsų šį portugalų kalbos dialektą.

– O kas bus, kai jis užaugs? Išsiųsi pas Išminčius, kad kapanotųsi purve ir studijuotų marazmatiškus jų paistalus? – drebėjau iš įtūžio.

– Ne, mylimoji. Tai tokia tolima ateitis, kad dabartinė sistema bus jau seniai žlugusi, – ramiai atsakė Kostas.

– Neaiškink! Ryt ryte atvesk man Ilirijų!

– Viską dėl tavęs padarysiu. – nuolankiai sutiko jis. – O dabar sukime pietryčių link. Šiandien į Išminčių teritoriją jau nepateksime.

Patraukėme dešinėn per tankiai apgyventą vietovę. Dabar iš visur sklindantis niūniavimas buvo beveik kurtinantis, bet jau nesistebėjau, kad nė vienas iš tų giedorių nepraveria burnos. Jų giesmė veikė raminamai. Užsigalvojau, koks neįprastas šis garsų skleidimo būdas.

– Iš kur kilo jūsiškis pilvakalbis giedojimas? – paklausiau Kostą.

– Prieš šešias kartas Išminčiai išsiuntinėjo po šalą savo informatorius, kad šie sužinotų ir praneštų, ką šneka žmonės. Jei kuris išardavo ką nors maištingo ar nederamo, informatoriai tą drąsuolį nutempdavo į jūrą ir paskandindavo. Ilgainiui žmonės įvaldė ir ištobulino pilvakalbystės techniką – dabar jie nebekalba, o tik naudoja garsus.

– Tie informatoriai tebedirba?

– Ne, informatorių seniai nebėra, mums jų nebereikia. Visi ir taip žino taisykles.

Ėjome pro didelį dviejų aukštų pastatą, iš kurio sklido keistas gaudesys. Su storais popieriais pluoštais pirmyn atgal bėgiojo žmonės (ačiū Dievui, šie buvo apsirengę).

– Čia, Išminčiams pritariant ir prižiūrint, leidžiamas vietinis laikraštis, – paaiškino Kostas.

– Iš kur gavote spausdinimo įrangą, iš kur imate popieriaus? – nusistebėjau. – Nuperka tavo draugas Žanas Liukas?

– Ne, viskas daug sudėtingiau, – numykė Kostas. – Šias medžiagas, kaip ir kitas šiuolaikiškas gėrybes, net drabužius tiekia De Moine įsikūrusi išeivių iš Pinto salos bendruomenė. Siuntiniai iš Filipinų atgabenami motorine valtimi.

– De Moine? Amerikoje?

– Taip, brangioji, – pasakė Kostas. – Bet nenuvertink ir mūsų progresyviųjų tėvų. Mes leidžiame savas

kronikas ir jos daug populiareesnės negu šitas „oficialusis“ laikraštis.

– Emigrantai iš De Moino padeda ir jums? – patraukiau per dantį.

– Ne, popieriaus ir spaustuvės dažų iš Saigono mums atplukdo ištikimasis Žanas Liukas. Jis atveža ir drabužių.

– Kas ir kuo už visa tai sumoka?

Kostas išvengė tiesaus atsakymo, tik prasarė:

– Netrukus pamatysi.

Toliau keletą kilometrų ėjome mišku. Kaip nuostabu įkvėpti tyro oro! Tačiau nebuvo girdėti nė menkiausios paukščio giesmės, įkyriai zvimbė vien vabzdžiai.

Praėjo pusantros valandos, kol pasiekėme akmenuotą pietinį salos krantą. Prisiartinti prie vandens buvo sudėtinga. Ši salos dalis atrodė visiškai tuščia – nesimatė molinių trobelių, nesigirdėjo pratiso niūniavimo, neužuodžiau net keptų pelių ir vėžlių smarvės. Į krantą švelniai teško bangelės. Staiga išgirdome jaunatvišką klegesį. Berniukai šokinėjo į vandenį ir kurį laiką tūnodavo po juo.

– Kas čia vyksta? – paklausiau.

– Mūsiškiai nardytojai ieško perlų.

– Išminčių nurodymu?

– Ne, savo noru. Prieš du šimtus metų Išminčiai nusprendė, kad bus geriausia, jeigu į šią pramogą jie numos ranka, – tyrinėdamas horizontą atsakė Kostas.

– Bent vienus paliko ramybėje...

– Matai tą mažą taškelį toluomoje?

– Aha...

– Tai patruluojantis amerikiečių kreiseris.

– Na ir kas?

– Pririnkę perlų, berniukai plaukia prie kreiserio, parduoda savo lobį amerikiečiams ir grįžta, nešini doleriais.

– O tu atiduodi tuos dolerius Žanui Lukui, kad Saigone nupirktų, ko reikia tau ar taviškiams progresyviems tėvams?

– Visiškai teisingai. Tačiau didžiąją pinigų dalį perlų rinkėjai pasilieka sau, kad nupirktų tėvams vaistų, konservų ir susimokėtų už studijas Saigone, – paaiškino, staiga surimtėjęs.

Buvau, o, matyt, ir atrodžiau siaubingai pavargusi, nes Kostas paprašė, kad kuris nors iš berniukų atgabentų karučius, ir pats jais nuvežė mane iki naujosios „rezidencijos“ Žano Liuko valdose. Kai grįžome, buvo jau tamsu. Kostas, prisaikdintas, kad kitą dieną atves Ilirijų, paliko mane vakarieniauti su Žanu Liuku. Atsisveikindamas pridūrė, kad neverta skubinti privalomojo oficialaus vizito pas Išminčius. Žanas Liukas buvo tos pačios nuomonės. Kostui pavyko tą nelemtą vizitą nukelti beveik visam mėnesiui.

Po valandos grįžau į savo namelį, šiek tiek pasilepinau vietnamietiškoje vonioje, paskui akimirksniu užsnūdau naujoje lovoje ir kietai miegojau visą naktį.

Rytą ėmiau dairytis po virtuvėlę. Staiga sustojau kaip įbesta, išgirdusi iš kambario, kur stovi fortepijonai, sklindančius vaikų balsus! Atpažinau melodiją giesmės, kuria buvau pasveikinta vos atvykusi, – kažkas nerangiai skambino ją mano *Pleyel'*iais.

Į mane sužiuro dvi poros akių. Priešais stovėjo du vienodo amžiaus vaikai, beveik dvyniai. Jie laikėsi už rankų ir įdėmiai mane apžiūrinėjo. Rudaplaukės mergaitės akys, kaip ir Ilirijaus, buvo deimanto formos, turkio spalvos. Ilirijus, plačiai šypsodamasis, portugališkai pasakė mergaitei:

– Čia Adelė, mano mama!

Ir stovėjo nejudėdamas, laukė, kaip į šią žinią reaguos jo draugė.

– Nisa! – galiausiai ištarė ši, rodydama pirštu į save. Paskui pratrūko juoktis. Vaikai puolė prie manęs ir apkabino kelius.

– Paklausk, gal Nisa nori valgyti, – liepiau Ilirijui.

– Nisa visada nori valgyti, – atsakė šis.

– Tuomet eime į virtuvę ir paieškokime ko nors skanaus.

– Mes čia valgom keptas peles! – pasigyrė Ilirijus.

– Tai gal šįkart suvalgykime duonos ar vaisių, – pasiūliau. Ilirijus kažką sušnabždėjo Nisai į ausį portugališkai.

– Vaisių! – paskutinį žodį pamėgdžiojo Nisa. Ji laikėsi įsikibusi į mano sijoną.

Pirmą kartą gyvenime elgiausi kaip tikra motina – atidarėčiau Žano Liuko paliktas dėžes su maistu ir mėgi-

nau sutaisyti paprastus, kiek įmanoma skanesnius pusryčius.

Vaikai šoko prie užkandžių ir per kelias minutes viską sudorojo. Aš vėl gaminau, o jie vis valgė. Jų alkį pavyko numalšinti tik po trečios porcijos.

Buvau beplauanti indus, bet priėjo Nisa, už rankos laikydama Ilirijų, ir kažką pasakė, gaila, nieko nesupratau. Tada sugiedojo man jau pažįstamą giesmę – mokėjo dainuoti nepraverdama burnos. Ilirijus paprašė:

- Mama, išmokyk mus groti šitą dainą!
- Jus abu?
- Mus abu, – patvirtino mano sūnelis.
- Mus abu, – juokdamasi prancūziškai pakartojo Nisa.

Visi drauge patraukėme į fortepijonų kambarį. Atsisėdau prie instrumento, vaikai įsitaisė man ant kelių. Pradėjau skambinti giesmės melodiją. Atidžiai stebėdami mano rankas, jie sutartinai kryžtavo. Kai uždainavau, Nisa tuoj pat rankute uždengė man burną. Dabar prapliupau juoktis aš. Ilirijus paaiškino savo draugei, kad mama nemoka dainuoti „iš pilvo“. Nisa nedelsdama ėmė rodyti, kaip reikia sutraukti pilvo raumenis. Buvo taip juokinga būti mokomai keturmetės! Dar keletą kartų paskambinusi giesmės melodiją, labai lėtai judindama rankas parodžiau, kaip liesti klavišus. Vaikai ją lengvai sugrojo. Parodžiau jiems, kaip skambinti unisonu. Abu entuziastingai mane kopijavo. Atsistojau – norėjau atsinešti kelis paprastesnius gaidų sąsiuvinius, atsivežtus iš Paryžiaus. Vartydama lapus, išgirdau, kaip vaikai transponuoja giesmės melodiją puse tono aukščiau, paskui mėgina paaukštinti ją visu kvartos intervalu. Apstulbau, kad jie intuityviai nuspėjo, kaip tą padaryti. Padėjusi gaidas į šalį, grįžau prie fortepijono. Vėl pasisodinau vaikus ant kelių ir paskambinau paprastą mažorinę pentatoniką. Jie ir patys lengvai pagrojo šitą trumputę gamą, o paskui dar keletą panašių. Nesikišau, nemėginau jų taisyti, nerodžiau, kaip teisingai laikyti rankas.

Paskui Ilirijus uždainavo (atvira burna) „Frère Jacques“****

– Kas čia? – paklausė Nisa, kai jis traukė „Din, dan, don. Din, dan, don“.

**** „Brolis Žakas“, populiarus prancūzų vaikiška dainelė.

Ilirijus portugališkai atsakė:

– Mamos daina.

Pradėjau skambinti „Frère Jacques“, o vaikai, greit pagavę melodiją, uždainavo – vienas oktava aukščiau, negu grojau, kitas oktava žemiau. Prasidėjo labai smagus koncertas, kurio visai nenorėjau nutraukti. Muzikavome porą valandų, tada grįžome į virtuvę užkąsti. Paskui vaikai įsitaisė pogulio mano lovoje, o aš skambinau Gabrielio Fauré kūriniais. Jų vingrios melodijos, vylinga harmonija man priminė Nisos ir Ilirijaus, nepaleidžiančių kits kito rankos, žvilgsnius. Muzika staiga įgavo kitokią, kone kosminę prasmę. Niekada anksčiau manęs nebuvo apėmęs toks įkvėpimas, toks jaudulys.

Sutemus užsuko Kostas, kad parvestų vaikus atgal į našlaičių prieglaudą. Aš kategoriškai pareiškiau, kad Nisa ir Ilirijus liks pas mane. Kostas susimąstė. Vaikai ėmė nerimauti. Galiausiai Nisa ryžtingai tarė:

– Eime!

Supratau, kad nei šianakt, nei rytoj vaikai pas mane neliks.

Kostas pasakė:

– Mes ne itin gerai apgalvojome tavo veiklos pobūdį. Tiesiog labai apsidžiaugėme, išgirdę, kad atvyksi, – kaltau nudūrė akis. – Našlaičiais kuo puikiausiai rūpinasi išsilavinę tėvai, – vėl priminė. – Vaikai švarūs, prižiūrėti, juos moko skaityti portugalų kalba ir net šiek tiek aritmetikos.

– Jie alkani! – atrėžiau.

– Bet mes negalime paimti iš našlaičių prieglaudos tiesiog tų dviejų, nekreipdami dėmesio į kitus vaikus, – aiškino Kostas.

– Kiek iš viso jų toje prieglaudoje yra? – paklausiau.

– Apie septyniasdešimt, – atsakė jis.

– Tada leisk man susipažinti su visais ir patikrinti muzikinius jų gebėjimus. Gabesnius pamokysiu skambinti, o kiti galės dainuoti chore. Dainuosime prancūziškas dainas atviromis burnomis. Vaikai lankysis pas mane po du kartus per savaitę ir čia pietaus. Negi nebūtų galima mano vardu patiekti jiems pietų?

– Na, tikiuosi, Žanas Liukas mums padės tą išspręsti, tačiau derėtų galvoti ne tik apie šią našlaičių prieglaudą, bet apie visus salos vaikus.

– Mano brangusis Kostai, – netekdama kantrybės iškošiau pro dantis, – su derama pagarba sakau tau, kad visų salos vaikų aš viena mokyti neįstengsiu!

– Tai ką tu siūlai?

– Manau, galėtume pradėti nuo šios prieglaudos, o vėliau, per keletą metų, išplėstume muzikinio lavinimo apimtį, gal pasikviestume daugiau mokytojų.

– Puiki mintis, – pritarė Kostas. – Taip ir pasakysiu Išminčiams.

Drauge su Žanu Liuku parengėme darbo planą keikiems artimiausiems mėnesiams. Visų pirma, jam reikės nuplaukti į Saigoną ir atgabenti mano „mokyklai“ konservų. Buvo aišku, kad sala nepertekusi pinigais. Žanas Liukas išplaukė jau kitą dieną, o grįžo po savaitės. Per tą laiką mano namuose dar tris kartus viešėjo Ilirijus su Nisa. Išmokome „*Ah! Mon beau château!*“ (vaikams labai patiko skambinti ir atvertomis burnomis dainuoti „tir–lir–lio“), „*Comptine des bisous pour Maman*“, „*J’ai vu le loup, le renard, le lièvre*“.^{****} Nisa, žinoma, niekada nebuvo girdėjusi apie jokus *loup*, *renard* ar *lièvre*, todėl Ilirijus iš visų jėgų stengėsi pavažduoti, kokie čia sutvėrimai. Kaip mes juokėmės! Juokėmės ir juokėmės.

Vaikai sparčiai tobulino savo skambinimo techniką, o aš netrukus jau galėjau suregzti keletą trumpų sakinių portugalų kalba.

* * *

1960 m. lapkričio 9 d.

Iškarpa iš vietinio laikraščio

As Notícias de elevada (Iškilios naujienos)

Comunicado do Gabinete dos Sábios (Komunikatas iš Išminčių būstinės)

Vis keturi mūsų Išminčiai suteikė senjorai Bulžė trumpos audijencijos. Iš viso įvyko trys susitikimai.

Išminčiai nr. 2 ir nr. 4 kalbėjosi su senjora Bulžė dvidešimt minučių. Išminčius nr. 3 su senjora Bulžė de-

**** „Ak, mano gražioji pilaitė!“, „Bučinukų dainelė mamytei“, „Mačiau vilką, lapę, kiškį“, populiarų prancūziškų dainelių vaikams pavadinimai.

šimt minučių kalbėjosi vienas. Išminčius nr. 1 su senjora Bulžė vienas kalbėjosi penkias minutes.

Senjora Bulžė buvo pakviesta į mūsų iškilų salą, kad per savo gausius ryšius Prancūzijoje paskleistų plačiajam pasauliui žinią apie ypatingus mūsų talentus. Prancūzija – tai šalis į šiaurės rytus nuo Portugalijos, numylėto mūsų protėvio Fernando Pinto gimtinės. Į Pinto salą senjorą Bulžė atvežė Konstancijus Tegularijus, sunkiai dirbantis, kad apvalytų mūsų žmones nuo silpnybių, ir padedantis jiems įgauti dvasinių galių (tuo tikslu jie geria šventąjį vandenį iš mūsų šulinių).

Išminčiai nr. 2 ir nr. 4 pamokė senjorą Bulžė, kaip būtų tinkamiausia atskleisti mūsų jaunuolių talentus.

Išminčius nr. 3 informavo viešnią apie mūsų papročius ir paaiškino, kokio elgesio iš jos bus tikimasi, kol gyvenianti saloje.

Išminčius nr. 1 su senjora Bulžė kalbėjosi filosofinėmis temomis.

Tikimasi, kad senjora Bulžė mūsų saloje gyvens ilgai. Ji įsikurs salos pakraštyje, kito mūsų svečio, techniko Žano Liuko, jau tapusio beveik nuolatiniu mūsų salos gyventoju, kaimynystėje.

Išminčių įgalioti, jų sekretoriai nusivedė senjorą Bulžė atsigerti švento vandens ir sugrįžę pranešė, kad viešnia iškilmingai nurijo didelį gurkšnį iš mūsų šulinio nr. 2. Paskui sekretoriai apdovanojo senjorą Bulžė kibiru smėlio – tai būsiąs jos indėlis, kildinantis šventąją Kalvą.

Vakare senjora Bulžė grįžo į savo rezidenciją salos pakraštyje.

1960 m. lapkričio 9 d.

Iškarpa iš kito vietinio laikraščio

Posto dos Nossos Pais (Mūsų tėvų paštas)

Mūsų Išminčiai susitiko su garbinga salos viešnia, profesionalia muzikante ir mokytoja senjora Bulžė. Prancūzijoje ji žinoma senjoros Furanžjė vardu, tačiau mūsų Išminčiai nutarė vadinti ją senjora Bulžė.

Senjora Bulžė į salą atsigabeno du didelius instrumentus, kuriais išgaunama muzika labai populiari kitoje pasaulio pusėje ir įkvepianti daugybę tenykščių žmonių. Senjora Bulžė jau pradėjo mokyti jais groti

kelis mažamečius, o netrukus pradės rengti pamokas ir didesnei vaikų grupei.

Mūsų brangus draugas Žanas Liukas parūpins visko, ko reikia šioms pamokoms.

Senjora Bulžė sako, kad muzikos mokymo kursas galėtų trukti dešimt metų. Baigę tokias studijas, gambiausi jaunuoliai gebėtų atlikti didžiai įkvepiančią, žymiausių pasaulio kompozitorių sukurtą muziką, o kai kurie galbūt tęstų studijas užjūriuose.

1960 m. lapkričio 15 d.

Adelaidės Furanžjė dienoraštis

Vizitas pas Išminčius

Šita sala daug blogesnė, negu galėjau įsivaizduoti. Bent jau tokį įspūdį susidariau, apsilankiusi pas Išminčius – tai pora senų, beveik visiškai aklių maniakų su ilgomis, šlykščiomis, susivėlusiomis barzdomis. Akivaizdu, kad jie neįtikėtina tvirtai užvaldę salos gyventojų širdis ir protus. Kostas sako, kad dėl tų keturių idiotų salai nuolat kyla epidemijų pavojus, tie marazmatikai neleidžia žmonėms nei žmoniškai gyventi, nei tobulėti.

Paskirto vizito rytą Kostas atėjo labai anksti ir atsinešė tūbelę tepalo su antibiotikais.

– Prieš apsirengdama, išsitepk juo visą kūną, – papaliepė man.

Aš paklusau. Tada padavė ploną prezervatyvą, paprašė prisidėti jį prie lūpų ir įtraukti į burną.

– Turėsi pasitreniruoti, kol pasiseks.

Tai buvo daugiau negu keista.

– Kam viso to reikia? – nustėrau.

– Išminčiai tikriausiai paprašys, kad išgertum užteršto vandens iš kurio nors „oficialaus“ šaltinio. Turėsi apsimesti, kad geri, bet nepamiršk atlikti nedidelio triuko – siurbtelėjusi vandens, luktelk, kol galėsi išsiimti šitą maišelį iš burnos ir nepastebimai išmesti.

Iki tol dar turėjau miglotų vilčių, bet dabar pasidarė visiškai aišku, kad atsidūriau bepročių karalystėje. Kostas paprašė apsirengti baltais drabužiais. Taip ir padauriau, jau nė neklausdama, koks šito maskarado tikslas. Jis atstūmė karutį. Abu sulipome, susėdome ant nediduko suolelio. Tada tvirti jaunuoliai nugabeno mus į Išminčių

sektorių. Jie bėgo sparčiai, it eiklieji amerikietiško kurjerių pašto žirgai. Kas kilometrą vienus bėgikus pakeisdavo kita jaunuolių pora. Po dviejų valandų atsidūrėme prie tvoros, juosiančios Išminčių teritoriją.

1960 m. lapkričio 9 d., vėlyvas vakaras

[laiškas parašytas Tegalarijaus ranka – S. J.]

Brangioji Adele,

neišmesk šito laiško, jis gali tau praversti – jame ne tik mėginu atkurti mūsų vizito pas Išminčius atmosferą, bet ir stengiuosi paaiškinti, kokio elgesio viešumoje iš mūsų bus tikimasi ateity. Kol Išminčiai, padedami tunto savo sekretorių, kontroliuoja viešąją salos gyvenimą ir prime-ta ateities viziją, savo pačių saugumo labui turime gerbti jų norus, bent jau viešumoje.

Dabar chronologiškai atpasakosiu mudviejų susitikimus su Išminčiais, nes gali būti, kad tu ne viską supratai.

Pirmasis mus priėmė Išminčius nr. 4. Oficialusis vietinis naujienlaiškis rašo, kad susitikime dalyvavo du – Išminčius nr. 2 ir Išminčius nr. 4, tačiau pati puikiai žinau, kad tai netiesa. Išminčius nr. 2 serga, bet, baimindamiesi, kad nebūtų sudrumsta salos ramybė, Išminčiai šią žinią slepia. Kaip puikiai prisimeni, Išminčiai nr. 4 ir nr. 3 kalbėjosi tik su manimi ir tik vietiniu portugalų dialektu, nors susitikime dalyvavai ir tu. Išminčius nr. 1 išvis nesi-teikė pasirodyti.

Išminčius nr. 4 uždavė man kelis klausimus: ar tu lytiškai santyčiau? Kokia instrumentų, kuriuos atsigabenai iš kito pasaulio krašto, prigimtis? Koks tavo požiūris į Išminčių mokymą?

Tavo vardu Išminčiui nr. 4 atsakiau, kad esi netekėjusi moteris, vaikų neturi ir, visų Paryžiuje tave pažįstančių liudijimu, esi skaisti. Paaiškinau, kad instrumentai, kuriuos atsigabenai į salą, yra vadinami *pianoforte*, kad jie labai populiarūs kitoje pasaulio pusėje, ypač tarp galin-gų ir įtakingų žmonių. Pridūriau, kad mūsų brolija De Moine irgi mėgsta iš *pianoforte* sklindančią muziką. Dar pasakiau, kad šie instrumentai leidžia žmonėms išgauti melodijas, jiems patiems nedainuojant, todėl šitai nepa-prastai sustiprins nuostabiąsias muzikines mūsų salos

tradicijas ir įkvėps herojiškiems žygiams. Be to, paminėjau, kad esi daug girdėjusi apie mūsų salą ir apie įžvalgius Išminčių mokymus. Šios žinios tave suintrigavo ir susiviliojai atvykti čionai, kad dirbtum kartu su mumis.

Išminčius nr. 4 man taip atsakė: „Pritarsiu josios [t. y. tavo, brangioji Adele] buvimui mūsų saloje, bet su keliomis sąlygomis. Pirma, ši moteris laikysis savo sektoriaus ir nevaikštinės po kitus salos plotus, su niekuo lytiškai nesantykiaus, sekretoriai bus siunčiami prie jos rezidencijos stebėti, kaip ji laikosi celibato. Jeigu kas nors įtars šią moterį lytiškai santykiaujant, sekretoriai ateis į jos namus ir patys atliks su ja lytinį aktą, kad šioji gimdytų vaikus. Antra, atvykėlė [jie neteisinaigai taria tavo pavardę ir vadina *Bulžė*, žinau, brangioji, kad tai neteisinaigai, bet kol kas nieko negaliu padaryti] studijuos mūsų Išminčių ištarmes bei mokymus, o pati mokys salos gyventojus naudoti tuos savo *pianoforte* pagal mūsų muzikines tradicijas. Jeigu nukryps nuo šios nuostatos, mūsų sekretoriai ateis ir sudegins abu jos instrumentus“.

Susitikimas su Išminčiumi nr. 3 prasidėjo tokiais pačiais klausimais apie tavo seksualinį gyvenimą.

Paaškiniau Išminčiui nr. 3, kad šis reikalas jau detalai aptartas su Išminčiumi nr. 4, o tu, būdama skaisti, sutikai gyventi, griežtai laikydamosi visų draudimų. Išminčius nr. 3 pareikalavo tavo skaistumo įrodymų. Pasakiau jam, kad, jei bus pasikėsinta į tavo privatumą, gali kilti tarptautinis skandalas – Prancūzija, ko gero, atsiųs į salą net karines pajėgas, okupuos Pintą, nugriaus Kalvą ir kas beliks Išminčiams?

Tada Išminčius nr. 3 paklausė, kaip dar galėčiau įrodyti tavo skaistumą. Pasiūliau jam kreiptis į Prancūzijos sveikatos tarnybą, bet pridūriau, kad dėl asmens privatumo, labai saugomo toje šalyje, tokia užklausa gali ilgam įstrigti dėl įvairių teisinių peripetijų, tad skaistumo patvirtinimas arba paneigimas būtų gautas tik po kokių dešimties metų. Savaiame suprantama, toks prašymas gerokai pakenktų salos reputacijai Paryžiuje. Pagaliau Išminčius nr. 3 vis dėlto sutiko pritarti praktiškam Išminčiaus nr. 4 sprendimui, kad sekretoriai dieną naktį budės prie tavo namų, stebėdami, ar tinkamai elgiasi.

Tada Išminčius nr. 3 Išminčiaus nr. 1 vardu pasiteiravo, kokiū būdu tu skleisi gerą žodį apie mus Paryžiuje ir pasaulyje. Atsakiau jam, kad į salą tave atsiuntė viena garsiausių ir prestižiškiausių muzikos mokyklų, įsikūrusi būtent Prancūzijos sostinėje. Pranešiau, kad kartą per trejus metus saloje lankysis specialiai iš Paryžiaus atsiųstas pasiuntinys, vykdysiantis mūsų talentingųjų mokininių perklausas. Išreiškiau nuoširdžiausią įsitikinimą, kad kai kuriems vaikams turėtų kuo puikiau sektis, todėl pasiuntinys galėsiąs savo vyresnybei pateikti labai pozityvias ataskaitas, tuo reklamuodamas Pinto salą. Gal vienam kitam jaunuoliui pavyktų nukeliauti į Paryžių ir tęsti studijas ten, surengti koncertų ciklą tame regione, tada žinia apie mus pasklistų dar plačiau. Pareiškiau, kad tvirtai tikiu tiek stulbinančiu tavo talentu, tiek muzikos galia įkvėpti ir pakylėti sielą.

Išminčius nr. 3 pritarė viskam, ką pasakiau. Jis prisakė man saugoti tavo skaistybę ir pareikalavo, kad viešai išgertum vandens iš šaltinio nr. 2 (šis mažiau užterštas nei pirmasis). Tada sekretoriai įteiks tau kibirą smėlio, kurį paskirdama Kalvos kildinimui įrodysi savo atsidavimą šventiems idealams.

Išminčius nr. 3 paskelbė mane tavo kūnsargiu saloje. Turiu pridurti, kad visi keturi Išminčiai paskyrė mane ir „Vyriausiuoju Vykdytoju“ – keista, bet naudinga pareigybė. Ji man leis modernizuoti salą, be to, suteiks ir šiek tiek administracinių galių. Tikiuosi, įstengsiu padėti tau, brangioji, Pinto saloje jaustis patogiai, ir mudu būsime čia laimingi daugybę metų.

1960 m. lapkričio 15 d.

Adelaidės Furanžjė dienoraštis

Paskutinė mus vežusių jaunuolių pora sustabdė karučius, likus maždaug kilometrui iki iškilios smėlio kopos. Kostas pasakė, kad iš tikrųjų ten ne smėlis, o sudžiūvusios jūrinių paukščių išmatos, vadinamos *guano*, salos gyventojai jas naudoja kaip statybinę medžiagą. Mums iš dešinės atvirame lauke be jokios tvarkos buvo išsibarsčiusios dešimtys pilkų palapinių. Ant jose sustatytų medinių suolų sėdėjo mergaitės ir berniukai, rankose laikydami juodas lenteles ir kreidą, jie stropiai užsira-

šinėjo mokytojų žodžius. Visi mokytojai – daugiausia vyrai, nors pastebėjau ir keletą moterų – vilkėjo pilkais apdarais, panašiais į sportinius kostiumus. Vyriausiems paaugliams dėstė visiškai nuogi pedagogai, kurių kūnai skendėjo zyziančių musių debesyse, tačiau nieko, išskyrus mane, tai netrikdė.

Kairėje pusėje šimtai moterų, irgi vilkinčių pilkais apdarais, duobėse ant atvirų anglių kepė vėžlius. Ore tvyrojo šleikštulį kelianti smarvė. Kai žengėme pro atvirus vartus, nulipdytus iš *guano*, Kostas padavė man marlės skiautę, liepdamas prisidengti nosį ir galvą. Paaiškėjo, kad čia Išminčių buveinės prieangis. Nedidukėse molinėse trobelėse, panašiose į manąją, nuogi sekretoriai, kurių kūnus dengė padžiūvęs išmatų sluoksnis, pabrėžtinai skrupulingai tvarkė popierius. Oras skambėte skambėjo nuo pilvakalbio jų niūniavimo, kuriam akompanavo įkyrus musių zvimbimas. Tolumoje, palei *guano* tvorą, ant žemės pastebėjau tamsias dėmes, virš kurių energingai skraidė musės.

– Tai senieji mūsų geriamojo vandens šaltiniai. Dar bar jie užteršti, vandens juose mažai belikę, – paaiškino Kostas.

Pasiekėme aukštą tvorą, kuri, keista, buvo suręsta iš šiuolaikinių metalo pinučių. Įėję pro nedidelius vartus, atsidūrėme tarp žmonių su švariais baltais apdarais. Jiems ant krūtinių buvo pavaizduotos juokingos, musėmis aplipusios nuogų žmonių figūros. Baltai apsirėdę žmonės bėgiojo nuo vieno metalinio barako prie kito. Barakuose buvo sukrauti įvairūs rankų darbo daiktai, kuriuos jie šen ten vežiojo karučiais.

Po gerų penkiolikos minučių priėjome elegantišką dviejų aukštų rūmą su erdvia stikline veranda, kurią supo stropiai prižiūrima pievelė. Kairėje, nedideliame uoste, švartavosi laivas su užrašu *Pintovilis*. Baltai vilkintys vyrai paskubomis krovė iš jo didžiulius ryšulius. Už pagrindinio rūmo stovėjo dar du dailūs namai. Ant vieno iš jų stogo kyšojo ilga antena.

Įžengę į stiklinę verandą, pusvalandį laukėme, kol pagaliau priešais mus išdygo senas vyriškis su švintiniu baltu šilkininiu apsiaustu. Pamaniau, kad jo regėjimas visai prastas. Atsisėdęs ant didelės kėdės prie plataus stalo, žvelgė į tolį mums virš galvų. Paskui ėmė

kalbėtis su Kostu vietiniu portugalų dialektu. Jo balisas, švelnus, bet galingas, kartais skambėdavo piktai. Aš visą laiką tylėjau. Nė neįsivaizduoju, ar tas senis mane išvis matė. Po kiek laiko įėjo du baltai vilkintys sekretoriai, ant kurių krūtinių buvo pavaizduoti purvini nuogi kūnai, ir ėmė užrašinėti Išminčiaus žodžius. Ką sakė Kostas, jie neužsirašydavo. Paskui senis išslinko kaip šmėkla – žengė labai lėtai. Palaukėme dar pusvalandį, tada į verandą su palyda atėjo kitas, visiškai aklas. Ištaręs keletą žodžių, buvo išvestas atgal.

Iš rūmų mus išlydėjo grupelė baltai apsitaisiusių sekretorių. Ėjome maždaug valandą, kol atsidūrėme prie šaltinių – tai didžiulis, akivaizdžiai nešvarus telkinys. Sekretoriai, nepraverdami lūpų, užgiedojo. Kostas žvilgsniu bandė priminti man, kad privalau padaryti, ką jis liepęs. Padariau. Tada pasilenkiau ir „gurkštelėjau“ švento vandens. Sekretoriai, džiugiai suklikę, kad darbas padarytas, nuėjo šalin. Aš nemačiomis skubiai išspjoviau prezervatyvą ir nusiėmiau nuo galvos marlę. Vienintelis šalimais dar mindžikavęs sekretorius įdavė man kibirą smėlio, pasakė, kad turėsiu išpilti jį ant Kalvos viršūnės, tuo prisidėdama prie Pinto salos nacionalinio projekto, ir dingo iš akių.

Visa ši fantasmagorija mane vis labiau ir labiau šiuropino. Kurių velnių Kostas atviliojo mane į šią salą, tikrą pragaro skylę, valdomą išprotėjusių fanatikų, kurie pagal keistus „šventus“ papročius žudo savo pačių žmones? Gal norėjo su manimi pasismaginti, ar tiesiog todėl, kad ilgisi Paryžiaus ir civilizacijos? Šūdinas reikalas!

Mano padėtis šiuo metu išties siaubinga, nes daugiau neturiu, kur prisiglausti, o pinigai, siunčiami man iš Paryžiaus, nusėda kažkur Saigone... Bet gal kančios, patirtos šioje nei pinigų, nei sveiko proto nepripažįstančioje saloje, vieną gražią dieną, jeigu, žinoma, ji ateis ir jeigu aš iki jos išgyvensiu, padarys mane turtinga moterimi?.. Kažkaip reikės mokytis slėpti savo nevilgtį ir pasibaisėjimą. ■

Išvertė Kristina AURYLAITĖ

Tęsinys kitame numeryje

Margarita STARKEVIČIŪTĖ

ROKAS, LAISVĖ IR EKONOMIKA

Žvelgiant į praėjusius 25-erius Nepriklausomybės metus, akivaizdu, kad Lietuvos sėkmės istoriją didele dalimi lėmė kultūriniai dalykai, daug ką greitai pakeisti pavyko tik dėl aukštos vidinės žmonių kultūros, gebėjimo santūriai reaguoti į provokacijas, gerbti kitą nuomonę ir tinkamai atstovauti savajai, užmegzti ryšius ir bendrauti su naujais partneriais.

9-ajame dešimtmetyje dirbau Sveikatos apsaugos ministerijoje ekonomiste, laisvalaikio su draugais (mes tada vadinomės Jaunimo muzikos klubas) organizuodavome koncertus, festivalius. Lietuvoje buvo akivaizdi valdžios krizė, vietinė komunistų partijos vadovybė blaškėsi, nežinodama, ką daryti, kaip prisitaikyti prie permainų. Dairėsi į Maskvą. O ten buvo paskelbta *perestroika* – nauja politika.

Komjaunuoliai, jaunesni ir gudresni, sumaniau tvarkė įvairius ūkinius reikalus. Supratę, kad laikai keičiasi, skubėjo pasinaudoti galimybėmis, neprarasdami savo įtakos. Ir jiems pavyko. Sovietmečiu komjaunimas valdė viešbučių tinklą *Sputnik*, poilsiavietes, administracines ir gyvenamąsias patalpas, turėjo teisę organizuoti keliones į užsienį, pardavinėti bilietus į koncertus ir pan. Apsukriai privatizavę nemenką turtą, sėkmingai pradėjo verslą su atsivėrusiu užsieniu, įsitvirtino ne tik socialdemokratų, bet ir kitose pagrindinėse šalies partijose.

Bet ne visiems sekėsi taip gerai. Pavyzdžiui, savanoriška sporto draugija „Žalgiris“, kuriai priklausė sporto bazės, stadionai ir poilsinės, dėl vadovų sava-

naudiškumo visą turtą išbarstė. Patys sportininkai, užsiėmę treniruotėmis, varžybomis, nė nepastebėjo, kaip nyksta ilgas tradicijas turinti sporto draugija, atkakliai bandžiusi palaikyti lietuvių. Kadangi „Žalgiris“ buvo finansuojamas iš narių mokesčio, todėl formaliai jo bazės neturėjo būti privatizuojamos kaip valstybės turtas. Rezultatas liūdnei atsiliepia iki šiol – dabar sportininkams tenka ieškoti rėmėjų ir tarp tų, kurie pusvelčiui įsigijo draugijai priklausiusį turtą, ypač žemę, nes sporto bazės buvo gražiausiose Lietuvos vietose.

Kaip visur, taip ir komjaunime buvo visokių žmonių, dauguma – karjeristai, pasiryžę lipti per galvas, nuo ryto iki vakaro dainuoti rusiškas dainas, jeigu to prireiktų, kad gautum šiltesnę vietą. Bet buvo ir tokių kaip Dalia, Ženia, Rimas, dirbę kultūros srityje ir nuoširdžiai padėję Jaunimo muzikos klubui. Leidimą platinti bilietus į koncertus, užsakyti sales formaliai turėjo tik komjaunimas, bet kokia privati iniciatyva buvo griežtai draudžiama.

Kai po ilgų draudimo metų roko muziką pagaliau leista groti viešai, pasipylė įvairūs koncertai, renginiai. Nekreipdami dėmesio į oficialius reikalavimus, organizuodavome juos taip, kaip mums atrodė geriau. Puikus to pavyzdys – koncertas, surengtas Lietuvos komjaunimo suvažiavimo delegatams Vilniaus Sporto rūmuose 1987 m. pavasarį. Pakvietėme dalyvauti grupę *Antis*, kuri kartu su Zita Kelmickaite parengė programą Užgavėnių tema. Tuo metu lietuviškas folkloras kaip ir Užgavėnės buvo oficialiai draudžiami dalykai.

Kai į salę, pilną komjaunimo ir komunistų partijos funkcionierių, iš fojė įžengė dainininkai su Užgavėnių kaukėmis, o roko ritmu scenoje suskambo lietuviškas folkloras, kilo didžiulis skandalas. Komjaunimo veikėjai bėgiojo į užkulisius ir prašė koncertą nutraukti, bet jų nurodymų nevykdėme.

Kažkokių didelių politinių tikslų neturėjome, tiesiog parodėme, kad esame savarankiški, – tokia buvo bendra Lietuvoje tvyranti nuotaika. Nors triukšmo dėl šio koncerto buvo daug, ką nors bausti pabijota, tiesiog mūsų daugiau nebekvietė organizuoti koncertų per oficialius komjaunimo renginius. Formaliai vis dar reikalavau, kad koncertų programos būtų oficialiai patvirtintos, bet visi jau grojo ir dainavo, ką norėjo.

Beje, patvirtinti, kad programos atitinka sovietinio meno standartus, aršiausiai reikalavo net ne komjaunimo veikėjai, bet prie Kultūros ministerijos veikusi Meno taryba, sudaryta daugiausia iš kompozitorių – lietuviškos estrados autorių. Jie bijojo konkurencijos ir siekė, kad būtų grojamos tik jų sukurtos dainos, jauniems autoriams gauti savo dainų patvirtinimą buvo labai sunku.

Apmaudu, kad daug dainų, anuomet sukurtų jaunimo, neišliko. Jų nebuvo galima įrašinėti, nes tam reikėjo gauti Meno tarybos leidimą, o namų sąlygomis daryti įrašų tada dar neturėta geros technikos. Dabar jaunimas klausosi, jo skonį formuoja sovietinė lietuviška estrada, iš kurios mes šaipydavomės, o dainų, kurias mėgome, dauguma visai nežino.

Scena Sąjūdžiui

Po sėkmingo *Lituanika'86* festivalio ir dar sėkmingesnių Naujametinių koncertų „Svečiuose pas *Antį*“, po Sporto rūmuose surengto vakaro „Susitikimas su rokenrolu“, po 1987 m. Roko maršo per Lietuvą, skirto Česlovo Kudabos kultūros fondui paremti, pradėjome planuoti 1988 m. Roko maršą. Kaip tik tuo metu susikūrė Lietuvos persitvarkymo sąjūdis. Aš gerai pažinojau vieną pagrindinių Sąjūdžio organizatorių – Arvydą Juozaitį. Mano tėvelis buvo „Žalgirio“ plaukimo

sporto mokyklos direktorius, joje treniravosi daug garsių šalies plaukikų, olimpinių čempionų – Robertas Žulpa, Lina Kačiušytė, Arvydas Juozaitis.

Arvydas buvo ir *Sąjūdžio žinių* leidėjas. Pirmasis nepriklausomas Lietuvos laikraštis buvo platinamas, dauginant jį įstaigose. Aš gaudavau *Sąjūdžio žinias* iš Knygų rūmų, įsikūrusių seminarijos su Šv. Jurgio bažnyčia patalpose miesto centre, ten buvo ir darbuotojų bendrabučiai. Atgimimo metais Knygų rūmai, o vėliau ir Martyno Mažvydo biblioteka tapo savotiškais Sąjūdžio centrais. Knygų rūmų moterys daugino ir platino *Sąjūdžio žinias*, virdavo arbatą žmonėms, susirinkusiems aikštėse, pranešdavo apie renginius. Viešai ir oficialiai jokia informacija nebuvo teikiama, tik vėliau LTV atsirado „Atgimimo banga“.

Kažkaip savaime kilo mintis Sąjūdžio mitingus derinti su Roko maršo koncertais. Arvydas Juozaitis ir Algirdas Kaušpėdas, nors abu priklausė Sąjūdžio iniciatyvinei grupei, asmeniškai nebuvo gerai pažįstami. Susitariau dėl susitikimo, nes gerai pažinojau abu, be to, dalyvavau kuriant daugumos tuo metu vykusių muzikinių renginių scenarijus, generuojant pagrindines jų idėjas.

Susirinkome Šeškinės gatvėje, mano tėvų bute. Mama išvirė arbatos – kavos pupelės tais laikais buvo deficitas, jų užtekdavo tik kavinėms, sau buvo galima nusipirkti nebent tirpios gilių kavos, net nekvepėjusios kava. Sutarėme, kad Roko maršo'88 metu, iškart po koncerto, Arvydas pristatys Sąjūdžio idėjas. Savarankiškai rengti mitingus Sąjūdžiui buvo sudėtinga, nes reikėjo gauti sceną, prasimanyti mikrofonus, kildavo daugybė ūkinių problemų. O Jaunimo muzikos klubas, iš tikrųjų maža draugų grupelė, – visi dirbome veltui, buvo jau patyręs koncertų organizatorius. Tad Roko maršas atrodė gera pakyla ne tik dainuoti, bet ir pristatyti Sąjūdį. Susižavėjau ta idėja, nes anuomet atrodė, kad Lietuvos provincija miega, ją reikia pažadinti. Bet realybė buvo kitokia – kai maršas keliavo po Lietuvą, rinkosi minios, kad išklaustų, ką planuoja, ko siekia Sąjūdis. Tad viskas susikeitė vietomis – Arvydas pradėdavo susitikimą Sąjūdžio idėjų pristatymu, o koncertas vykdavo po to.

Tas legendinis Roko maršas puikiai parodytas Giedrės Žickytės filme „Kaip mes žaidėme revoliuciją“, paremtame režisierės Laimos Pangonytės nufilmuotais dokumentiniais kadrais. Pasiėmusi mažą savo dukrelę, Laima 1987 m. važinėjo po Lietuvą kartu su Roko maršu ir stengėsi nufilmuoti kuo daugiau. Kol mama dirbdavo, mergaitę prižiūrėdavome visi pasikeisdami, net išleidome ją į sceną. Yra nufilmuota, kaip Algirdas dainuoja su ja Klaipėdos vasaros estradoje.

Organizacinių rūpesčių našta 1988 m. sumažėjo. Atsirado būrys jaunų pagalbininkų, tad galėjau imtis kitų darbų.

Pirmieji muzikantų iš Vakarų koncertai

Roko forumas, įvykęs 1988 m. gegužės mėnesį, buvo vienas pirmųjų tarptautinių festivalių, į kurį pavyko pakviesti ne tik kaimynus iš Lenkijos, Vengrijos, Suomijos, bet ir britų roko žvaigždes Billy Braggą ir grupę *Pop Eat Itself*. Susitarti su užsienio muzikantais padėjo muzikos kritikas Artiomus Troickis, o man reikėjo sugalvoti, kaip tą planą įgyvendinsime. Vietiniai komjaunimo vadai raukėsi ir didelio noro kviesti muzikantus iš užsienio nerodė, nors pristatinėjome juos kaip pažangaus Vakarų jaunimo atstovus, su kuriais reikia bendradarbiauti.

Padėjo atsitiktinumas. Mano giminaitis Gediminas dirbo diplomatinį darbą Lietuvos SSR užsienio reikalų ministerijoje. Skambiai pavadinta ministerija buvo įsikūrusi nedidelėse patalpose Akmenų g. ir prilygo smulkiai įstaigėlei – ten dirbo, atrodo, tik 7 žmonės, nes visus užsienio reikalus tvarkė Maskva. Supratusi, kad komjaunimas nenori rizikuoti ir tikrai nesirūpins vizomis užsienio atlikėjams, nuėjau pas Gediminą į ministeriją prašyti pagalbos. Kartu su juo surašėme laišką į Sovietų Sąjungos URM, esą Lietuvos SSR URM prašo tarpininkauti, kad gautų vizas atlikėjai, pakviesti į koncertą, skirtą progresyvaus Vakarų ir Lietuvos jaunimo bendradarbiavimui. Gediminas pažadėjo, kad gaus ministro parašą ir dar paskambins buvusiems mokslo draugams į Maskvą. Savo pažadą tesėjo.

Roko maršas 1987

Iki šiol prisimenu, kaip nustebo komjaunimo vadai, gavę iš Maskvos laišką dėl vizų ir paramos jaunimo renginiui Vilniuje. Visi iškart pasidarė dideli festivalio rėmėjai. Tas Lietuvos valdžios noras įtikti Maskvai visada nuteikdavo labai nemaloniai.

Bet svarbiausia, kad Vilniuje sulaukėme neregėtų svečių – muzikantų iš Anglijos. Jie atvyko per Maskvą, pakeliui dingę jų bagažas, tad jau ketino eiti į parduotuvę nusipirkti dantų pastos, šepetukų, šiaip įvairių smulkmenų. Kai išgirdome tokį svečių pageidavimą, nuščiuvome – tuo metu parduotuvių lentynos buvo visiškai tuščios, neįmanoma nusipirkti net dantų šepetėlio. Pasakėme muzikantams, kad negaištų laiko, – viskuo pasirūpinsime. Dalia atnešė dantų pastos ir šepetukų

atsargas iš namų. Visą šią „linksimą“ istoriją pasakoju, kad būtų lengviau įsivaizduoti, kaip atrodė sovietinė „gerovė“ paskutiniaisiais savo gyvavimo metais. To meto nuotaikas gerai atskleidžia mano draugės Danos tokia frazė – tiesiog nepajėgiu įsivaizduoti, kad paroduotuvės galėtų būti pilnos prekių!

Roko forumas pavyko, užsienio grupių, ypač svečių iš Anglijos, pasirodymas sulaukė didžiulių ovacijų. Šio festivalio organizatorius buvo LOS centras – jau profesionaliai dirbanti laisvalaikio organizavimo agentūra. Dauguma kolegų iš Jaunimo muzikos klubo ir komjaunimo kultūros skyriaus perėjo dirbti ten, o aš nutariau atsidėti ekonomikai. Turėjau ekonomistės diplomą, buvau baigusi Vilniaus universiteto Pramonės ekonomikos fakultetą, įgyta pramonės planavimo specialybė man patiko.

Juolab kad tuo metu pradėta aktyviai diskutuoti apie Lietuvos ekonominės nepriklausomybės atkūrimą. Diskusijos buvo labai aukšto lygio, intelektualios, jas inicijavo žinomi Lietuvos ekonomistai – Kazimieras Antanavičius, Gediminas Vagnorius, Eduardas Vilkas, Antanas Buračas, Kazimiera Prunskienė. Ekonomistų susitikimuose, kuriuos „Žinijos“ draugijoje organizuodavo Prunskienė, lankydavausi ir anksčiau. Studijų metais ji man dėstė pramonės ekonomiką, dirbau studentų mokslinėje grupėje, kuri atliko duonos pramonės darbo organizavimo mokslinius tyrimus, docentė Prunskienė buvo šios grupės vadovė.

Nors universitetą baigiau su pagyrimu, į doktorantūrą patekti negalėjau, nes gimiau Sibire, Krasnojarsko krašte, Jeniseisko mieste, tremtinių šeimoje. Buvau liaudies priešas nuo gimimo (*vrag naroda ot roždenija*), kaip mano tėvelis perfrazuodavo rusišką Stalino laikų terminologiją. Be to, nestojau į komjaunimą, nors tada tai buvo beveik privaloma. Mane keletą kartų kvietė į universiteto komjaunimo komitetą, primygtinai ragino stoti, bet aš domėjaisi roko muzika, puoselėjau laisvamaniškas idėjas. Šeimoje išauklėta patriotine dvasia, nuo komjaunimo vis išsisukdavau, miglotai žadėdama, kad pagalvosiu. Akademinei bendruomenė Sovietų sistemos reikalavimus vertino skeptiškai, todėl nedarė kliūčių studijuoti net „įtar-

tiniems asmenims“, universitete turėjau pakankamai galimybių ugdyti savo nuomonę ir pasaulėžiūrą, o mano žinios buvo įvertintos diplomu su pagyrimu.

Bet pretenduoti į doktorantūrą ar į svarbesnę darbą sovietmečiu negalėjau – dirbau ekonomiste, o tuo metu tai reiškė rengti įvairias statistines ataskaitas. Vis dėlto pasukti konformizmo keliu ir dėstyti, pavyzdžiui, mokslinį komunizmą, kaip tą darė kiti, nenorėjau. Buvau nutarusi, kad verčiau gyvensiu kukliai, tačiau turėsiu savo nuomonę. Sąjūdis atvėrė ir man galimybę ekonomines žinias pritaikyti pagal paskirtį.

Gera prisimenu Pirmąjį Sąjūdžio suvažiavimą, vykusį Sporto rūmuose 1988 m. spalio pabaigoje, ten buvo aptariama ir ekonominė Lietuvos nepriklausomybė, kurios idėjos buvo viena iš kertinių Sąjūdžio nuostatų.

Tyliai ir kukliai mudvi su drauge Vilija atsisėdome tribūnos pakraštyje. Labai nustebome, kai prieš pat suvažiavimo pradžią į salę atėję tuometiniai sovietinės Lietuvos vadovai, matyt, jausdamiesi nejaukiai, susidūrę su tokiu žmonių ryžtu, nutarė pasirinkti nuošalesnę vietą, tad atsisėdo kitoje eilėje už mūsų. Salėje buvo triukšminga, partiniai veikėjai mums už nugaros kalbėjosi gana garsiai. Taip visai netikėtai tapome daugelio istorinių pokalbių liudytojomis. Vienas iš įsimintinų epizodų buvo Katedros grąžinimas tikintiesiems. Kai į sceną išėjo dvasininkai, o minia sutiko juos ypač audringais plojimais, išgirdome nervingą kuždesį už nugaros – Algirdas Brazauskas sunerimo, ką dabar jiems daryti, o Lionginas Šepetys pasiūlė grąžinti Bažnyčiai Katedrą. Visi pritarė ir netrukus Brazauskas pranešė apie tai suvažiavimui...

Būdama ekonomistė, nuoširdžiai džiaugiausi, kad Sąjūdžio suvažiavime dalyvavo nemažai buvusių mano dėstytojų.

Kai praėjus daugiau kaip metams Lietuva paskelbė Nepriklausomybę, savarankiška ekonominė politika buvo kuriama, sprendžiant kasdieninius iššūkius, susijusius su ekonominės sistemos keitimu ir pasitraukimu iš Sovietų Sąjungos rinkos. Teko sugalvoti, kaip turėtų pasikeisti ir kasdieninis Sveikatos ministerijos gyvenimas. Pati sau nutariau, kad jokių ataskaitų į Maskvą daugiau neteiksiu, nieko su ja nederinsiu.

Bet ne visi iškart suprato, kaip derėtų elgtis, juk sovietinė sistema buvo įprasta, kitokios niekas nežinojo. Po Kovo 11-osios mane iškvietė ministro pavaduotojas ir sako: skambino iš Maskvos, liepė atsiųsti ketvirtines ataskaitas. Atsakai: bet juk mes esame nepriklausoma valstybė, kokios čia dar ataskaitos Maskvai?! Jis nutilo, nieko daugiau nesakė. Bet, matyt, nurodė mano vardą sovietinės ministerijos klerkams, nes tie įkyriai skambindavo, kol pagaliau juos įtikinau, kad nuomonės nekeisime: nepriklausoma valstybė niekam jokių ataskaitų neteiks.

Rudenį perėjau dirbti į Žemės ūkio ministerijos Maisto pramonės departamentą. Pakvietė, kad padėčiau užmegzti pirmus tiesioginius ryšius su užsieniu, ieškočiau naujų eksporto rinkų, mat mokėjau anglų kalbą. Bet vien kalbos igūdžių nepakako, reikėjo išmanyti rinkos struktūrą, kaip ji funkcionuoja Vakarų šalių žemės ūkyje. Iki šiol stebiuosi, kad sugebėjome taip greitai susivokti, dėl daugelio dalykų susitarti, surengti pirmąsias žemdirbių ir maisto pramonės atstovų keliones į Vakarų šalis, pasirašyti pirmąsias sutartis, pradėjome rengti tada labai plačiai skambėjusią *AgroBalt* parodą.

Tiesioginio ryšio ir susisiekiimo su Vakarais Lietuva neturėjo. Tad reikėdavo skambinti į Maskvą ir užsisakyti pokalbį su Danija ar Švedija. Skambučio tekdavo laukti ilgai, o sulaukus dažnai paaiškėdavo, kad darbo diena ten jau baigėsi. Interneto, elektroninio pašto nebuvo, galėjome naudotis tik teleksu ar paprastu paštu. Kas nors vienas likdavo budėti prie telefono – laukdavo, kol sujungs su užsieniu. Atsiradus ryšiui, tekdavo strimgalviais lėkti ilgais ministerijos koridoriais, kad pakalbėtum telefonu.

Tačiau entuziazmas buvo begalinis, kaip sakoma, antrą kartą tokio dalyko nepakartosi, nors teko dirbti labai sudėtingomis sąlygomis.

1991-ųjų sausis

Metų pradžia buvo nerami, visas Žemės ūkio ministerijos darbas buvo sutelktas tam, kad nesutrikėtų maisto produktų gamyba ir tiekimas. Sausio 7 d. mi-

nisterijoje buvo sušauktas skubus uždaras posėdis. Jame dalyvavo nedaug žmonių, svarstyta, ar galima naudoti sukauptas maisto atsargas.

Apie ketinimus liberalizuoti kainas, informacijos neturėjome, bet nujautėme, kad įvyks kažkas svarbaus, nes vadovai, tuo metu Lietuvos komunistų partijos (nepriklausomos) nariai, atrodė kažko piktdžiugiškai laukiantys. Kitą dieną supratau – jie žinojo apie būsimą kainų pakėlimą, žinojo ir apie rengiamą antisąjūdišką manifestaciją prie Seimo rūmų, laukė neramumų. Jautėsi nustumti nuo valdžios ir tikėjosi grįžti.

Tinkamas metas liberalizuoti kainas buvo jau praleistas, nepriklausomybės priešams užteko laiko sukurstyti žmonių nepasitenkinimą. Nežinau, ar visi veiksmai buvo koordinuojami iš Maskvos per vietinius statytinius, ar tiesiog pasinaudota politiniais tarpusavio nesutarimais. Kita vertus, buvo aišku, kad nutarimas „paleisti“ kainas yra tik pretekstas – ieškota progos nuversti Nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos vadovybę ir įvesti tiesioginį Maskvos valdymą.

Dar kokį mėnesį nuolat skambėjo SSRS komunistų partijos oficialūs pranešimai, esą Lietuvoje gyventojai nepatenkinti, vyksta neramumai. Stengėmės ramiai dirbti įprastą darbą, nepasiduodami provokacijoms. Jautėme didelę kitų tuometinių SSRS respublikų paramą, skambino ir iš Ukrainos, ir iš Rusijos ministerijų, atsargiai teiraudavosi, gal galėtų kuo nors padėti, klausinėjo, kaip sekasi. Ukrainiečiai džiaugėsi sakė: šaunuoliai! Vakarais po darbo eidavome prie Seimo pabūti kartu su visais, ten, barikadų apsuptyje, nuolatos budėjo iš visos Lietuvos susirinkę žmonės.

To laikotarpio nuotaikas apibūdina atsitiktinai išgirsti žurnalisto, skambinusio, matyt, į redakciją Maskvoje, žodžiai: „Čia viskas ramu, o parduotuvėse net dešrelių yra.“

Programa „Būstas“

Ministerijos kolektyvas buvo puikus – du Rimai, Vilma (dabar gyvenanti Airijoje), ministro padėjėja Elytė (įsikūrusi Kanadoje), aukštos kvalifikacijos

Maisto pramonės departamento specialistai... Gaila, kad keičiantis ministerijos vadovams, lengva ranka buvo iššvaistytas žmogiškasis potencialas.

Išėjau ir aš dirbti į „Būsto“ programą prie Statybos ministerijos. Ši programa turėjo pakloti pamatus būsto kreditavimui. Čia irgi pravertė anglų kalba, nes daug padėjo Britų taryba, buvo speciali programa, supažindinanti su Didžiosios Britanijos gyvenamosios statybos finansavimo institucijų (*building society*) darbu. Lietuvių komerciniai bankai tuo metu buvo silpni, svarstėme, gal vertėtų kaip Didžiojoje Britanijoje, o ir kitose Europos šalyse, kurti specialias institucijas, kurios priimtų indėlius ir teiktų ilgalaikes paskolas būstui įsigyti. Bet prasidėjo finansinių piramidžių, tokių kaip *Kauno Holdingo kompanija*, *Sekundė* ir kt., bankrotai. Jos irgi rinko indėlius, kuriuos pradangino, tad finansų įstaigos neteko žmonių pasitikėjimo, projektą teko modifikuoti. Parengti dokumentai pravertė vėliau, kai buvo priimami teisės aktai, reglamentuojantys būsto kreditavimą. O kai kurie klausimai tebėra aktualūs ir dabar. Jau tada, remiantis britų pavyzdžiu, buvo svarstoma, kas efektyviau – renovuoti senus blokinius namus ar, sukūrus manevrinį fondą, juos nugriauti ir statyti naujus modernius būstus. Britai buvo linkę statyti naujus, tada atrodė, kad taip daryti derėtų ir Lietuvoje.

Dingusios ekonomikos mokyklos

Dirbdama ministerijose geriau susipažinau, kaip veikia rinkos ekonomika, bet ir vadovėlių teko nemažai perskaityti. Nors universitete gerai išmokau statistikos, apskaitos ir analizės dalykus, investicijų ir finansų rinkos kursai nebuvo dėstomi, teko mokyti dirbant, taip tada darė visa Lietuva. Susiformavo skirtingos ekonomikos mokyklos, atspindėjusios pertvarkomo ūkio realijas. Naujai besirandantis privatus verslas bendravo su grupe liberalių pažiūrų ekonomistų, Elena Leontjeva įkūrė Laisvosios rinkos institutą. Konservatyviajai socialinei rinkai atstovavo Mokslo akademijos Ekonomikos instituto grupė su Kazimieru Antanavičiumi, Gediminu Vagnoriu-

mi priešakyje. Matematikai–ekonomistai Eduardas Vilkas, Antanas Buračas ekonomikos valdymui pasiūlė matematinius metodus. Kazimiera Prunskienė diegė socialdemokratinę pasaulėžiūrą. Visi žinomi ekonomistai turėjo nemažai doktorantų, studentų, tad ekonominės diskusijos būdavo gana karštos.

Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, belieka apgailestauti, kad politinės kovos, tuščios ambicijos neleido sustiprėti konservatyviajai ekonomikos politikai. Būtume turėję kažką panašaus į socialiai orientuotą Vokietijos rinkos ekonomiką. Nebuvo deramai suprasta ir Prunskienė, kurios idėjos galėjo tapti socialdemokratinės ekonominės politikos modeliu, vietoj argumentų iš jos buvo juokiamasi. Tokie dalykai tikrai nepuošė Lietuvos, neleido išlikti besiklostančioms ekonomikos mokykloms.

Vėliau, kai tapau žinomesnė dėl viešų pasisakymų, būtų buvę nelengva apginti savo ekonomines idėjas, jei ne jaunystės draugai, kurių dėka aš turėjau darbą. Politinis spaudimas slėgė, bet kaip specialistė supratau, kad už kiekvieno ekonomikos sprendimo glūdi žmonių likimai, todėl reikia elgtis atsakingai. Deja, to politikavimo rezultatas liūdnas – apie stipresnes ekonominio mokyklas Lietuvoje net ir dabar nėra ką kalbėti.

Muzikos nepamiršau, kartu su Lietuvos televizijos darbuotojais Angele ir Irena pradėjau laisvalaikio rengti muzikinę laidą „Klubas N“, kur vyko intelektualios jaunimo diskusijos apie šiuolaikinę muziką ir gyvenimą, diskusijų vedėjai buvo rokenrolo gerbėjai broliai Almantas ir Narimantas. Ten pasirodydavo ir jaunieji muzikantai. Dabar jie visi yra žinomi autoriai ir atlikėjai.

Vienos iš laidų „žvaigždė“ tapo pirmą kartą į televiziją atvykęs Algis Ramanauskas (Greitai), kitoje laidoje apie savo kūrybą pasakojo ir su grupe *Šiaurės kryptis* grojo Kristijonas Vildžiūnas. 1990 m. vasaros pabaigoje Neringoje nufilmuota laida su Erika Masyte, irgi pirmąkart pasirodžiusia televizijoje, buvo sukurtas muzikinis klipas pagal jos atliekamą „Laisvę“ – ši meilės lūkesčių daina po keleto mėnesių, tragiškomis 1991 m. sausio dienomis, tapo kovų už Nepriklausomybę simboliu... ■

Algirdas GRIGARAVIČIUS

SIGNATARŲ LIUDIJIMAI

Netrukus minėsime valstybingumo atkūrimo šimtmetį, tačiau svarbiausio jį pradėjusio dokumento originalas dingęs. Raimundas Klimavičius 2003 m. išleido knygą „Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios Akto pėdsakais“, bet klausimų vis dar lieka.

Aleksandras Stulginskis, rašydamas apie 1918 m. vasario 16 d. įvykusį rytinį Lietuvos Tarybos posėdį, teigė, kad buvo pasirašyti du Akto egzemplioriai. 1938 m. vasario 15 d. paskelbtame straipsnyje paminėjo, kad Jonas Basanavičius, keldamasis nuo kėdės užimti pirminkaujančiojo vietos, kukliai pasakęs: „*Kaip aš čionai tokiam svarbiam reikalui – gal nesugebėsiu...*“ Didelių sugebėjimų neprireikė, nes tekstas iš vakaro buvo atspausdintas rašomąja mašinėle dviem egzemplioriais, užteko jį perskaityti ir visi be diskusijų pagal abėcėlę pasirašė.¹ Kitų metų vasario 15 d. išspausdintame straipsnyje Stulginskis aiškino: „*Užėmęs pirmininko vietą, drebančiu balsu perskaito jau mums žinomos rezoliucijos tekstą. Šiai rezoliucijai visi pritaria ir dviejuose egzemplioriuose alfabetine tvarka visi Tarybos nariai pasirašo.*“²

Jonas Vailokaitis teigė, kad į posėdį visi atėjo rimtai nusiteikę, mažai kalbūs, žinojo, kad tekstas suderintas ir bus prašoma pasirašyti jį abėcėlės tvarka, bet įsiminė šiek tiek kitokius daktaro žodžius: „*Mane dabar pastatė į tokią garbingą vietą, kad gerai nežinau, nė nuo ko čia, kažin, pradėti...*“ Saliamonas Banaitis, turėjęs pasirašyti pirmasis, užleido tą teisę Basanavičiui.³

Taigi, buvo pasirašytas Akto originalas ir tokią pačią galią turintis dublikatas, likęs darbinis Lietuvos Ta-

ryboje. Jo faksimilė daug kartų publikuota. Dublikatą Petras Klimas 1925 m. perdavė Prezidentūros kanceliarijai, kur jis buvo saugomas iki 1940 m. birželio vidurio. Tolesnis likimas nežinomas. Čia bandoma spręsti originalo klausimą.

Lietuvos Tarybos prezidiumas 1918 m. vasario 27 d. posėdyje pirmu klausimu svarstė: „[...] *kaip atsakyti Vokietijos kancleriui jo laiškam nuo šių metų vasario mėn. 21 d. dėl išteikto jam Tarybos nutarimo nuo šių metų vasario mėn. 16 d.*“

Kovo 15 d. vėl svarstyta: „[...] *apie dabartinį padėjimą, susidariusį po Vokietijos kanclerio rašto nuo šių metų vasario mėn. 21 d. į Tarybos nutarimą nuo šių metų vasario 16 d. gavimą ir po jo Prezidiumo atsakymą į tą raštą.*“⁴ Akivaizdu, kad kalbama apie Vasario 16-osios Akta. Basanavičius Tarybos dokumentų originalus tam tikrą laiką saugojo Lietuvių mokslo draugijoje. Tą rodo jos sekretoriaus Jokūbo Šerno 1918 m. gruodžio 18 d. raštelis, kuriuo prašoma, kad daktaras duotų spaustuvininkui Antanui Rucevičiui, dirbusiam Lietuvos Valstybės Tarybos raštinėje, Vilhelmo II kovo 23 d. Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo ir Vilhelmo Uracho išrinkimo karaliumi aktus su gavėjo priedašu ir parašu.⁵ Spalio 12 d. Šernas prašė daktaro, kad į Tarybos posėdį atsineštų Uracho pasirašytų sosto užėmimo sąlygų originalą, jei po ranka neturįs kopijos, o Rucevičius, sekretoriaus prašymu, gruodžio 21 d. atnešė Lietuvos Valstybės Tarybos kasos dokumentus ir prašė „*paslėpti juos geriau*“.⁶ Tad ir Vasario 16-osios Akto dublikatas kurį laiką tikrai buvo saugomas Basanavičiaus.

Nutarimas.

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybės šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdama pripažintą tautų apsisprendimo teisę ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugpjūčio mėn. 18–23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniiais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atakiranti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drąsiai Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti tiek galima greičiau suauktas steigiamasis seimas, demokratinio būdu visu jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba pranešdama apie tai .....
vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

J. Boninai
U. Dviraška

Vilniuje, vasario 16 d. 1918 m.

K. J. Šaulys
J. Šernas
A. Dambra
S. J. ...
J. Šaulys
U. Dviraška
J. Valiūnas
J. Dviraška
K. J. Šaulys
A. Dambra
S. J. ...
J. Šaulys
U. Dviraška
J. Valiūnas
J. Dviraška
K. J. Šaulys

Petras Klimas rašė, kad vasario 16 d. penktą valandą po pietų Jurgis Šaulys „pranešė mūsų nutarimą“ okupacinei valdžiai ir prašė leidimo paskelbti jį spaudoje. Savo ruožtu Lietuvos aidų redakcija paprašė, kad Spaudos skyrius leistų spausdinti „ekstra lapelį“. Faktinasis redaktorius nunešė „lapelio korektūrą su paskelbimo formula ir Tarybos narių parašais“, tačiau vargu ar per tokį trumpą laiką buvo įmanoma pagaminti Akto faksimilę. To padaryti nepavyko, todėl 19 d. (antradienį – tuo metu Lietuvos aidas išeidavo antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais, dienraščiu tapo nuo 1918 m. spalio 1 d.) buvo parengtas specialus laikraščio numeris, kurį valdžia konfiskavo. Rašyta, kad Vokietijoje Aktą vasario 18 d. paskelbė Vossische Zeitung, o kitą dieną – Tägliche Zeitung.⁷ Tačiau tai buvo tik informacija apie nutarimo tekstą, nenurodant parašų. Akto publikavimą Vokietijos valdžia labai greitai uždraudė.

Lietuvos Tarybos vicepirmininkas Jurgis Šaulys prisiminimuose rašė, kad vasario 16 d. vakarą „deklaracijos tekstas“ buvo nuneštas Vokietijos užsienio reikalų ministerijos atstovui prie okupacinės valdžios Vilniuje Georgui von Boninui, prašant apie jo turinį pranešti reicho vyriausybei. Kitas jos egzempliorius vakare slapta nusiųstas Mattiasui Erzbergeriui, įtakingam Katalikų centro partijos frakcijos reichstago nariui. Be Klimo paminėtų Vokietijos laikraščių, vasario 18 d. paskelbė Aktą ir Kreuzzeitung.⁸

Vyskupo Pranciškaus Karevičiaus sekretorius Kazimieras Šaulys teigė Tarybos prezidiumo pavedimu, tikriausiai turėdamas Lietuvos Tarybos pirmininko ir sekretoriaus įgaliojimą, Kaune rezidavusiam Lietuvos civilinės valdžios šefui Friedrichui von Falkenhauseniui vasario 17 d. įteikęs Akto originalą, prašydamas perduoti jį reicho vyriausybei, o kitas egzempliorius atsidūrė reichstago, aplenkdamas Kauną.⁹

Tų dienų situaciją kiek sukonkretina vieno iš Tarybos narių, krikščionio demokrato, gyvenusio Kaune, nors neįvardyto, bet greičiausiai Kazimiero Šaulio, dienoraščio ištraukos, paskelbtos Vilniaus rytojuje 1929 m. vasario 16 d. Čia nurodoma: į von Boniną Vilniuje kreiptasi prašant, kad cenzūra netrukdytų paskelbti Akto. Jis tuo reikalu susisiekęs su Berlynu. Vasario 18 d. Erzbergeris atsiuntė telegramą, kad viskas gerai, teiravosi, kada į Berlyną atvyks Tarybos delegacija.¹⁰

Aktą Erzbergeriui nugalbenu vokiečių žurnalistas, rašytojas, laikraščio Zeitung der X Armee redaktorius Oskaras Wöhrle (1890–1946), simpatizavęs lietuviams. Petras Klimas atsiminimuose rašė, kad vienas vokiečių kareivis socialistas buvo lietuvių prisijaukintas, tapęs beveik bičiuliu, „be to, susipainiojęs romane su viena mūsų ponija“. Jam buvo įduotas „skelbimo aktas“, kad įteiktų Berlyne reichstago lyderiams ir telegrafo agentūrai.¹¹ Reikalo detales atskleidė Ingrida Jakubavičienė straipsnyje apie Jadvygos Chodakauskaitės-Tübelienės visuomeninės ir politinės veiklos epizodus 1918–1940 m. Žinoma žurnalistė, kurią 1917 m. pabaigoje Lietuvos Taryba paskyrė redaguoti žurnalą Naujoji Lietuva, leidžiamą Berlyne vokiečių kalba, turėjo organizacinės patirties ir Tarybos prezidiumo pasitikėjimą. Kai septintame numeryje žurnalas paskelbė straipsnį apie okupacinės vokie-

čių valdžios savivalę Lietuvoje, jo leidyba buvo nutraukta, redaktorė grįžo į Vilnių. 1968 m. Vašingtone minint 50-ąsias nepriklausomybės metines, žurnalistas Juozas Pajaujis paklausė Chodakauskaitės-Tübelienės, koks buvęs jos vaidmuo Akto perdavimo į Vokietiją istorijoje. Atsakydama ji rašė: „Vokiečiai tada leido Vilniuje laikraštį *Zeitung der Zehnten Armee*, kurio vienas redaktorių buvo didelis Lietuvos ir lietuvių prietelius, elzasietis rašytojas Wöhrle. Atėjęs į Vilnių su vokiečių kariuomene, jis nepaprastai susižavėjo Lietuvos istorija ir lietuvių pasiryžimu atstatyti savo krašto nepriklausomybę ir buvo pasiūlyęs mums padėti, kiek tik įmanoma. Savaiame aišku, kad tarybos žmonės tuojau apie jį pagalvojo, kada reikėjo deklaraciją persiųsti į Vokietiją. Buvo sutarta, kad deklaracijos tekstas bus jam slapta pristatytas ir jis persiųs jį kuriuo nors būdu į Vokietiją. Kadangi tarybos žmonės vokiečiams buvo gerai žinomi ir galėjo būti sekami, tai pasiūlyta man vieną vakarą susitikti su Wöhrle Lietuvių mokslo draugijos patalpose ir įteikti jam kalbamą dokumentą. Vieną raktą į Mokslo draugijos patalpas gavo ponas Wöhrle, kitą – aš. Jis turėjo nueiti į draugijos buveinę anksčiau ir laukti manęs neužžiebdamas šviesos ir užsirakinęs. Man įėjus su savo raktu, aš jam tamsoje įteikiau voką su deklaracijos tekstu ir pirmoji išėjau. O jis turėjo išeiti kiek vėliau. Už kelių dienų jis mums pranešė savo uždavinį įvykdęs.“¹²

Donatas Malinauskas 1928 m. teigė, kad vos pasirašytas Aktas buvo nusiųstas Lietuvos aido redakcijai ir surinktas, o Wöhrle „akto tekstą“ nuvežė Erzbergeriui, kuris perdavė jį didesniųjų Berlyno laikraščių redakcijoms.¹³ Saliamonas Banaitis aiškino: „Ir pats nutarimo originalas kažin kur dingo, liko tik nuorašai, ant kurių mes taip pat pasirašę. Tie nuorašai buvo išsiuntinėti didžiųjų valstybių vyriausybėms, pirmiausia Rusijai ir Vokietijai.“¹⁴

Ar yra tikimybė, kad Vasario 16-osios Akto originalas tos dienos vakare buvo išgabentas į Berlyną arba 17 d. per Kaune buvusią kaizerinę administraciją perduotas reichio valdžiai Berlyne?

Zenonas Ivinskis straipsnyje, skirtame prelado Kazimiero Šaulio 80-mečiui, rašė: „Šauliui teko rytojaus dieną, kaip L. Tarybos prezidentumo buvo sutarta, bandyti įteikti per Lietuvos administracijos šefą Kaune oficialiu keliu Vasario 16 aktą Vokietijos vyriausybei. Žinoma, žygis

nepasisekė. Tarybos aktui vokiečių militarinė valdžia Lietuvoje nerodė jokio dėmesio ir, susisiekusi su savo įstaigomis, atsisakė iš viso iš kan. Šaulio tokį dokumentą priimti. Aktas tačiau nuėjo kitais kanalais iki Berlyno, pateko į dienraščius, ir buvo paskaitytas Reichstago posėdyje.“¹⁵

Ko gero, svariausias yra Mykolo Biržiškos liudijimas, paskelbtas 1946 m. vasario 16 d. Uchte (Vokietija) rotatoriumi padaugintame leidinyje „Leiskit į Tėvynę“: „Pirmuoju pasirašė gydytojas Dr. J. Basanavičius. Nors šiaip jau rašėsi visi abėcėlės eile ir pirmuoju turėjęs būtų pasirašyti S. Banaitis, bet J. Basanavičiaus vardas taip aukštai tautoje buvo iškilęs, jog savaiame suprantamas ir pateisintas buvo toks jo pasirašymas. Be to, dėl savo 1917. XII. 11 nutarimo Tarybai buvus suskilus ir jos pirmininkui A. Smetonai gavus pasitraukti, II. 16 Tarybos posėdin vėliai visiems suėjus, Dr. Basanavičius, kaip seniausias amžiumi Tarybos narys (ėjo 67-uosius metus), visiem sustojus, paskaitė nepriklausomybės paskelbimo aktą, tad čia pats pirmas ir pasirašė, po to A. Smetona dauguma balsų vėliai buvo išrinktas Tarybos pirmininku, prieš kairiųjų pastatytą, bet nesutikusį būti renkamam J. Basanavičių. Dr. Basanavičiui buvo pavesta saugoti pasirašytas aktas, kurio betgi teišliko antrasis (taip pat pasirašytas tik nebepilnai teišlaikant abėcėlę) egzempliorius. 1927 m., Dr. Basanavičiui Vilniuje mirus, jo kabinete ir Lietuvių Mokslo Draugijos patalpose visur ieškota, bet pirmojo egzemplioriaus nesurasta.“¹⁶

Šiaip ar taip, reikėtų turėti omenyje, kad 1914 m. sausį Niškovskio viešbutyje du kartus apsinuodijęs smalkėmis, daktaras susirgo skleroze.

Kad būta vokiško originalo, netiesiogiai nurodo 1918 m. vasario 16 d. įrašas Basanavičiaus užrašų knygelėje: „[...] 20 Tarybos narių nutarimu nuspręsta paskelbti Lietuvos nepriklausomybę Vokietijai, Rusijai ir k[itoms] valstybėms.“¹⁷ Žinoma, tai galėjo būti Akto notifikacija Vokietijai, pasirašyta Tarybos pirmininko ir sekretoriaus. Kita vertus, tokiam požiūriui prieštarauja ta aplinkybė, kad vokiečiams per Brest-Litovsko derybas tikrai reikėjo visų Tarybos narių pasirašyto Akto.

„Dabar tas nepriklausomybės akto tekstas, gražiai dideliame lape surašytas, gulėjo ant stalo“, – užsiminė Steponas Kairys.¹⁸ Taigi žinome, kad signatarai pasirašė du mašinėle atspausdintus lapus su tekstu, bet frazė

„*gražiai dideliame lape surašytas*“ verstų manyti buvus tris originalus, nors ir darant šiokią tokią išlygą dėl žmogiškosios atminties tikslumo. Galbūt vokišką variantą, lygiagretų lietuviškajam, Tarybos nariai pasirašė privačiai, ne posėdžių metu? Žinojimas, kad reikėtų ieškoti dviejų Akto originalų, nuteikia viltingiau, negu tikintis vieno. ■

¹ Aleksandras Stulginskis. Kova dėl vasario 16 d. akto. *XX amžius*. 1938, vasario 15, nr. 37, p. 5.

² Aleksandras Stulginskis. Vasario Šešioliktoji – tai ryžtingas tautos žygis. *XX amžius*. 1939, vasario 15, nr. 38, p. 6.

³ Kaip gimė Lietuvos laisvė. Iš nepriklausomybės akto dalyvio p. Jono Vailokaičio atsiminimų. *XX amžius*. 1937, vasario 15, nr. 37, p. 5.

⁴ LLTI BR, F96-1, L. 3, 7 a. p.

⁵ Ten pat, L. 1.

⁶ LLTI BR, F2-2097, lapai nenumuoti.

⁷ Petras Klimas. 1928 m. vasario 19 d. ir „Lietuvos aidas“. *Lietuvos aidas*. 1928, vasario 16, nr. 13, p. 4.

⁸ Jurgis Šaulys. Nepriklausomybės išvakarėse. *Mūsų kelias* (Dilingenas, Vokietija). 1948, vasario 12, nr. 7, p. 6.

⁹ Kazimieras Šaulys. Kaip jie mums kliudė paskelbti nepriklausomybę aktą. *Lietuvių židinys* (Šveicarija). 1946, vasario 16, nr. 1, p. 2–3.

¹⁰ Iš Tarybos nario dienyno. *Vilniaus rytojus*. 1929, vasario 16, nr. 7, p. 6.

¹¹ Petras Klimas. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940 m. Vilnius: *Mintis*. 1991, p. 12.

¹² Ingrida Jakubavičienė. Jadvygos Chodakauskaitės-Tūbelienės visuomeninės ir politinės veiklos epizodai (1918–1940 m.). *Istorija*, 92 tomas. 2013/4, p. 35–36.

¹³ Vasario 16 d. akto dalyvis apie Lietuvos Nepriklausomybės apskelbimą (Pasikalbėjimas su Lietuvos Tarybos nariu p. D. Malinausku). *Naujas žodis*. 1928, vasario 15, nr. 3, p. 5.

¹⁴ E. Dantas. Kaip mes paskelbėm nepriklausomą Lietuvą (Specialus „N. Žodžio“ bendradarbio pasikalbėjimas su asmenimis, pasirašiusiais nepriklausomybės aktą). *Naujas žodis*. 1932, vasario 15, nr. 3, p. 42.

¹⁵ Zenonas Ivinskis. Prelatas Kazimieras Šaulys. *Aidai*. 1952, nr. 2, p. 64.

¹⁶ Cituota iš: A. Merkelis. Tautos patriarchas Dr. Jonas Basanavičius. *Tėviškės garsas*. 1947, vasario 13, nr. 59.

¹⁷ LLTI BR, F2-48, lapai nenumuoti.

¹⁸ Steponas Kairys. Kaip gimė Vasario 16-osios aktas. *Keleivis*. 1968, vasario 14, nr. 7, p. 2.

Sprendžiant iš visko, reicho atstovas Vilniuje Geogas Svon Boninas operatyviai atliko tai, ko iš jo tikėjosi Lietuvos Taryba. Nepriklausomybės Akto tekstas tuoj pat pasiekė ne tik Vokietijos užsienio reikalų žinybą, bet ir patį kanclerį, sukeldamas tikrą Berlyno valdžios sujudimą. Jau vasario 17-ąją kancleris nusiuntė telegramą savo atstovui prie Didžiojo štabo (visos kariuomenės vadovybės) baronui Kurtui von Lersneriui, pažodžiui vokiškai perteikdamas Lietuvos Tarybos vasario 16-osios sprendimo formuluotę ir nurodydamas imtis atitinkamų veiksmų.¹ Lersneriui pavesta kanclerio nuomonę perteikti karinei vadovybei ir kartu su ja veikti, kad Taryba grįžtų prie 1917 m. gruodžio 11 d. akto formuluotės. Iš Georgo von Hertlingo reakcijos matyti, kad kancleris spontaniškai apsisprendė **ignoruoti** gautą dokumentą. Ir, kaip rodo tolesni įvykiai, tai lėmė visų Berlyno valdžios sluoksnių reakciją į Vasario 16-osios Aktą, o gal net ir šio dokumento, patekusio į vokiečių įstaigas, likimą.

Vasario 20 d. Lietuvos klausimu surengtas ypatingas pasitarimas, kuriame dalyvavo vicekancleris Friedrichas von Payeris, kanclerio biuro vadovas Wilhelmas von Radowitzas, užsienio reikalų žinybos pasekretoris Hilmaras von dem Bussche, civilinės valdžios įgaliotinis Oberoste baronas Friedrichas von Falkenhausenas (iki tol buvęs Lietuvoje ir, matyt, skubiai iškvieistas į Berlyną), reichskanceliarijos spaudos reikalų viršininkas Erhardas Deutelmoseris, kiti pareigūnai. Konstatuota, kad vokiečių planai dėl Kuršo klostosi sėkmingai, bet Lietuvos pozicija problemiška.² Iš esmės paremta pradinė kanclerio nuostata reikalauti, kad būtų nedvipras-

DĖL NEPRIKLAUSOMYBĖS AKTO TEKSTO, ĮTEIKTO GEORGUI von BONINUI

miškai grįžtama prie gruodžio 11-osios akto. Lietuvos Tarybą „gražinti į protą“ (*zur Raison gebracht werden*) turėtų vokiečių laikysena ir veiksmai jos atžvilgiu.³ Šio pasitarimo pagrindų vasario 21 d. atsirado oficialus kancelerio raštas Tarybai dėl Vasario 16-osios sprendimo.⁴

Paties dokumento, kurį vasario 16 d. popietę Jurgis Šaulys įteikė von Boninui ir kuris sukėlė audringą vokiečių reakciją, visas tekstas pacituotas vokiečių istoriko Wernerio Baslerio studijoje ir yra žinomas tik iš jos⁵ (patvirtintas archyvinis dublikatas Lietuvoje nerastas). Tačiau atskirai reikėtų aptarti faktą, kad istorikas minėtą tekstą cituoja iš vasario 17 d. kancelerio telegramos von Lersneriui. Aprašyme Basleris, kuris remiasi vokiečių archyvais, nenurodė, kaip dokumentiškai buvo apiformintas tekstas – tik kaip ištisinė telegramos citata ar kaip „darbinis“ dokumentas (Vilniuje von Boninui įteiktas Nepriklausomybės Aktas ar jo kopija).

Kol kas galime pasakyti tik tiek, kad Baslerio pacituotas tekstas žodis į žodį sutampa su Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraštyne saugomo vieno Lietuvos Tarybos dokumento vokišku tekstu.⁶ Raimundas Klimavičius, tyrinėjęs Vasario 16-osios Akto istoriją, šį dokumentą apibendrintai vadina „į vokiečių kalbą išversto Vasario 16 d. akto tekstu“, kartu pabrėždamas: „Gali būti, kad tai į Vokietiją perduotų dokumentų kanceliarinis nuorašas, o gal tik techninis nutarimo teksto vertimas“.⁷ Minėtas tekstų sutapimas aiškiai bylotų pirmojo varianto naudai. Juo labiau kad Vrublevskių bibliotekos rankraštyne saugomas tekstas visiškai sutampa ir su kitu Vokietijoje esančiu vokišku dokumentiniu Vasario 16-osios Akto tekstu – Rei-

chstago posėdžių stenogramų publikacija.⁸ Tai leistų argumentuotai tvirtinti, kad bibliotekos rankraštyne esantis dokumentas tikrai yra į Vokietiją nukeliavusių dokumentų kanceliarinis nuorašas, o kartu – archyvinis dublikatas.

Taigi Vasario 16-osios Akto vokiškojo teksto pėdsakas Vokietijos archyvuose yra visiškai aiškus. Labai didelė tikimybė, kad byloje, kuria naudojosi istorikas Basleris, yra ir von Boninui įteikto dokumento originalas. Taip teigti leistų dar viena reikšminga detalė – Maria Bienhold savo studijoje apie vokiečių ir lietuvių santykius aptariamuoju laikotarpiu mini, kad von Boninas, gavęs šį dokumentą, padarė išvadą: „*Tad laimėjo radikali mažuma.*“⁹ Istorikė šį užrašą vadina vokiečių atstovo „*pridėtu komentaru*“ prie dokumento, perduoto į Berlyną. Bet ir vėl neaiški jo forma – ar tai žodžiai iš kartu įteikto kažkokio lydraščio, ar rezoliucija ant paties dokumento, gauto iš lietuvių. Šiaip ar taip, net jeigu čia ištrauka iš lydraščio, tai, kad jis įsegtas į bylą, labai padidina galimybę, kad ten yra ir pats Aktas, įteiktas Jurgio Šaulio.

Beje, tiek Basleris, tiek Bienhold užsimena, kad von Boninas tąkart perdavė į Berlyną ne tik aptariamąjį dokumentą, bet ir Tarybos raštišką pageidavimą priimti penkių asmenų delegaciją.¹⁰ Trys iš jų įteiktą notifikaciją, o du dalyvautų derybose su vokiečiais. Basleris net konkrečiai įvardijo tuos penkis numatytus delegatus – Antanas Smetona, Jurgis Šaulys, Stanislovas Narutavičius, Jonas Smilgevičius ir Justinas Staugaitis. Pateikdami šią informaciją, istorikai nenurodo konkretaus dokumento, kuriuo remiasi, bet iš aprašymų akivaizdu, kad duome-

nys paimti iš tos pačios bylos, kurioje, tikėtina, guli vokiškasis Nepriklausomybės Akto tekstas.

Įdomu ir svarbu, kad Basleris, aptardamas Akto priėmimo aplinkybes, nušviesdamas tą laikotarpį, iš esmės remiasi informacija, paimta vien tik iš tos bylos, o kartu atskleidžia bendrą joje sukauptų raštų pobūdį ir turinį. Ten guli ne tik aptartoji vasario 17 d. kanclerio telegrama von Lersneriui, vokiečių pasitarimo vasario 20 d. protokolas, bet ir, pavyzdžiui, vokiečių diskusijų 1918 m. vasario pradžioje Berlyne su Kauno vyskupu Pranciškumi Karevičiumi medžiaga, reichskanceliarijos susirašinėjimas Lietuvos klausimu su Oberosto pareigūnais, prieš priimant vasario 16-osios Aktą ir po to iki pat pripažinimo kovo 23 d. ir pan.¹¹ Taigi ši byla labai svarbi ir aktuali Lietuvos istorijos mokslui, verta ypatingo istorikų ir suinteresuotų šalies institucijų dėmesio. Būtina išsamiai susipažinti su ten saugoma medžiaga, pasidaryti jos kopijas ar mikrofilmus.

Pabaigai – keletas pastabų būsimiems Akto ieškotojams ir tyrinėtojams. Pirma, iki Vokietijos susivienijimo ši medžiaga buvo saugoma Potsdamo archyve, Reichskanceliarijos fonde, bylų grupėje, pavadintoje „Karo aktai. Kuršas“ (*Kriegsakten. Kurland*). Ši aplinkybė gali labai supainioti pradinį paieškų etapą (galbūt dabar, kai suvienytos valstybės fondai jau pertvarkyti, pavadinimai tapo informatyvesni). Antra (kalbant apie situaciją, jei Bonino atgabentas dokumento originalas aptartoje byloje vis dėlto neatsidūrė, o ir apie kitų Akto egzempliorių paieškas), reikėtų turėti omenyje, kad kaizerinė Vokietija niekada iki pat savo žlugimo nepripažino Vasario 16-osios Akto (priešingai 1917 m. gruodžio 11-osios aktui) ir tai galėjo nulemti požiūrį į jo archyvavimą. Kitaip tariant, vokiečiams Vasario 16-osios Aktas geriausiu atveju buvo vienas iš antraeilių popierių, tam tikras gruodžio 11-osios akto raidos iki Lietuvos pripažinimo 1918 m. kovo 23 d. epizodas. Todėl nenusipelnęs būti tarp svarbiausių dokumentų, eventualiai nugrūstas į kokią nors nereikšmingą bylą. Kad ir kaip tokia situacija kirstųsi su lietuvių požiūriu, ji yra visiškai reali. Tą patvirtina kad ir toks istoriografinis pavyzdys: vokiečių istorikas Gerdas Linde, 1965 m. komentuodamas signataro Petro Klimo frazę, kad Vokietija 1918 m. kovo 23 d. pripažino Lietuvą

pagal Vasario 16-osios Aktą, tiesiai šviesiai pareiškė, esą lietuvis klysta – Lietuva buvusi pripažinta pagal gruodžio 11-osios aktą.¹² Žinoma, reikėtų atsižvelgti į šios polemikos kontekstą, rodantį, kad šiuo atveju vokiečių istorikas oponavo lietuvių istorikui. Tačiau klausimas principinis: ar galėjo lietuvis, būdamas visų pirma Vasario 16-osios Akto signataras, o tik po to – istorikas, dėl šio dalyko suklysti?! Šis klausimas retorinis, nes atskleidžia daug gilesnį ir platesnį klodą nei paprasta istorinė diskusija, – parodo, kaip skiriasi lietuvių ir vokiečių požiūriai į Vasario 16-osios aktą ir jo priėmimo aplinkybes. Šį skirtumą reikėtų turėti omenyje, imantis netgi tokio praktinio klausimo kaip Nepriklausomybės Akto paieškos Vokietijos archyvuose. ■

¹ Werner Basler. Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum. Berlin. 1962. S. 292–29.

² Ibid., S. 296.

³ Ibid.

⁴ Publikuotas kaip šaltinis: Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 1991, p. 213–215; P. Klimas, Der Werdegang des Litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung in Nowember 1918, Berlin, 1919, S. 115; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Dokumentų rinkinys, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006, p. 286.

⁵ Werner Basler, op. cit., S. 292–293.

⁶ Beschluss, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS), F. 255-1007, L. 1.

⁷ Raimundas Klimavičius. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios Akto pėdsakais. Vilnius: Žuvėdra. 2003, p. 89.

⁸ Prieiga per internetą http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt_k13_bsb00003407_00144.html (žiūrėta 2015-12-06).

⁹ Maria Bienhold. Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten, Bochum, 1978, S. 59. Vokiečių istorikė, pateikdama šį faktą, deda nuorodą į kolegos W. Baslerio knygą, tačiau šis nemini G. Bonino įrašo. Akivaizdu, kad M. Bienhold bus pati varčiusi W. Baslerio naudotą archyvinę bylą ir ten radusi įrašą, tačiau to nepaminėjo.

¹⁰ Ibid; Werner Basler, op. cit., S. 293.

¹¹ Žr.: Werner Basler, op. cit., S. 292–300.

¹² Gerd Linde. Die deutsche Politik in Litauen im ersten Weltkrieg. Wiesbaden, 1965.

Endre BOJTÁR

LITVAKAI

*Kaip pradingo (pradingsta) žydai?****Dvi Lietuvos – Kauno ir Vilniaus**

Nepriklausomos Lietuvos Respublikos atkūrimas, deja, nepadėjo išgryninti *litvako* sąvokos ar bent jau susiaurinti jos prasmės (Lietuvos žydas). Tarpukariu egzistavo dvi Lietuvos: oficialioji Kauno Lietuvos Respublika ir lietuvių išgalvotoji Vilniaus Lietuva, kur lietuvių gyveno labai mažai. Jos buvo suvienytos tik 1939 m., po sovietų invazijos į Lenkiją. Iš pradžių žydai, gyvenantys beveik vien miestuose ir miesteliuose, sudarė 7 proc. populiacijos. Kitokia situacija buvo Vilniuje. Čia daugiausia gyveno lenkų, lietuvių buvo tik 2 proc., o žydų – daugiau kaip 40 proc. Aplinkiniuose miestuose ir kaimuose, kurių teritorijos buvo ginčijamos kartu su Vilniaus miestu, gyveno valstiečiai, išpažįstantys lenkišką savimonę, vadinantys save lenkais, tačiau kalbantys daugiausia baltarusiškai. (Ginčijamoje teritorijoje gyveno beveik pusė milijono žmonių.)

Dėl susidariusių įvairių aplinkybių po 1918 m. Vilnių užėmė lenkai, lietuviai ir Raudonoji armija, palaikoma saujelės komunistuojančių lietuvių. Pagal Versalio taikos sutartį Tautų Sąjunga spaudė Lenkiją grąžinti Lietuvai istorinį Vilniaus kraštą. 1920 m. spalio 7 d. buvo pasirašyta Suvalkų sutartis, kurią lenkai klastingai sulaužė jau po dviejų dienų (spalio 9-ąją Lietuva vėliau paskelbė nacionaline gedulo diena). Tą dieną generolas Lucianas Želigowskis, tariamai „sukilęs“ prieš kapituliantišką Lenkijos vadovo Józefo Piłsudskio elgesį, su savo kariuomene užėmė Vilnių ir paskelbė jį Vidurio Lietuvos Respublika. 1922 m. pradžioje Vilniaus Seimas balsų dauguma nutarė prijungti šį kraštą prie Lenkijos.

* Tęsinys iš KB 2015, nr. 11. Pabaiga

Mažiau nei po metų, kai Tautų Sąjungai nebeliko kito pasirinkimo, kaip tik pripažinti įvykusį faktą, Piłsudskis viešai pareiškė, kad sumanus Želigowskio manevras buvo iš anksto surežisuotas farsas. Toji afera sukėlė labai rimtas pasekmes. Viena iš akivaizdžiausių buvo ta, kad nutrūko ištisus šimtmečius puoselėti ne tik diplomatiniai, bet ir pašto ryšiai tarp Lenkijos ir Lietuvos. Palei bendrą 500 km sieną nusidriekė spygliuotų vielų tvora. Šias dvi šalis jungę keliai ir geležinkeliai tapo aklavietėmis, besidriekiančiomis kelis šimtus metrų nuo Lenkijos stebėjimo bokštų ir dvidešimt mylių nuo Lietuvos sienos. Kuo toliau, tuo labiau plito antilenkiškos ir antilietuviškos nuostatos. Šeimos ir artimieji, gyvenantys abipus valstybių sienų, galėjo susitikti vos kartą per metus mažų pasienio miestelių kapinėse.

Lietuva situaciją traktavo kaip karą su Lenkija, todėl į Konstituciją įtraukė punktą, kad Kaunas yra tik laikinoji sostinė, o Vilnius – faktinė. Debatuose dėl Vilniaus lietuviai rėmėsi istoriniais, o lenkai – demografiniais argumentais. Lietuviams Vilnius buvo akivaizdžiai svarbesnis. (Žvelgiant į istoriją, matyti, kad Vilnius, kurį XIV a. įkūrė didysis kunigaikštis Gediminas, buvo vienintelė Lietuvos sostinė, o lenkai turėjo jų keletą: oficialiai sostine paskelbta ir Krokuvą, ir Vilnius, kai gyvavo Abiejų Tautų Respublika (1569–1795), ir Varšuvą, nuo 1595 m. tapusi neoficialiu „Lenkijos karalių sostapiliu“. Pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais, po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo, Lenkijos politinio ir kultūrinio gyvenimo centras šalia Varšuvos buvo Vilnius. Tris dešimtmečius po 1831-ųjų sukilimo jis laikytas svarbiausiu šalies miestu.)

Abipusis priešiškas ir neapykantos kurstymas tęsėsi iki 1938 m. kovo 11 d., kai pasieniečiai, matyt,

Lietuvos teritorijoje nušovė Lenkijos pasienio sargybinių. (Vargšas žmogus tapo aštuntąja ilgus metus besitęsiančių konfliktų pasienyje auka.) Lenkijoje prasidėjo didžiulės antilietuviškos (laimė, ne tokios aršios, kaip antisemitinės) demonstracijos, raginusios okupuoti visą Lietuvą. Lenkijos vyriausybė paskelbė lietuviams 48 valandų ultimatumą, pridėjo net laukiamo atsakymo projektą – arba Lietuva atkuria diplomatinius santykius ir pripažįsta faktą, kad Vilnius priklauso Lenkijai, arba skelbiamas karas. Lietuva, kurios vyriausybė išstisus dešimtmečius vis garsiau kartojo „Vilnius mūsų!“ arba „Mes be Vilniaus nenurimsim!“, sukrėsta besiklostančių įvykių, visiškai neturėjo kito pasirinkimo, kaip tik nutraukti karinę padėtį. (Unikalus dalykas diplomatijos istorijoje – ultimatumas ne toliau griovė pašlijusius diplomatinius santykius, bet atvirkščiai – juos atkūrė.)

Lietuviai patyrė ir dar vieną skaudų įžeidimą: 1939 m. kovo 22 d. vokiečiai vėl užėmė Klaipėdą ir jos apylinkes, arba Memelį (2800 km², 155 tūkst. gyventojų, kartu su 55 tūkst. klaipėdiškių, iš kurių 90 proc. buvo vokiečiai). Naudodami karinę jėgą ir pažeisdami tarptautinę konvenciją, įtrauktą į 1923 m. taikos sutartį, jie aneksavo kraštą, kuris po pralaimėjimo Pirmajame pasauliniame kare buvo nuo jų atskirtas ir prijungtas prie Lietuvos. Lietuviams ir žydams teko paskubomis trauktis iš miesto (daugiausia į Vilnių, o tai dar labiau kurstė jau rusenanti antisemitizmą). Lietuvos kariuomenė buvo atšaukta, ją pakeitė SA ir SS daliniai. Kovo 24 d. į Klaipėdą atplaukė Hitleris – stovėdamas ant kreiserio *Deutschland* denio, mėgavosi jį šlovinančios minios šūksniais. Žinoma, po Čekoslovakijos aneksijos Memelio kraštas atrodė toks mažas kąsnelis, kad pasaulis nė nepastebėjo, kaip jis buvo prarytas.

Vadinamojoje Vilniaus Lietuvoje 1922–1939 m. gyvenę litvakai užėmė nevienareikšmišką poziciją. Viena vertus, žydai, puoselėdami ir plėtodami turtingas miesto tradicijas, bet pirmiausia dvasinį Vilniaus Gaono ir haskalos palikimą, pavertė šį miestą bene svarbiausiu žydų centru Europoje (jis pranoko net litvakų gausiai gyvenamą Minską, kuris tuo metu jau priklausė Sovietų Sąjungai). Čia žmonės vietoj kaftano ir juodos skrybėlės nešiojo „normalius“ europietiškus drabužius, be to, manė, kad galės visą gyvenimą kalbėti vien jidiš. Žinoma, žydai turėjo var-

go dėl beveik visuotinai antisemitiško lenkų nusiteikimo. Amerikietė Lucy Dawidowicz, nuo 1938 m. rugpjūčio Vilniuje metus studijavusi magistrantūroje, atsiminimuose rašo visiškai nemokėjusi lenkų kalbos, tačiau puikiai susikalbėdavusi jidiš.¹ Suinteresuotumo užmegzti tarpusavio ryšius stoka buvo abipusė. Czeslawas Miłoszas, studijavęs Vilniaus universitete, jausdamas gėdą prisipažįsta tik vėliau, praėjus keliems dešimtmečiams, jau būdamas JAV, sužinojęs, kad kitoje gatvėje ne tik gyveno žmonės, bet ir klestėjo turtinga žydų kultūra: „*Vilnius buvo didelis žydų kultūros centras, pasižymintis savitomis tradicijomis. [...] Gyvendamas tokiam mieste, atrodytu, esi įpareigotas bent šį tą apie jį žinoti. Iš tikrųjų niekas man netrukdė tuo domėtis, tačiau nebuvo įpročio bendrauti su tais žmonėmis. Žydiškasis ir nežydiškasis Vilnius buvo visiškai atskirti vienas nuo kito. Aš, universiteto studentas, laikiausi neabejotinai internacionalistinių pažiūrų, o tai reiškė, kad domėjaisi kitomis tautomis, tačiau tas domėjimasis buvo gana paviršutiniškas. Aš nieko nežinojau apie istorinius ir religinius Lenkijos ir Lietuvos žydų principus, žydų misticizmą ir kabalą. Šiais dalykais pradėjau domėtis gerokai vėliau, jau gyvendamas Amerikoje. Tada man ir kilo mintis, paaiškinanti dviejų bendruomenių tarpusavio izoliaciją. Ką kalbėti apie kitus tarpukario Lenkijos miestus, jeigu užpildyti nežinojimo spragų man nepavyko, net gyvenant tokioje artimoje kaimynystėje? Kiek žinau, niekas Lenkijoje nedrįso pageidauti, kad mokiniai būtų mokomi „klasikinės“ hebrajų kalbos, studijuotų Lenkijos žydų kultūros istoriją ar skaitytų ir interpretuotų Senąjį Testamentą. Jei kas nors būtų tokį dalyką pasiūlęs, manau, būtų užmėtytas akmenimis.“²*

Toks nesuinteresuotumas galėjo būti grėsmingas ir žydams, kurie gyveno Vilniuje, valdant lietuviams. Besiformuojanti nacionalinė Lietuvos tapatybė rėmėsi kalba, tačiau dauguma žydų, kurie iki tol buvo išmokę lenkų, rusų kalbas, nesistengė įsisavinti lietuvių kalbos, vartojo vien jidiš. Nesugebėjimas kalbėti lietuviškai netikėtai priklįjavo jiems „nebylių“ etiketę, pabrėžiančią, kad jie neloyalūs nacionalinei (ne pilietinei) valstybei. (O žmonės ar „objektus“, turinčius trūkumų, galima nebaudžiamai naikinti. Būtent taip ir įvyko...)

Vilniaus vaikų lopšeliuose-darželiuose, pradinėse ir vidurinėse mokyklose, kolegijose, rengusiose mokytojus

visai Lenkijai, jidiš ir hebrajų kalbos buvo plačiai vartojamos, tas pats pasakytina apie spaudą, knygų leidybą, parodas ir turtingą muzikinį gyvenimą. Labiausiai prie to prisidėjo *Jidiszer Visznsaftlekher Insztitut* (JIVO), kuri 1925 m. įkūrė Rusijos žydai, emigravę į Berlyną, tarp jų Maxas Veinreichas. Instituto filialai veikė Varšuvoje, Paryžiuje, Londone ir Buenos Airėse. Iki šiol tai vienas svarbiausių Rytų Europos žydų kultūros mokslinio tyrinėjimo centrų, nuo 1940 m. jis veikia YIVO žinioje Niujorke.³ Daugeliui pasaulinio lygio autorių (nors pasaulis apie juos, deja, mažai ką žino), tokiems kaip Mojse Kulbakas (1896–1937) arba laisvos rašytojų grupės *Junge Vilne* (Jau-nasis Vilnius), įsteigtos 1930 m., nariai Chaimas Grade (1910–1982), Smerke Kačerginskis (1908–1954) ir Avramas Sutzkeveras (1913–2010), šis institutas tapo namais.

Žydams Vilniuje, ypač nuo 4-ojo dešimtmečio, teko kęsti beviltišką skurdą ir vargą, ištverti lenkų antisemitizmą, kurį pereinamuoju laikotarpiu, pirmaisiais parlamentinės demokratijos metais, galima skirstyti į tam tikrus etapus: pirmojo Lenkijos Respublikos prezidento Gabrieliaus Narutowicziaus nužudymas 1922 m., ekonominė krizė, prasidėjusi 1929 m. ir sutapusi su fašizmo įsigalėjimu šalyje 1930-ųjų pradžioje, žydams draugiško, su antisemitizmu kovojusio Piłsudskio mirtis 1935 m., – po jos antisemitiškai nusiteikęs politinis elitas, ypač įgaliotieji pareigūnai, iškart sulaukė vyriausybės paramos. Antisemitizmas šalyje vis stiprėjo, kol galiausiai pasiekė tokį lygį, koks buvo Vokietijoje 1938–1939 m. Pasak Dawidowicz,⁴ pagrindiniu antisemitizmo šaltiniu tapo jėzuitų XVI a. įkurta seminarija, vėliau universitetas, kurio studentai 1931 m. surengė pogromą – buvo rimtai sužeista 16 žydų (pavyzdžiui, Maxas Weinreichas neteko akies) ir 4 lenkai, iš kurių vienas vėliau mirė. Nuo tada kasmet lapkričio 9 d., iki pat 1938 m., studentai, pagerbdami jo atminimą, surengdavo pogromą.

1933 m. iškilus to meto filosofas Marianas Zdziechowskis (vienas iš dvasinių Czesława Miłoszo tėvų), savo karjeros 50-mečio proga tapęs garbės daktaru, per ceremoniją, neslėpdamas nuoskaudos, pasakė: „*Prieš penkiasdešimt metų nebūčiau pagalvojęs, kad mūsų universitetas, Stepono Batoro universitetas, taps bjauraus antisemitizmo protruikiu vieta, dėl ko jausiu tokią gėdą, kad man bus sunku kalbė-*

ti!“⁵ Šios filosofo kalbos nesiryžo spausdinti nė vienas laikraštis, išskyrus studentų kuruojamą turistinį leidinuką.

Mažai kam žinomas faktas, kad Lenkijos antisemitizmo banga prisidėjo ir prie nacių surengtų Krištolinės nakties (*Kristallnacht* 1938), kuri labai priminė Šventojo Baltramiejaus naktį (1572), žudynių. Lenkijos parlamentas, siekdamas sustabdyti žydų, bėgančių nuo nacių, srautus į šalį, 1938 m. kovą paskelbė, kad į Lenkiją gali grįžti tik tie lenkų kilmės žydai (50–60 tūkst.), kurie Vokietijoje gyveno ne ilgiau kaip penkerius metus ir turi specialius leidimus, išduotus iki spalio pabaigos, kitiems bus tiesiog atimta pilietybė. Reaguodamas į tai, gestapas sulaukė visus *persona non grata*. Spalio 26 d. Vokietijos užsienio reikalų ministro įsakymu 17 tūkst. žydų be išankstinio įspėjimo išsiuntė atgal į Lenkiją. Juos vežė uždaruose vagonuose, kuriuos saugojo ginkluoti kareiviai. Lenkija nenorėjo deportuotųjų priimti. Kol vokiečiai su lenkais ginčijosi dėl žydų, keldami viso pasaulio pasipiktinimą, šie buvo priversti įsikurti stovyklose netoli Zbonšynio, mažo pasienio miestelio, apleistuose tvartuose ir barakuose, kuriuos turėjo paskubomis pasistatyti. Derybos baigėsi 1939 m. sausį. Vis dėlto lenkai leido likti tėvynėje tiems žydams, kurie ilgus laukimo mėnesius antihumaniškomis sąlygomis sugebėjo išgyventi. (Tie, kurie įstrigo Vokietijoje, lapkritį buvo suimti, po to dingo be pėdsakų kaip ir daugelis žydų.) Tarp Zbonšynio pabėgėlių buvo lenkų žydų Grynszpanų šeima, jų sūnus Herschelis Grynszpanas, tuo metu gyvenęs Paryžiuje, iš keršto šovė į Vokietijos atašė Prancūzijoje Ernstą vom Rathą, kuris nuo šautinių žaizdų mirė, praėjus dviem dienoms po incidento (lapkričio 9 d.). Šis įvykis naciams tapo pretekstu suorganizuoti masines žudynes – Krištolinę naktį.⁶

„Kaunietiškoje“ Lietuvoje žydų padėtis, jei palygintume ją su rusų, vokiečių (atsižvelgiant į nesutarimus dėl Klaipėdos krašto), o ypač su lenkų, užgrobusių Vilnių ir jo apylinkes, situacija, buvo išskirtinė. Tarpukariu jie išgyveno aukso amžių – jiems buvo suteiktos įvairios teisės, žinoma, mainais už paramą. Žydų reikalų ministrui (pirmajam pasaulyje) 1918 m. buvo suteikta vieta vyriausybėje, o atnaujinta *kehilos* (bendruomenės) sistema, sukurta prieš 300 metų, grąžino žydams autonomiją, kuri, nors nebuvo labai plati, funkcionavo 1922–1924 m. Ši autonomija

neprilygo utopijai, apie kurią svajojo didysis istorikas Simonas Dubnovas. Pasak Leo Motzokino, kuris vadovavosi panašiais idealais, ji buvusi toli nuo utopijos apie „*vieningą internacionalinę žydų tautą*“, pripažįstamą Tautų Sąjungos, nors neturinčią valstybės ir gyvenančią diasporoje. Vis dėlto kultūrinę autonomiją, kurią galėtume Dubnovo žodžiais apibūdinti kaip „*tėvynę aukštybėse*“, Lietuva unikaliu būdu įgyvendino, ir tai galiojo bent metus ar dvejus. (Dubnovas, gimęs Baltarusijoje, rašęs rusų kalba, prisipažino sieloje esąs litvakas. Kai buvo priverstas bėgti iš Rusijos (1922), Lietuva suteikė jam pilietybę, tačiau profesoriaus vietos Kauno universitete istorikas atsisakė. Litvakas jis liko iki pat mirties. Hitleriui atėjus į valdžią, iš Berlyno pabėgo į Latviją, 1941 m. Rygoje jį nužudė gestapo pareigūnas.)

Dubnovo teiginys, kad Lietuva – žydų diasporos Jeruzalė, 3-iajame dešimtmetyje vis dar turėjo pagrindą. Į blogąją pusę viskas pakrypo tada, kai daugiapartinę parlamentinę demokratiją pakeitė diktatūra, įsigalėjusi po 1926 m. perversmo. Tuo metu, kai vyko miestų ir miestelių „lietuvinimas“, kai iš lėto kūrėsi Lietuvos vidurinioji klasė, antijudaistinės idėjos, kurias papildė ekonominis ir daugiausia iš svetur atkeliavęs etninis antisemitizmo turinys, darėsi vis gyvybingesnės, o pagreitį įgavo 4-ajame dešimtmetyje, įprasmintos skambaus šūkio „Lietuva – lietuviams!“ Tačiau pogromai buvo vykdomi jau nuo 1929 m. Antisemitizmo bangą iš dalies slopino principas: „Mano priešas (lenkų) priešas (žydai) yra mano draugas“ (bent iki 1938 m., kai neliukus lenkų, vieninteliais atpirkimo ožiais tapo žydai).

Antra vertus, akivaizdu, kad antisemitizmas niekada nebuvo įtrauktas į prezidento Antano Smetonos valdomos vyriausybės politinę programą. Tiesą sakant, valdžia ne tik mėgino užbėgti už akių kenkėjiškam antijudaizmui, bet ir baudė tokių veiksmų kurstytojus. Lietuvoje nebuvo taikomas principas *numerus clausus* ar antižydiški įstatymai, valstybė iš visų jėgų stengėsi remti žydų kultūros ir švietimo institucijas (iki 1938 m. finansavo didžiąją dalį jidiš mokyklų). Kartu pažymėtina, kad nekenčiama lenkų mažuma tokio finansavimo negavo. Svarbu akcentuoti ir tai, kad antisemitizmas Lietuvoje buvo kiek nuosaikesnis negu kitose šalyse. Deja, laikui bėgant, iki 4-ojo dešim-

tmečio pabaigos, jis labai stipriai suaktyvėjo, o vėliau beveik prilygo masinei kitų šio regiono šalių obsesijai.

Lietuvių-sovietų-vokiečių-sovietų Lietuva

Kitas svarbus lūžis Lietuvos ir Vilniaus istorijoje įvyko 1939 m. rudenį. Po dviejų slapta pasirašytų Molotovo-Ribbentropo paktų (1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d.) Lietuva atiteko Sovietų Sąjungai. Įgyvendinti sutartą planą Stalinui neprireikė nė metų. Vokietija ir Sovietų Sąjunga rugsėjo 1 ir 17 dienomis sutartinai užpuolė Lenkiją. Sovietų kariai rugsėjo 18 d. šešias savaites laikė užėmę Vilnių, dalyvavo ir lenkų organizuojamuose pogromuose. Jie kontroliavo miestą iki spalio pabaigos, kai „geraširdis“ Stalinas atidavė Vilniaus kraštą Lietuvai. Spalio 29 d., sekmadienį, vykstant šventinėms pamaldoms, triumfuojantys lietuviai žygiavo sostinės gatvėmis, juos lydėjo garbės sargyba. Visi džiūgavo, kad perėmė Vilnių iš Raudonosios armijos rankų. Tačiau šis Hitlerio ir Stalino žingsnis nieko gero nežadėjo, kai kas jau tada žinojo ar bent nujautė slapto paktą kėslus ir būsimus įvykius. Vis dažniau pasigirdavo rimuotas šūkis „*Vilnius mūsų, o mes – rusų*“.

Nuo to laiko Lietuvos likimu dalijosi ir Vilnius. 1939 m. pabaigoje šalyje gyveno 250 tūkst. žydų – Lietuvos Respublikos žydų populiaciją (135 tūkst.) papildė Vilniaus (75 tūkst.), aplinkinių miestelių, kaimų (25 tūkst.) žydai ir pabėgėliai iš vokiečių okupuotų Lenkijos teritorijų (15 tūkst.).

Nuo tada Lietuvos (ir kitų dviejų Baltijos šalių) nepriklausomybė truko vos šiek tiek ilgiau negu šešis mėnesius. Po vadinamosios tarpusavio pagalbos sutarties pasirašymo (1939) Sovietų Sąjunga 1940 m. birželio 15 d. paskelbė Lietuvai ultimatumą. Šalį okupavo Rusijos kariuomenė. Tą šešių mėnesių laikotarpį lydėjo „liaudies demokratija“ su sovietinio stiliaus parlamento rinkimais, nacionalizacija, buožių žemės dalijimas. Buvo užvesta teroro mašina. 1940 m. rugpjūtį įkurta Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika, tapusi 14-ąja SSRS nare ir egzistavusi iki 1941 m. birželio 22 d., kai šalį okupavo vokiečiai.

Prieš komunistų režimo žlugimą mūsų galvose šmėžavo tik Vakarų ir Amerikos (dažniausiai dešiniojo sparno, kartais tiesiog fašistų) emigrantų (vėliau perėjusių į kraštutinių dešiniųjų, pasirodžiusių ir Lietuvoje, pusę) sukurtas

trumpos atkarpos tarp dviejų okupacijų įvaizdis. Pagal jį, žydai (turint omenyje ketinimus ir tikslus) šalyje gyvenę ramiai ir taikiai. Toks gyvenimas tęsėsi nuo XIV a. iki 1940 m. vasaros, kai okupacinę Rusijos kariuomenę lietuviai pasitiko su ašaromis akyse, o žydai – išskėstomis rankomis. Rusų okupacijos metais (1940–1941 ir nuo 1944) žydų bolševikai savo antilietuviškumą slėpė po sovietinio teroro uždanga. Todėl galima pateisinti ar bent jau suprasti, kodėl prieš pat vokiečių okupaciją ir vėliau lietuviai („*nedidelės kriminalinių nusikaltėlių gaujos*“) prisidėjo prie pogromų, kuriuos inspiravo vokiečiai ir kurie pareikalavo keletu tūkstančių gyvybių.

Atsakomybė už litvakų dingimus pasaulyje iš tikrųjų gula ant vokiečių pečių. Tačiau tai tik nedidelė „dvigubo genocido“ teorijos dalis, tik dar vienas teiginys apie kolektyvinę žydų atsakomybę, dėl kurios turėtume dėti lygybės ženklą tarp nacių ir sovietų genocido, tarp Šoa ir Gulago. Šią klaidingą mintį, paremtą selektyviais faktais, paneigia pusę amžiaus trukusios sovietinės okupacijos pamoka. Trumpai tariant, Lietuvos politika tarpukariu, permainingai svyravusi tarp Rusijos ir Vokietijos, žlugo, susiklosčius tokiai geopolitinei padėčiai, kad šis žlugimas buvo neišvengiamas. Draugiškas lietuvių požiūris į vokiečius, o žydų tapatinimasis su rusais, kaip su mažesne blogybe, lėmė, kad jie atsidūrė priešingose stovyklose. Nors melagingą stereotipą, kuriuo iki šiol vadovojasi neo- ir ultranacionalistai, apie „*žydus bolševikus, išdavusius ir apiplėšusius Lietuvą*“, prasimanė ir skleidė naciai iš Berlyno. Plataus masto deportacijos, nacionalizacija, institucijų uždarymas ir t. t. žydus paveikė netgi labiau negu lietuvius. Pavyzdžiui, uždaryti JIVO užsimota 1941 m. pavasarį (vėliau tą darbą pabaigė vokiečiai). Sovietų valdžia uždarė 13 vidurinių ir pradinių mokyklų, kuriose buvo mokoma hebrajų kalbos, esą tai „*reakcinga buržuazinė sionizmo kalba*“.

Žydai, dėl suprantamų priežasčių stoję rusų pusėn, vis dėlto niekaip neprisidėjo prie Lietuvos valstybės žlugdymo. Jokio svarbaus vaidmens jie ir negalėjo suvaidinti, nes pagal nerašytas taisykles jiems buvo uždrausta užimti bet kokį valstybinės tarnybos postą. O autoritetingi Lietuvos inteligentijos atstovai ir dauguma gyventojų (nieko nežinodami apie tikruosius nacių ir sovietų kėslus) palaikė sovietų valdžią ir Lietuvos Sovietų Socialistinės Respubli-

kos įkūrimą. Dar paminėkime ir daugiau kaip 200 tūkst. valstiečių šeimų, norėjusių gauti žemės, 1940 m. rugsėjį atimtos iš buožių, tarp kurių, beje, nebuvo nė vieno žydo. Bankus ir kitas komercines bei industrines institucijas, daugiausia valdomas žydų, sovietai nacionalizavo.

Antirusiškos lietuvių nuotaikos tapo įprastu reiškiniu, o piktintis nesuprantamu prorusišku žydų nusiteikimu imta tik tada, kai sovietai (palyginti vėlai – tik 1941 m. birželį) griebėsi teroro. Tiesa, ir tai, kad į priešingas barikadų puses žydus ir lietuvius nustūmė ne vien skirtingi geopolitiniai interesai. Žydai simpatizavo sovietams dėl keleto esminių priežasčių: Kremliaus režimas draudė bet kokias antisemitinio elgesio formas, be to, teoriškai leista žydams užimti bet kokį postą. Taigi jie galėjo laisvai reikštis bet kurioje politinio ir ekonominio SSRS gyvenimo srityje – tapti valstybės tarnautojais arba karininkais. Pavyzdžiui, Vilniaus universitete 1940 m. rudenį buvo įsteigta Žydų kalbos ir literatūros katedra. O specialiai priimtas įstatymas, draudžiantis antisemitizmą, iš viešojo diskurso eliminavo tradicines antijudaistines ir antisemitines lietuvių nuostatas. (Šie latentiniai jų jausmai išsiveržė į paviršių 1941 m. birželį, kai šalį okupavo vokiečiai.)

Prie žydų tapatinimo su sovietų bolševikais ir antisemitinių pogromų, kurie vyko prieš pat Vokietijos antpuolį ir per kuriuos žuvo dešimtys tūkstančių žydų, prisidėjo Lietuvių aktyvistų frontas (LAF), įkurtas Berlyne 1940 m. rudenį. Jam vadovavo prohitleriškų pažiūrų Kazys Škirpa, Lietuvos ambasadorius Vokietijoje. Skatindami veikti, lafininkai savo proklamacijose ir kituose leidiniuose skelbė, kad žydai yra *persona non grata*, todėl privalo nedelsdami palikti šalį. Ir nors naikinti žydus nebuvo LAF'o tikslas (priešingai Hitlerio galutiniam sprendimui), Lietuvos laikinoji vyriausybė, kuri buvo suformuota 1941 m. birželio 22 d. ir kurios veiklą po šešių savaičių sustabdė vokiečiai, antisemitizmą įtraukė į savo politinę programą. To įkvėpta vietinė Lietuvos valdžia, žinoma, pavaldi vokiečiams, panašaus požiūrio laikėsi per visą nacių okupaciją, trukusią trejus metus. Kas keisčiausia, netikėtai pasipylė žiaurios žmogžudystės, nors prieš tai Lietuvoje antisemitizmo banga buvo palyginti ne tokia stipri. Nuožmumu ir negailestingumu lietuviai dabar priligo latviams ir vakarų ukrainiečiams. Viename iš žemės ūkio kooperatyvų sąjungos

„Lietūkis“ garažų Kaune 1941 m. birželio 27 d. geležiniais strypais buvo mušami ir žudomi atsitiktinai surinkti vyrai žydai. Po įvykdytos egzekucijos vienas iš žudikų išsitraukė lūpinę armonikėlę ir sugrojo Lietuvos himną. Žudynes fotografavo vokiečių kareiviai.⁷

Lietuviai ir toliau padėjo naikinti žydus tiek prieš pat vokiečių okupaciją, tiek po jos. Prie šių žiaurių veiksmų prisidėjo ne tik neteisėta vietos valdžia ir policija, bet ir lietuvių drausmės batalionai, būtent šiam tikslui suburti iš nuteistųjų, ir antisovietiniai partizanai, palaikę vokiečius. Dvi savaites (nuo birželio 22 d. iki liepos 5 d.) lietuviai rengė baisius žydų pogromus. Specialiosios paskirties būriams (*Einsatzgruppen*), suformuotiems 1941 m. liepą, toms „mobiliosioms skerdykloms“ (taip juos pavadino žydų teisininkas ir politikas Gideonas Hausneris), apytikriais skaičiais priklausė po 8 lietuvius, kurie liūdnam pagarsėjo tuo, kad ypač žiauriai keršijo dėl kiekvieno žuvusio vokiečio. Įsilieję į 6–7 tūkst. žudikų iš Vakarų Baltarusijos, Ukrainos ir Lenkijos būrį, jie darbavosi mirties stovyklose.⁸

Antisemitizmas tragiškiausiai pasireiškė tuo, kaip abejingai lietuviai leido vokiečiams iki 1941 m. gruodžio sušaudyti 80 proc. litvakų, kurių kūnai buvo užkasti masinėse kapavietėse. Kiti buvo uždaryti į getus, 1943–1944 m. getų kalinius sudegino gyvus arba išsiuntė į koncentracijos stovyklas. 1941 m. antrojoje pusėje buvo nužudyti visi žydai, gyvenę Lietuvos kaimuose (daugiau kaip 77 tūkst.). Nors naikinimui vadovavo vokiečiai, miškuose ir kapinėse žydus šaudė (taikydami į galvą) daugiausia vietiniai. Aukoms liepdavo išsikasti duobę, jei nori, kad jų kūnai būtų deramai palaidoti. Masinės žydų kapavietės yra maždaug 200 Lietuvos gyvenviečių.⁹

Holokaustas Lietuvoje prasidėjo ne tik anksčiausiai, bet ir buvo pats efektyviausias Europoje – nužudyta 96 proc. litvakų, gyvi liko tik maždaug 8 tūkst. Šiandien jų skaičius sumažėjęs iki 3–4 tūkst.

Taigi, kaip pradingo litvakai? Būtent taip, kaip mėginau aprašyti šiame straipsnyje. Kas sukėlė šią katastrofą? Pirmiausia, išorinės jėgos – nacių genocido programa. Bet gili politinė ir moralinė krizė, apėmusi Lietuvos visuomenę, vadovavimo stoka, saviapgaulė grindžiamas nacionalizmas, aklas tikėjimas tuo, kad šalį išgelbės viena

ar kita didžioji galybė, smulkmenišką valdžios troškimas, bauginančios realybės ignoravimas, politikos solipsizmas ir infantilumas, lėmęs šalies lyderių bejėgiškumą, padėjo šiai tragedijai plėtotis. Lietuvių istorikas Liudas Truska, atsižvelgdamas į šiuos aspektus, priėjo prie išvados, kuri galbūt taps naudinga pamokymu mums visiems: „*Lietuviai nemėgsta kalbėti apie nemalonius praeities įvykius. Per visus penkiasdešimt sovietų okupacijos metų bet kokios lietuvių pastangos atkurti nepriklausomybę buvo juodinamos, o žmonėms įdiegtas nacionalinio nevisavertiškumo jausmas, todėl šiandien tauta nori, kad istorija būtų „graži“, už kiekvieną netolimos praeities ydą ji kaltina „kitus“, visų pirma žydus. Savikritiškumas, vertinant į praeities įvykius, nėra labai populiarus, daugeliui asocijuojasi su tautos diskreditavimu. Tačiau mes tiesiog privalome atsikratyti tokio požiūrio.*“¹⁰ ■

Išvertė Justė POVILAITIENĖ

¹ Lucy S. Dawidowicz. From that place and time. A memoir 1938–1947. 1989. New York. Bantam, p. 333, p. 37.

² Czesław Miłosz, Tomas Venclova. 1999: Vilna-Vilnius as an Intellectual Life-form. Transl.: Endre Bojtár. „2000“. 1999/10, p. 6.

³ Šio instituto veikla yra labai svarbi ne tik pačiam institutui, bet apskritai visai Rytų Europos žydų istorijai. (The YIVO 2008: The YIVO Encyclopaedia of Jews in Eastern Europe, ed. Gershon David Hundert, 1-2, New Haven-London, Yale University Press)

⁴ Lucy S. Dawidowicz, op. cit., p. 35.

⁵ Plačiau žr.: Marian Dziedzicowski. Mowa jubileuszowa. (Jubilee Speech) *Zeszyty Historyczne*, 2008, nr. 165, p. 174.

⁶ Lucy Dawidowicz, op. cit., p. 67–68.

⁷ Rachilė Kostanian. Valstybinio Vilniaus Gaono Žydų muziejaus istorija (*The History of the State Jewish Museum named after the Vilna Gaon*). In: Žydų muziejus. 2001, p. 15.

⁸ Yitzhak Arad. The Murder of the Jews in German-occupied Lithuania (1941–1944). In: *The Vanished World*. 2004, p. 177–178.

⁹ Rūta Puišytė. Masinės žudynės Lietuvos provincijoje (*Mass murders in Rural Lithuania*). In: Žydų muziejus. 2001, p. 174.

¹⁰ Liudas Truska. Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. (*Lithuanians and Jews from the End of the 19th Century until June 1941*). Vilnius. VPU. 2005, p. 249.

TAI TIEK TOS ISTORIJOS, TAI TIEK TO SVETIMO SKAUSMO

Pagaliau nusprendėme sustoti. Neseniai išdygęs ženklas liudijo apie netoliese snaudžiančias žydų kapines. Aplink vien pramoniniai pastatai ir, nors buvome kitame Nemuno krante, sklido švelnus dvokas, kurį pajunta kiekvienas, atsidūręs prie Kauno autobusų stoties ar Pelėdų kalno. Kelias, kaip spėjome, kapinių link yra klaidus ir nuobodus. Jautiesi veikiau kaip apsnūdęs biuro darbuotojas, kiūtinantis cigaretės pertraukėlės. Nenustebčiau, jei naujos nuorodos į kapines daugelis ne nepastebėtų. *Hey Jude, don't make it bad*, – niūniuoja Jurgis. Tai tas mūsų kompanijos narys, kuris inicijuoja šiuos miesto naršymus ir kiekvienoje vietoje lyg triumfuodamas maukteli gerą gurkšnį naminio obuolių sidro.

Urban explorer pavadinimas iš esmės tikrai niekam tikęs. Landžiojimas po pusnuogės pastatų griuvenas neturi nieko kolumbiška. Tai nepatiko nė vienam iš mūsų. Romantikos kibirkštis gal ir įsižiebia, kai užsiropšti ant kokių tarpukario griuvėsių stogo, bet tik tiek. Kapinės nesiskaito. Niekas nieko čia neatranda. Tiesiog vieni pakelia akis, o kiti sliūkina pro šalį. Panašiai kaip Wimo Wenderso filme „Dangus virš Berlyno“. Šįkart mes tapom tais vaikais, kurie, nunarinę galvas, stebi angelų plunksnas, byrančias iš paniurusio Kauno dangaus. Pirmiausia nuo Vizbaro pilaitės stogo, vėliau nuo „Respublikos“ viešbučio tamsios vėlės. O dabar esame čia.

Pilkšvame fone sužiba bėgiai. Šalia jų dunkso niūri kaip kalnas tvora. Ant jos negrabiabai brūkštelėta keletas rašmenų kirilica. Nors jie, žinoma, nieko nereiškia, vis tiek norėjosi išsiaiškinti jų prasmę. Jurgis nuėjo nusi-

myžti, nors aš jam sakiau, kad šalia kapinių to daryti nedera. Jis atšovė, kad vienintelis dalykas, kurio daryti tikrai nedera, tai įkišti kapines į tokį dievų pamirštą užkampį ir paženklinti lakonišku bordo spalvos ženklų, liudijančiu, kad tai kultūrinis paveldas. *Take a sad song and make it better*, – perimu vokalą ir maštau apie akimirkos istoriškumą. Istoriskumu vadinu momentą, kai tampama savo gyvenimo protagonistais, kai *dabar* yra išgyvenamas, žvelgiant į tą dabartį iš tam tikro atstumo, esamąjį laiką apmaštant kaip būsimą prisiminimą.

Toks maštymas nepadeda, pavyzdžiui, perprasti savo miesto, kurio nė vienas nepažįstam. Mano Kaunas man – pertraukos tarp paskaitų stulpelių, glaustai suguldytų dienotvarkėje, ir bibliotekos, kurioje galiu viešai pasislėpti ir liksiu niekieno nepastebėta. Tarpukario Kaunas, sovietmečio Kaunas, litvakų Kaunas – tai tik gražios kalbos ir istoriniai suvenyrai. Butaforiniai pakabukai raktams, kuriais žvanganama per oficialius sutikimus ir priėmimus.

O istorija sveriamą buitiškai. Tik paminėk, kad kažkam yra tekę kentėti daugiau, o net jei ir tiek pat, iš tavęs iškart bus pareikalauta pasiaiškinti. *Tie žydai*, – sako lietuviai ir ima rakinėti savo žaizdas: Sibiras, partizanai, sovietmetis... Jautiesi toks iškrypėlis, lyg būtum pasikėsinęs į svetimą skausmą – kito savasties šerdį. Atrodo, skausmas yra tapęs būdu atrasti savo tapatybę. Tačiau ne bet koks skausmas! Didžiausias iš visų skausmas, turintis pranokti žydų ašaras, po viena skaičiuojamas Yad Vašeme.

Kokios nepadorios tos skausmo varžybos. *Išklausyk mus, pasauli, mes priverkėme Letą!*

Aleksoto žydų kapinės

Ižengiam į kapines vorele. Prie pat įėjimo gūžiasi mažas, sukrypęs po šakomis sargo namelis. O į dešinę nuo įėjimo ir aukštytyn lyg žirnių priberta antkapių. Kraipome galvas, bandomė apsukti jas apie savo ašį, stulbdami nuo duriančio grožio. Aleksoto žydų kapinės išsprastos tarp lipšniai jas glaudžiančio šlaito ir beveidžių „Kauno grūdų“ namadėžių.

Mus apima agresyvi nostalgija ir ilgesys tokio miesto, kokio nesame pažinę. Imame svarstyti, kad tada, kai nusisukame, jis nusiplėšia paviršinį fasadą. Kebabinės virsta kino teatrais, spurginė pasidaugina iš keturių, Laisvės alėjoje, kur įsikūrusi chaotiška azijietiško rakandų parduotuvė, blizga senasis „Benediktinų“ likerio butelis už 95 Lt, o daugiatautės vėlės miesto sode konstruoja savo Babelį...

Kapinės gniaužia kvapą. Paprasčiausiai. Gniaužia. Kvapą. Taip, kad sunku įkvėpti. Jurgis nebedainuoja, bet įsikimba butelio, kuris pripildytas, jo žodžiais tariant, ambrozijos, nors aš jam sakau, kad kapinėse to daryti nedera. Jis atšauna, kad vienintelis dalykas, kurio tikrai nedera daryti, tai naują keisti dar naujesniu, istoriją užkišti už stiklo su užrašu *neliesti*, ištraukiant ją tik per šventes kaip blizgantį popierėlį, kuriuo didžiuojamasi,

reikalaujant, kad *jie* įvertintų *mūsų* kančią. Galima net užkabinti medalį. Parašyti ditirambą. Visi kiti, kuriems yra tekę kentėti, turėtų rikiuotis mums už nugaros. *Neužlindinkite.*

Antkapius skaitome kaip rankraščio skiautes. *Roza, Jakob, Avraham, Benesh, Hannah.* Jidiš skaitome iš kairės į dešinę, o kirilicą – iš dešinės į kairę. Antkapiai ima lieti į vieną ir mirguliuoja kaip daugybė šachmatų lentų, sustatytų viena prie kitos. Aleksoto žydų kapinėse pradėta laidoti XIX amžiuje, kuris mums yra tik mokyklinė formuluotė – statiška gimnazistų konstanta. Jurgis ir vėl pa-

nosėje melodingai solfedžiuoja – *remember to let her into your heart.* Tai štai kaip mes susidraugaujame su istorija, o ji mus prisijaukina.

Tada atsuka savo tikrąjį veidą. Aleksoto kapinėse perlaidoti palaikai iš žydų kapinių Kauno gete *Slabodkoje*. Lentelė nedidelė. Užrašyta rusiškai, lietuviškai ir jidiš, nors neaišku, kas tą jidiš dar sugebės perskaityti. Virš lapais užklostytos žemės pasviręs didelis medis. Štai toks mauzoliejus. „Čia perlaidoti Kauno geto aukų palaikai“, – dėsto tekstas, neturintis adresato.

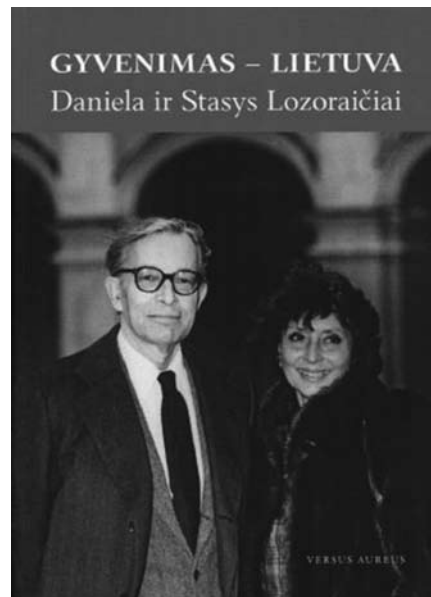
Grįždami namo, pastebime dar keletą naujai išdygusių lentelių. Pasibastę prie vienos iš jų netoli HES'o, nerandame nieko, išskyrus keletą liekanų, primenančių kadaise čia stūksojusias bėdžių pašiūres. „Lengva būti archeologu, kai iškasenos čia pat ir mažai kam rūpi“, – iškilmingai kaip koks Schliemannas ironizuoja Jurgis. „Ministras atkreipė dėmesį, kad Kaunas yra svarbus visai Lietuvos kultūrai. Kaunas ilgą laiką buvo laikinoji sostinė...“ – tą patį per tą patį plepa radijas tokiu pat garsumu, kaip ir mes dėstome savo mintis. Sunku nepakelti akių, bet kur kas lengviau jas laikyti nuleidus arba nukreipus į save.

Tai tiek tos istorijos, tai tiek to svetimo skausmo. ■

Astrida PETRAITYTĖ

LIETUVAI TARNAVĖ, NEIŠSKIRIAMI...

Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai. Sudarytoja dr. Asta Petraitytė-Briedienė. Vilnius: Versus aureus. 2015

Vytauto Didžiojo universiteto istorikė dr. Asta Petraitytė-Briedienė, regis, „neabejinga“ ir vyresniajam (yra išleidusi knygą „Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis (1940–1983)“ ir jaunesniajam Stasiui Lozoraičiui. (Beje, vengdama galimų įtarimų, patvirtinu, kad su šia bendrapavarde manęs nesieja jokie giminystės ryšiai.)

Naujausias jos sudarytas leidinys skirtas Danielai ir Stasiui Lozoraičiams, yra artimųjų, pažįstamų atsiminimai apie šią iškilią porą. Tai „knyga-albumas“, čia gausu fotoliudijimų, pradedant nuo mažojo Stasiuko („Bamo“) vaikystės (gimė 1924 m. rugpjūčio 2 d. Berlyne, diplomato Stasio Lozoraičio vyresniojo šeimoje), baigiant be šeimininkų likusių namų Romoje vaizdais... Publikuojami Petraitytės-Briedienės pokalbiai su Stasi Lozoraitį jaunesnįjį pažinojusiais asmenimis, rašytiniai atsiminimai, Danielos Lozoraitienės dienoraščių (1992–1994 m.) ištraukos.

Manau, šalia prisiminimų autoriaus pavardės vertėju trumpai įvardyti, *kas yra kas*, kaip konkretus asmuo susijęs su Lozoraičiais. Žinoma, dažniausiai galima šią informaciją išgliaudyti: ambasadoje Vašingtone talki-

ninkavusi (o gal ir oficiali bendradarbė?), prezidentinėje kampanijoje dalyvavusi... Bet kartais be šios nuorodos susigaudyti sunkoka. Štai Šarūnas Adomavičius pasakoja apie Lozoraičio archyvo gabenimą Lietuvon, ir man, pavyzdžiui, nelabai aišku, ar jis čia bičiuliškai, ar oficialiai dalyvauja: „*Pamenu, šaltas vakaras, stovi Daniela su dviem dideliais šunimis, stovime su ambasados darbuotojais, neramu, kaip pavyks saugiai pervežti archyvus iš Romos į Vilnių*“ (p. 102). Tiesa, vėliau sudarytoja pamini, kad tai „*ambasadoriaus Š. Adomavičiaus liudijimas apie Danielą*“.

Vyresnioji karta turbūt puikiai atsimena Stasį Lozoraitį (jaunesnįjį) – kandidatą tapti pirmuoju Nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos Prezidentu. Nepaisant pralaimėjimo, jis buvo Vilties prezidentas. Net jei tiesiogiai ir neteko su Lozoraičiu susidurti, visiems turbūt išlikęs nejauno, bet sportiškai elegantiško vyro, tikro vakariečio išpūdis, kurį sustiprina sutuoktinės italės Danielos žavesys.

Žinia apie *nepriklausomos Lietuvos* diplomatiją, išlikusią per visus okupacijos dešimtmečius, būtent tada pasiekė mus visa legendine jėga: Stasį Lozoraitį vyres-

nijį užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys 1940 m. telegrama įgaliojo tapti Lietuvos diplomatinės tarnybos šefu... Tėvo pėdomis nuosekliai žengė Stasys Lozoraitis jaunesnysis, pasiaukojamai vykdydamas tą sunkią misiją (į diplomatinę veiklą įsitraukė ir jo brolis Kazys).

Pirmieji prisiminimai, suprantama, – apie Stasio Lozoraičio jaunesniojo vaikystę ir jaunystę. 1932 m. šeimai grįžus į Kauną, jis lankė Marijos Pečkauskaitės gimnaziją, po keleto metų visi atsидūrė Romoje...

Įrašyti prisiminimai, kartais gana fragmentiški, nepaskleidžiami nevaržomu srautu – prieš liudijimus apie vieną ar kitą knygos herojų gyvenimo tarpsnį pateikiamas faktografinis įvadėlis. Kai kada tai gana išsamus situaciją, laikotarpį paaiškinantis tekstas, pavyzdžiui, apie tėvo paskyrimą ambasadoriumi prie Kvirinalo* ir tolesniems įvykiams po to, kai Lietuvą okupavo sovietai:

„1940 metų rugpjūtį sovietams užgrobus Lietuvos Respublikos pasiuntinybės prie Kvirinalo pastatą via Nomentana 116, kuriame iki tol gyveno ir dirbo ministras S. Lozoraitis (vyresnysis) su šeima, visi persikėlė gyventi į Vatikano pripažįstamą Lietuvos pasiuntinybę prie Šventojo Sosto, kur tuo metu rezidavo nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Stasys Girdvainis (1890–1970). Taip visi liko gyventi Lietuvai priklausančioje teritorijoje, savojoje žemėje. Visi turėjo tik Lietuvos Respublikos pilietybę ir pasus, kuriuos vėliau išduodavo savo tėvynainiams ir S. Lozoraitis. Kiekvieną kartą vykstant į užsienį Lozoraičiams reikėjo išvykimo ir sugrįžimo vizų (tai yra prie paso pridedamo atskiro vizų lapo), kurias jiems išduodavo Italijos ambasada prie Šventojo Sosto, tam niekada nedariusi jokių kliūčių“ (p. 56).

Su antrąja knygos heroje – Daniela susipažįstame tuo momentu, kai ji, dvidešimtmetė, susitinka su būsi-

* Visad iš naujo turiu tikslintis, kas tas Kvirinalas. Lietuvių kalbos žodynas teigia: „Kvirinalas – pagal Kvirinalo (lot. *Quirinalis*, it. *Quirinale*) kalvos Romoje pavadinimą: 1. viena iš septynių Senovės Romos kalvų; 2. rūmai ant tos kalvos; nuo 1947 – Italijos Respublikos prezidento rezidencija; 3. prk. Italijos valdžia (norint atskirti ją nuo Vatikano)“.

muoju savo vyru (jis beveik septyniolika metų vyresnis, bet – galime įsivaizduoti – kupinas jaunatviškos energijos ir žavesio). Sudarytoja perteikia Danielos pasakojimą apie, atrodytų, atsitiktinės lietuviškosios gijos nulemtus bendro gyvenimo dešimtmečius. Mat Danielos d'Ercole giminėje būta vyriškio, tarnybos reikalais turėjusio vykti į nežinomą Lietuvą, tarsi pasaulio kraštą – vykęs nenoromis, bet grįžo susižavėjęs, giminėje įsitvirtino net priežodis „O Lietuvoje dar gražiau!“ Kai Daniela svečiavosi pas draugus, vienas jai prisistatęs nepažįstamasis pasakė: „Jūs niekada neatspėsite, iš kur aš“, o ji pajauokavusi: „Tikriausiai iš Lietuvos...“

„S. Lozoraičio politinės biografijos lūžio metais tapo 1983-ieji, kai mirė tėvas. S. Lozoraitis (vyresnysis) likus mažiau nei dviem mėnesiams iki išėjimo Anapilin, kaip Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas, paskyrė savo vyresnįjį sūnų pasiuntinybės Vašingtone patarėju. [...] Taip S. Lozoraitis persikėlė į JAV sostinę, taip naujomis jėgomis buvo sustiprintas lietuvių diplomatinis postas. Čia S. Lozoraitis dirbo kartu su antruoju Lietuvos diplomatinės tarnybos šefu, diplomatu Stasiu Antanu Bačkiu (1906–1999). Tuo pačiu S. Lozoraitis ėjo ir atstovo prie Šv. Sosto pareigas, taip tarsi sujungdamas du pagrindinius ne tik Lietuvos diplomatinei tarnybai, bet ir Lietuvos laisvinimo bylai svarbius atsparos taškus“ (p. 82).

Žinoma, Stasys Lozoraitis jaunesnysis turėjo puikų pavyzdį, kaip vykdyti pasaulio diplomatijos istorijoje neįprastą misiją. „Visad pagalvoju, ką mano tėvas būtų pasakęs, ką jis būtų galvojęs, ką jis būtų padaręs“ (p. 120).

O JAV lietuvių bendruomenė, kaip liudija Nerija Kasparas, „jį dievino“. Stasys Lozoraitis jaunesnysis pasižymėjo ne tik elegancija, dėmesingumu – jis puikiai bendravo keliomis kalbomis (anglų, prancūzų, vokiečių, italų, lenkų), tai ypač pravertė Lietuvos Atgimimo ir Nepriklausomybės pradžios laikotarpiu, kai Vakarų žurnalistams ši mažutė, iš Sovietijos gnaužtų atkakliai besivaduojanti šalis tapo viena iš svarbesnių aktualijų. Juo labiau kad „Lozoraitis galėjo susikalbėti su visais žmonėmis – nuo popiežiaus iki vargetos“ (D. Bieliauskaitė-Vidutienė, p. 93).

Daniela ir Stasys Lozoraičiai Vilniuje

Lozoraičiui darbuojantis Vašingtone, Daniela dažniausiai likdavo savo gimtojoje Romoje, vyrą vis aplankydamą, ypač stengdamasi atskristi Vasario 16-osios šventei. Lozoraičio misiją žmona rėmė ne tik moraliai, bet ir materialiai, šios galimybės ypač išaugo, mirus turtingiems tėvams, kuriems jų vienturtės pasirinkimas atrodęs keistokas.

Kai kurie prisiminimų autoriai ne tik dalijasi asmeninių susitikimų su Lozoraičiu akimirkomis, tiesioginiais liudijimais, bet ir įvertina istorinį jo vaidmenį. Štai Danutė Vaičiulaitytė-Nourse sako: „S. Lozoraitis, diplomatas, ne tik atstovavo Lietuvai, bet ir aktyviai dalyvavo atkuriant ir įtvirtinant Lietuvos valstybę. Apie tai liudija jo susirašinėjimas su Lietuvos Sąjūdžio ir atkurto Lietuvos valstybės vadovybe, taip pat nurodymai – pro memoria – Lietuvos diplomatinės tarnybos

pareigūnams, diplomatiniai laišakai, vieši pasisakymai“ (p. 85). Šie žodžiai tarsi prieštarauja Petraitytės-Briedienės teiginiui: „S. Lozoraitis savo, kaip diplomato, karjerą baigė Lietuvos Respublikos nepaprastojo ir įgaliotojo ambasadoriaus titulu – jis jam buvo suteiktas jau Nepriklausomos Lietuvos 1991 m. spalio 2 dieną“ (p. 84). Matyt, sudarytoja netiksliai suformulavo – tai ne diplomatinės karjeros pabaiga, o titulo suteikimo data? Vaičiulaitytė-Nourse primena: „1991–1993 m. [S. Lozoraitis] buvo pirmas Nepriklausomos Lietuvos ambasadorius JAV“ (p. 85). Prisiminimų autorė tuo metu buvo aktyvi ambasadoriaus bendražygė, tad ji išties gali paliudyti: „Kol Lietuvos ekonomika nepradėjo atsigausti, tol ambasada pati turėjo ieškoti tarp Amerikos lietuvių lėšų jai išlaikyti. Stasys Lozoraitis dirbo, kaip rašė Kazys Saja, „net sandėlio sargo algos

negaudamas. [...] *S. Lozoraičio žmona Daniela buvo didžiausia mecenatė. Už savo nemažus pinigus ji išlaidė ambasados rūmus*“ (p. 87).

2014-aisiais pagerbėme Stasio Lozoraičio jauniesniojo devyniasdešimtmetį. Būtų gražu, jei 2016-aisiais nepamirštume – Danielai Lozoraitienei sukaktų 75-eri. Ši knyga suteikia progą artimiau pažinti asmenybę, pasišventusių savo vyrui, o per jį – ir Lietuvai. Vaičiulaitytė-Nourse, artimai pažinojusi Danielą, gražiai ir esmingai apibendrina Lietuvos diplomato žmonos vaidmenį sumaištingaisiais okupacijos ir dar neįsitvirtinusių Nepriklausomybės laikais: „*Jos pasiaukojimas buvo absoliutus ir lemtingas*“ (p. 87). Jūra Končius sako: „*Iš mano pažįstamų moterų Daniela buvo ir gražiausia, ir santūriausia*“ (p. 97). Paulius Jurkevičius pabrėžia Lozoraitienės tiesumą, atvirumą, natūralumą: „*Kiekvienąsyk, peržengęs Danielos namų slenkstį, stebėdavausi elegancija, išskirtiniu šios moters aristokratizmu, kuris buvo žaviai natūralus, be jokio slegiančio dirbtinumo ar apsimetimo šešėlio*“ (p. 197). Daugumą Danielos Lozoraitienės adresu sakomų komplimentų priimi natūraliai – jie visiškai atitinka susidarytą įvaizdį, vis dėlto yra progos ir nustebti. Štai jaunasis Simonas Jurkevičius (Pauliaus sūnus) prisimena: „*Mane visad stebino puiki Danielos lietuvių kalba*“ (p. 204). Nežinojau, kad Daniela mokėjo lietuviškai...

O Angelė Bailey (matyt, iš amerikietiškos perspektyvos) įvertina poros europietišumą: „*Ar tipiški europiečiai? Na taip. Jie mėgo keliauti, knygas, meną, istoriją, vaikščioti. Ambasadorius eidavo į susitikimus pėsčiomis arba grįždavo. Daniela taip pat. Jie mėgo bendrauti su žmonėmis. Daniela mėgo idealią tvarką. Ambasadorius taip pat*“ (p. 184).

Nors Danielos d'Ercole Lozoraitis (o mums tiesiog – Lozoraitienės, šios formos nevengia ir sudarytoja) dienoraščių publikacija leidinyje nedidelė tiek apimtimi, tiek aprėpiamu laikotarpiu, tačiau tai ypatingo meto liudijimai: nuo pirmojo atvykimo į Lietuvą 1992 m. vasarį, Lozoraičio apsisprendimo dalyvauti prezidento rinkimuose, įsitraukimo į rinkiminę kampaniją, rinkimų finalo iki netikėtai jį ištikusios mirties 1994 m. birželio 13 d. Santūriuose užrašuose išskyla to meto realijos,

daugelio mūsų išgyventos, bet gal jau ir primirštos (štai įsikūrusi Vilniaus viešbutyje užsirašė: „*Labai šalta*“). Į to meto Lietuvą Daniela žvelgia tarsi iš šalies, bet kaip į savą kraštą: „*Tiems, kurie manęs klausė ar dar klaus, kokia yra Lietuva, galiu tik pasakyti – graži. Tai tardama galvoju – graži ir nelaiminga. Ilgą laiką luošinta įvairiais būdais. Visur komunizmo raupsų ženklai*“ (1992-03-01, p. 157). Kartėlis, kad dauguma iš mūsų – 60 proc. persvara prezidentu tapo Algirdas Brazauskas – gręžiasi atgal, savo gerovės garantu laikydami „labiau patyrusius“: „*Lietuva šiandien kaip ligotas žmogus, kuris neturėjo pakankamai drąsos pasikliauti nauju gydytoju, galinčiu jį išgydyti. Lyg būtų apimta Stokholmo sindromo, dar įtakoje tų, kurie yra kalti dėl jos visų blogybių ir nelaimių*“ (p. 165).

Danielą sukrėtė staigi vyro liga, žiauri diagnozė – piktybinis kepenų navikas ir tokia ankstyva mirtis (iš Romos nuvyko gydytis į Vašingtoną, deja, gydytojai buvo bejėgiai. Palaidotas Putname). Blogiausia, kad taip ir liko kabėti įtarimų klaustukas – nei patvirtinta, nei paneigta, kad ligą sukėlė kažkokios cheminės medžiagos, iš šalies... Bet kokia graži Danielos Lozoraitienės reziumė: „*Lietuva buvo jo gyvenimo aistra. Aš buvau laiminga, galėdama dalyvauti. Tai mus sujungė dar stipriau. Ir tai yra gražiausias dalykas, kurį jis man paliko*“ (1994-10-28; p. 166).

„*Po S. Lozoraičio mirties Daniela neprarado savo statuso, nedingo iš Romoje reziduojančių užsienio diplomatų rengiamų priėmimų ar kultūrinių renginių. [...] Tad ji ir toliau liko ambasadoriaus žmona, globojanti, žinoma, vertinama, svarbi*“ (p. 212).

Deja, Danielai nebuvo lemta tapti „senesne“ už savo vyrą. Ji mirė 2010 m. gruodžio 23 d. Dar spėjo Lietuvai perduoti Stasio Lozoraičio archyvą, dalyvauti Vilties prezidento perlaidojimo Kaune 1999 m. ceremonijoje.

„*Kaunas Lozoraičių šeimos širdyje buvo išskirtinė vieta. Nenuostabu, kad jų archyvo svarbi dalis atiteko Vytauto Didžiojo universiteto S. ir S. Lozoraičių muziejui*“ (Vaičiulaitytė-Nourse, p. 89). Nenuostabu ir tai, kad šio muziejaus vadovė Asta Petraitytė-Briedienė aktyviai puoselėja Stasio Lozoraičio (tiek vyresniojo, tiek jaunesniojo) atminimą. ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CXXXV

MEILĖS ELIKSYRAS BE PAGIRIŲ

Stabo (dar žinomo kaip Vladimiras Vladimirovičius) ištikti rusai negalėjo atsišbėti, kai viena italė kreipėsi į Padujos miesto gaisrininkus, prašydama išlaisvinti apatinę jos kūno dalį, nes netyčia pametė ištikimybės diržo raktą. Keisti žmonės tie geiropiečiai, – stebėjosi ivanai ir vasilisos. Kam rakinti, jei kišenėje nešiojiesi raktą ir bet kada gali juo pasinaudoti? Juo labiau ko joms rakintis nuo jų, jeigu jie mieliau susirakina su jais? Tokia selektyvi ištikimybės forma rusų pasauliui nepriimtina. Stabas, ištikęs rusus, ištikimybės diržais užrakino visų *in corpore* tiek apatines, tiek viršutines kūno dalis, o raktus pats asmeniškai išmetė per Kremliaus langą. Taigi ugniagesiai, kurie irgi ištikimi, reguliariai tikrina, ar gerai laikosi spynos, o ištikimybės kaliniams kartais su šlangais įlieja sveiko optimizmo. Stabui, ištikusiam rusus, specialiosios tarnybos kasdien praneša, kad tokių, kurie neieško nė menkiausio būdo, kaip slapčia atsirakinti ištikimybės diržus, procentas vis didėja, artėdamas iki geistino 100! Toks reitingas yra tikras meilės eliksiyas.

Juk tasai stabas, kurį jo ištiktieji liaujasi mylėję, paprastai būna pats kaltas, kad laiku to nepastebėjo, – peržvelgdamas kasdieninę saugumo ataskaitą, nemir-

tingus de la Rochefoucauld žodžius vis prisimena Vladimiras Vladimirovičius. Kartais pacituoja ir dar vieną šio prancūzų rašytojo mintį: „Meilė viena, o jos klastočių – tūkstančiai“, turėdamas omenyje Medvedevą, Chodorkovskį ir legioną kitų apsimetėlių... Bet į juos rusų pasaulyje niekas nekreipia dėmesio, nes stabo, ištikusio rusus, akivaizdoje praranda žadą net drąsiausios lūpos.

Stabo ištiktieji prisiekia padaryti daugiau negu gali, o padaro daugiau negu prisiekė, ypač propagandos fronte. Kita vertus, visi puikiai supranta, kad niekas taip nesustiprina meilės, kaip neįveikiamos kliūtys. Todėl neįveikia, net ir nesistengia įveikti tokių niekingų buitinių smulkmenų kaip gamyba ir prekyba, verčiau nori kariauti, kad patiestų stabui po kojų visą pasaulį.

Bet vienas žmogus šalyje žvelgia už visus daug plačiau ir giliau. Vladimiras Vladimirovičius iš kağıbistinės patirties žino, kad vien meile ir ištikimybė gyvas nebūsi, o kitose srityse, kur pažvelgsi, visur vienas *provalas* – nafta pinga, doleris brangsta (nors nemirtingasis Balzacas kadaise sakė, kad meilė – nuostabi pinigų padirbinėtoja, kartais variokus paverčianti auksu, o kartais auksą – variokais, bet

šiuolaikiniame pasaulyje viskas atvirksčiai. Baracko amerikiečiai nemyli šitaip karštai, daugelis netgi šaltai neapkenčia, bet jo doleris kyta kaip ant mielių!). *Čiort poberi*, net Šiaurės Korėja jau lenkia Rusiją – pernai išrado paslaptinius medicinos preparatus, išgydančius Ebolos virusą, MERS, SARS, AIDS, t. y. nugenančius šalin pačią *smertį*, o šiomet sukūrė pirmąjį pasaulyje alkoholinį gėrimą, nesukeliantį pagirių! Pasirodo, tai paprasčiausias ženšenio likeris, kuriame cukrus pakeistas degintais ryžiais, kurie kaip tik ir duoda tą stebuklingą efektą. Visas pasaulis siaubingai apsidžiaugė, kad pagaliau neliks *pochmielo*! Atleido Pchenjanui net už vandenilinės bombos bandymus. Į Šiaurės Korėją jau ketina emigruoti net mielasis draugas Gerard'as Depardieu! O Leonardas di Caprio, jei nebus pagiringas, tikrai ne(su)vaidins Putino Raudonojo!

Kurgi rusų išradėjai, sielų inžinieriai, net paprasti runkelių augintojai? Kur *импортозамещение*? Gal kai kuriems pavieniams asmenims reikėtų vis dėlto nuimti ištikimybės diržus bent jau nuo viršutinės kūno dalies, kad imtų judinti smegenis?

Skubiai atvykęs į mano būrimo saloną *Dura necessitas*, Vladimiras Valdimirovičius pareikalavo recepto, kaip priversti ištikimo ruso smegenis netingėti. „Aistra prastai samprotauja“, – hipnozės seansą pradėjau Balzaco žodžiais. Pacitavusi samoduro pamėgtąjį la Rochefoucauld, kad „garbingas žmogus gali būti įsimylėjęs kaip beprotis, bet ne kaip kvailys“, paaiškinau: ištikimybės diržas daro neigiamą šalutinį poveikį – užrakintos smegenys kaip ir betonas po tam tikro laiko ima kietėti. Jei rusas kietas ir ištikimas, dar nereikia, kad išradingas ir išmintingas. Tikra „betono maišyklė“, neleidžianti smegenims sukietėti, paprastai būna aktyvi opozicija, – netyčia prasitariau, bet Putinas Raudonasai iškart nutraukė būrimo seansą – taip ir žinojęs, kad niekuo, net burtais, negalima pasitikėti, net Viktoras U., ir tas pasuko šunkeliais, pasišalinęs iš politikos greitkelio. Atrakinti smegenis būtų labai pavojinga, ypač dabar, kai aplinkui tūno vieni priešai. Pasigyrė jau pasiuntęs Peskovą į Kiniją, į pietinę Guangsi provinciją, pasisemti patirties – mat ten

policijos pareigūnai gyventojams išdalijo 15 tūkst. kortų kaladžių. Ir nors Kinijoje azartiniai lošimai draudžiami, tikslas pateisina priemones: ant kortų atspausdintos nusikaltėlių nuotraukos, nurodytas asmens kodas, adresas ir koks nusikaltimas padarytas, kitoje pusėje – telefonas, kuriuo skambinti, pastebėjus ieškomąjį, ir atlygio už informaciją suma... Vladimiras Valdimirovičius jau sudarinėja priešų, kurių portretus sudės ant kortų kaladžių, įteiksimų kiekvienam rusų pasaulio gyventojui, sąrašą. Šalia pikų karaliaus (Baracko) bus net dvi čirvų damos (Angela su Dalia)... Atsiras vietos ir vietiniams opozicijos valetams su devynakėmis. O tada ateis diena, kai kiekvienas rusas kiekvieną savo priešą pažinos *in lico*, ir miklins smegenis, kaip iškrėsti kiekvienam kokią nors naują šunybę. Tai būsiąs rusų pasaulio svarus įnašas į XXI a. civilizaciją. To klausydama si, pamaniau, bet nutylėjau, kad ir šimtaprocentinis mylimasis, nors neprivalo būti Ptolemajas ar Platonas, šiek tiek proto galėtų turėti...

Išrėžęs reklaminę kalbą, samoduras išnyko kaip dūmas, neblaškomas vėjo, bet žinojau, kad visi jį minės, jam pavydės. Jei po Baracko prezidentu taptų toks Donaldas, tada pasaulį valdys TRUMPAS ir trumpesnis (Vladimirui Valdimirovičiui pagaliau nebereikės į Baltųjų rūmų šeimininką žvelgti iš apačios į viršų!).

Kai vyksta tokie dalykai, mūsiškės problemos atrodo tokios menkos kaip vantos lapas ant pasaulio didžiūnų užpakalio. Tiesa, antroji pagal rangą Lietuvos moteris smarkiai nustebino politikos elitą, ypač japonus, pareiškusi, kad į Tekančios saulės šalį skris transatlantiniu reisų, bet netrukus ją nurungė PAR prezidentas Jacobas Zuma, mat per susitikimą su verslininkais pareiškė: „Afrika yra tokia didelė, kad visi kiti žemynai lengvai joje tilptų.“ Na bet tas Jacobas neturi net formalaus mokyklinio išsilavinimo, o mūsų Loreta išėjusi aukštuosius buhalterinius kursus! ■

Tiesiai iš kortų kaladės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2016. 1 (613)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Ramūnas TRIMAKAS. *2016 – The Year of the Monkey with a Gun in its Hands*. A great civilization is not conquered from outside but is destroyed from within. The essential causes of Rome's decline lay in her people, morals, class struggle, failing trade, bureaucratic despotism, stifling taxes, consuming wars. Quoting the treatise *The History of Civilizations* by historian William James Durant, the anthropologist analyzes the present situation in Europe while facing the refugee crisis (page 2).

Audronis LIUGA. *After Barbarians Have Arrived*. Solidarity with refugees and opposition to the invasion of „aliens“ have recently become a hot topic. After events in Cologne local media is full of curse for „migrant barbarians“ and cries about „Europe being raped“. Where this escalation of hatred will bring us? (page 10).

Kęstutis ŠAPOKA. *Biennial – Between Locality and Globality/ Curator and Artist Between Proletarian and Project-maker*. Many biennials of the recent decades allow one to conclude that it is an expression of crisis of Western art system – when commercial and bureaucratic apparatus gets larger and larger and welfare is being imitated and obscures the lack of meaning (page 14).

Mantas STANKEVIČIUS. *Art to Understand Art*. How do people understand art in our times? A human being who relies heavily on the use of fast internet connection chooses art according to how many stories he or she has heard about it or anecdotes created about particular artists (page 20).

Edita DEGUTIENĖ. *Lithuania in Krakow*. The event Lithuania in Krakow was one of the largest and essential presentation of its culture in Poland during recent decades. According to one Polish author if ministers of culture managed to talk to each other so well perhaps ministers of foreign affairs will manage to talk to each other in future (page 22).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Waiting for a Parcel from Factory that Produces Sadness, The Symbol of American Hopes, Cunami of Aušros Hair*. Three essays of an artist (page 27).

Kęstutis ŠAPOKA. *Artist Divided in Two Parts*. About the project of Audrius Novickas *Woman Divided in Two Parts* at Jonas Mekas Visual Arts Center (page 33).

Narius KAIRYS. *The Same Procedure Like Last Year*. The author discusses politics of Lithuanian film festivals, mostly Scanorama festival (page 35).

Kęstutis ŠAPOKA. *To Create the World Again*. Review of the exhibition *Non-photographic Field 1988-1995* at Šiauliai Vitas Luckus photography center (page 39).

Audronė JABLONSKIENĖ. *Damoclus Sword Above Kaunas Chamber Theater*. Audronė Jablonskienė interviews its artistic director Aleksandras

Rubinovas who does not hide that the theater created by his father Stanislovas Rubinovas that is about to celebrate its 40th anniversary this year is being destroyed by the bureaucrats (page 43).

Odetā ŽUKAUSKIENĖ. *A Special Place to Idle*. Cabinet that invites to see in a different way. An arts incubator started its activities in Kaunas and opened a creative space called Cabinet (page 46).

Arvydas KAŽDAILIS. *Gifted But Not Needed*. About complicated situation of book illustrators including Indrė Agnė Každailytė (1963-2015). As mostly translated books are being published for children and teenagers in Lithuania local artists have no chances (page 48).

Deimantė DEMENTAVIČIŪTĖ-STANKUVIENĖ. *The Fantom of Eternal Man*. About Hamlet directed by Vidas Bareikis in Kaunas National Drama Theater (page 50).

I Ignore Competition as a Matter of Principle. Violonist Agata Daraškaitė is being interviewed by Zita Čepaitė. When Baroque musical ensemble London Concertante performs, its program often bears name of Agata Darashkaite or Daraskaite. Lithuanian violinist is making fast progress in London's musical scene (page 53).

Sandra BERNOTAITĖ. *Poems* (page 57).

Zecharia PLAVIN. *Chant of Hope*. Fragment of a novel (page 59).

Margarita STARKEVIČIŪTĖ. *Rock, Freedom and Economics*. Looking back to the 25 years of independence it is evident that Lithuanian success was largely conditioned by cultural matters; many things could be changed because of cultural level of people who managed to have their own opinion but not to respond to provocations, defend their views without insulting other people and to find ways how to talk with new partners (page 69).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. *Testimony of Signatories*. About the search for original of the Act of February 16 (page 75).

Edmundas GIMŽAUSKAS. *About the Act of Independence Given to George von Bonin* (page 78).

Endre BOJTÁR *Litvaks. Where Did the Jews Vanish?* How did the Litvaks disappear? Like this, as I have attempted to describe above. What caused the catastrophe? Primarily external influences, the Nazis' programme of genocide. But the deep political and moral crisis that had pervaded Lithuanian society, the lack of leadership, the tendency for self-cheating nationalism, the blind faith in the fact that one or other of the great powers would be their saviour, the petty hunger for power, the ignoring of threatening reality and the solipsism and infantilism of the politics followed by the country's leaders all contributed to their demise (page 81).

Beatričė JUŠKAITĖ. *That Much of History, That Much of Foreign Pain*. An essay on memory (page 87).

Astrida PETRAITYTĖ. *Having worked for Lithuania, Unseparable...* About the book *Life: Lithuania*. Daniela and Stasys Lozoraitis, edited by dr. Asta Petraitytė-Briedienė (Vilnius: Versus Aureus, 2015) (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *The Elixir of Love without a Hangover*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Gus HOSEIN, Eric KING

Age of insecurity (En) (Lt)

Cooperation between the communications industry and governments creates unprecedented opportunities for surveillance. Lets not repeat the mistakes of the past and allow companies to assume that users are uninterested in what happens to their data, urge Gus Hosein and Eric King.

Judith VIDAL-HALL

Taking on the giant (En) (Lt)

When a group of claimants in the United Kingdom took on Google for invasion of privacy, they had little idea that the case would become a landmark in the fight to tame the Internet giant's intrusion into our lives on the Web, writes Judith Vidal-Hall.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe
In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality
Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

Sajay SAMUEL, Almantas SAMALAVIČIUS

Notes from a technoscape (En) (Lt)

A conversation with Sajay Samuel
Why is it that those in power cannot think outside the categories of economics and techno-science when faced with the spectre of widespread joblessness and natural disasters caused by an excessive reliance on techno-science? Sajay Samuel says it's time to stop and reflect.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context
What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Tomas KAVALIAUSKAS, Tatiana ZHURZHENKO

Post-Orange Ukraine: Lost years? (En) (Lt)

A conversation with Tatiana Zhurzhenko
In an interview conducted before Euromaidan commenced, Tatiana Zhurzhenko discusses the intricacies of regional tensions surrounding Ukraine, taking into consideration questions of memory, language and a putative civic, liberal Ukrainian nationalism.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2800 egz.

Kaina – 4,99 Lt / 1,45 Eur

Audrius NOVICKAS. Modernaus meno triukas. Parodos bendras vaizdas

Audrius NOVICKAS. Apsėsti vaizdai, 2015. HD video, 1:12 min.

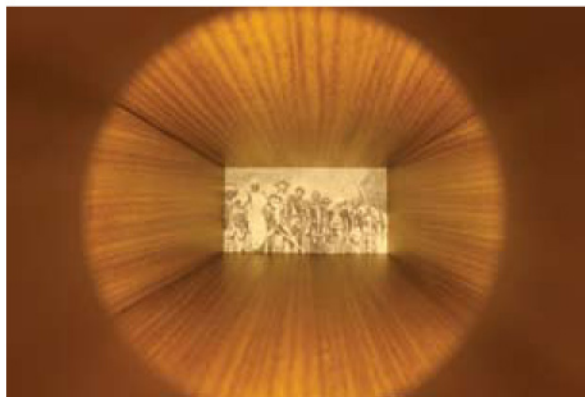
Apie parodą „Moteris, padalyta pusiau“ skaitykite p. 33

Modernaus meno triukas. 2015

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2016. Nr. 1 (613), (1–96)
Indeksas 5031

